

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

FAZLULLAH MORAL'İN
ERZURUM KONGRESİ'NDEKİ ROLÜ VE
TARİH LİTERATÜRÜNE KATKILARI

Yüksek Lisans Tezi

Semin GÜNAYDIN

Danışman
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN

Erzincan / 2020

TEZ BİLDİRİMİ

“Fazlullah Moral’in Erzurum Kongresi’ndeki Rolü ve Tarih Literatürüne Katkıları” isimli "**Yüksek Lisans**" tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Semin GÜNAYDIN

FAZLULLAH MORAL’İN ERZURUM KONGRESİ’NDEKİ ROLÜ VE TARİH LİTERATÜRÜNE KATKILARI

Semin GÜNEYDİN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2020, 144 s.

Danışman: Prof. Dr. Salim GÖKÇEN

ÖZET

Mondros Ateşkes Antlaşması Doğu vilayetlerini işgale açık bir hale getiriyor, Ermeni devletine yurt sağlama amacı taşıyordu. Bu durum karşısında Vilâyet-ı Şar-kiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti kuruldu. Altı Doğu Vilayetinde şubeleri açıldı.

Erzurum Kongresi’ne yaklaşık 56 delege katılmış olup Sivas vilayeti bu kongrede 13 delege ile temsil edilmiştir. Erzurum Kongresi’nde görev yapan Sivas vilayeti merkez sancağının iki delegesinden biri olan Fazlullah Moral’in yazdığı “Erzurum Kongresi Anıları” ekseninde, “Erzurum Kongresi Tutanakları” ve Kongre dönemine ait tarihi belgeler incelenerek bilimsel bir karşılaştırma ortaya konmuştur. Fazlullah Moral’in anıları içinde, diğer kaynaklarda hiç değinilmemiş konulara da yer verilmiştir. Sivas Merkez delegelerinin seçilme şekli, Mustafa Kemal Paşa’nın üniforma sorunu, Erzurum Kongresi sürerken Mustafa Kemal Paşa ile yapılan özel görüşmede yaşananlar, delegeleri yolcu ederken Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas merkez delegelerinden istekleri, Sivas’a erken gelmiş olan delegelerle Fazlullah Moral arasındaki görüşmeler vb. konular tarih literatürüne yeni bilgiler kazandıracak niteliktedir. Bu tespitlerin değerlendirilerek gün ışığına çıkarılması, çalışmamızın temel yaklaşımı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fazlullah Moral, Erzurum Kongresi, Vilâyet-ı Sitte, Kongre Tutanakları.

FAZLULLAH MORAL'S ROLE IN THE ERZURUM CONGRESS AND HIS CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY LITERATURE

Semin GÜNAYDIN

**Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences
Master's Thesis in Department of History, September 2020, 144 p.**

Supervisor: Prof. Dr. Salim GÖKÇEN

ABSTRACT

The Armistice of Mondros made the Eastern provinces open to occupation and aimed to provide a home for the Armenian state. Under these circumstances, the Association for the “Vilâyet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye” was established. Branches opened in the Six Eastern Provinces.

Approximately 56 delegates attended the Erzurum Congress and Sivas province was represented by 13 delegates in this congress. Based on "Erzurum Congress Memorabilia" written by Fazlullah Moral, one of the two delegates of the central sanjak of Sivas province who served in Erzurum Congress, "Erzurum Congress Proceedings" and historical documents belonging to the Congress period were examined and a scientific comparison was made. In Fazlullah Moral's memoirs, there are also issues that have not been mentioned in other sources. The way the Sivas Central delegates were elected, Mustafa Kemal Pasha's uniform problem, what happened in the private meeting with Mustafa Kemal Pasha while the Erzurum Congress was going on, the requests of Mustafa Kemal Pasha from the Sivas central delegates when he was leaving the delegates, the meetings between the delegates who arrived early in Sivas and Fazlullah Moral etc. subjects are of a nature that will provide new information to the history literature. Evaluating and bringing these findings to light has been the main approach of our study.

Keywords: Fazlullah Moral, Erzurum Congress, Vilâyet-i Sitte, Congress Proceeding.

Mehmet Fazlullah MORAL

(14 Mart 1876 - 23 Nisan 1942)

*(Çalışmamızda Mehmet Fazlullah Efendi'nin adı
"Fazlullah Moral" olarak geçecektir.)*

ÖN SÖZ

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde ana konumuza tarihi bir alt yapı kazandırmak amacıyla, Mondros Ateşkesi'ne dayanarak yapılan işgallerin yaşandığı bir dönemde “Erzurum Kongresi öncesinde Erzurum ve Sivas'ta yaşanan gelişmeler” ele alınarak, Erzurum Kongresi'nin hangi tarihi, sosyal, siyasi şartlar altında gerçekleştiği ortaya konulmaya çalışıldı.

İkinci Bölümde Sivas vilayeti merkez sancağı delegeşi sıfatıyla Erzurum Kongresine katılan Fazlullah Moral'in özgeçmişi ve anıları üzerinden Kongreye, yaşananlara, görüşmelere, Millî Mücadele tarihine yansıyan yeni bilgi ve anlatıma yer verilmiştir. Bu yeni bilgi ve anlatımlar, dönemin diğer bilgi, belge, anı, yazışma ve tutanaklarıyla karşılaştırılarak yeni çıkarım ve değerlendirmelerde bulunulmaya çalışıldı.

Üçüncü Bölümde Fazlullah Moral'in Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde yer alan ve kendisinin bizzat kaleme aldığı eski Türkçe anılarına ve yeni Türk harflerine çevirisine bir bütünlük içinde yer verildi.

Millî Mücadele'de “Kongreler” konusunda çok sayıda kaynak, belge, yazı mevcuttur. Mevcut bilgilerin bir adım ileriye taşınmasının dahi kayda değer bir çaba olduğu meselesi bu alana emek veren hocalarımızın önemseydiği bir husustur.

Türk Millî Mücadele Tarihi ve Erzurum Kongresi'nin mevcut bilgilerine yenileri katılmış, hiç değinilmemiş hususlar ortaya konulmuş ise bu çalışma amacına ulaşmış olacaktır.

Gerek ders, gerekse tez dönemindeki çalışmalarımızla yakından ilgilenen, engin bilgilerinden yararlandığımız, çalışmalarımızı yöntem, bilgi ve kaynak açısından yönlendiren, bilimsel titizliği ile çalışmalarımıza değer katan Danışman Hocam Prof. Dr. Salim GÖKÇEN'e ve her zaman yanımda olarak çalışmalarımıza güç katan aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

Semin GÜNAYDIN

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
ÖN SÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR CETVELİ	VIII
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1.ERZURUM KONGRESİ ÖNCESİ GELİŞMELER.....	4
1.1. Erzurum’da Yaşanan Gelişmeler	4
1.1.1. Erzurum’un Ruslar Tarafından İşgali, Ermeni Zulmü ve Yaşanan Göçler	4
1.1.2. Rusya’da Bolşevik İhtilali (Ekim Devrimi) ve Rusların İşgal Ettiği Yerleri Boşaltması, Erzurum’un Kurtuluşu, İttifak Devletlerinin Savaştan çekilmesi.	5
1.1.3. Mondros Ateşkesi ve Ermenilere Yurt Sağlama Girişimleri	8
1.1.4. Mondros Ateşkesi Sonrası Doğu Vilayetleri ve Trabzon Vilayetine Yönelik Ermeni ve Rum Tehditlerine Karşı Kurulan Dernekler ve Girişimler ..	10
1.2. Sivas’ta Yaşanan Gelişmeler	18
1.2.1 Reşit Paşa’nın Sivas Valiliği Görevine Başlaması ve Güvenlik Araştırması	18
1.2.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Sivas’ta Toplumsal Şartlar, Misyonerlerin Tutumu, Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas Vali Vekili ile Yazışması.	19
1.2.3. Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve Sivas Şubesinin Kurulması	21
1.2.4. Mustafa Kemal Paşa’nın 27 Haziran günü Sivas’a Gelişi ve MHC Yönetimine Talimatı	23
1.2.5. Erzurum Kongresi’ne Katılan Sivas Vilayeti Delegeleri ve Sivas Merkez Sancağı Delegelerinin Seçilmesi.....	25
1.2.6. Sivas Delegeleri ile İlgili Yazışmalar	29
1.2.7. Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum’a Gelmesi, Askerlikten ve Müfettişlik Görevinden İstifa Etmesi, Aşiret Reisleri ile İrtibat Kurması, Kongre Hazırlıklarına Destek Vermesi.....	35

İKİNCİ BÖLÜM.....	38
2. FAZLULLAH MORAL'İN ÖZ GEÇMİŞİ, ERZURUM KONGRESİ ANILARI VE KONGRE BELGELERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER.....	38
2.1. Erzurum Kongresi'ne Katılan Sivas Merkez Sancağı (Nefsi Sivas) Delegatesi Mehmet Fazlullah Moral'in Öz Geçmişi.....	38
2.2. Fazlullah Moral ve Diğer Delegelerin Erzurum'da Karşılanmaları, Erzurum Kongresi Hakkındaki Düşünce ve Kaygıları	40
2.3. Erzurum Kongresi'nde Başkanlık, Üniforma Tartışmaları ve Fazlullah Moral'in Anlatımlarına Yönelik Eleştiriler	41
2.4. Sivas Vilayeti Merkez Sancağı Delegelerinin Mustafa Kemal Paşa ile Özel Bir Görüşme Yapması	46
2.5. Erzurum Kongresi'nin Açılış Programı Taslağı ve Sivas Delegelerinin Saygılı “Protestosu”	48
2.6. Divriği Delegatesi Müftü Hayrullah Efendi'nin Kongreden Ayrılması ve Fazlullah Moral'in Tepkisi	49
2.7. Erzurum Kongresi'nde Belirlenen Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nde Sivas Vilayeti Adına Görev Alanlar	52
2.8. Erzurum Kongresi Tutanaklarında Sivas Vilayeti Delegeleri ile İlgili Notlar ve Fazlullah Moral'in Oturumlarda Yapmış Olduğu Konuşmalardan Örnekler	57
2.9. Fazlullah Efendi'nin (Moral) Kongre Kararları İçin Vermiş Olduğu Önerge	65
2.10. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi'nin Kapanışında Yaptığı Konuşma	68
2.11. Fazlullah Moral'in Anılarında Erzurum Kongresi Delegeleri.....	69
2.12. Erzurum Kongresi Mukarreratı ve Kararlar Altında Yer Alan Delegelerin İmzaları.....	72
2.13. Erzurum Kongresi Kararlarının Sivas'ta Çoğaltılması	80
2.14. Mustafa Kemal'in Sivas Merkez Sancağı Delegelerinden Özel İstekleri ve Sivas Kongresi Delegelerinin Fazlullah Moral'in Deneyimlerinden Yararlanmaları	81
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	83
3. FAZLULLAH MORAL'İN ERZURUM KONGRESİ ANILARI	83
(Tıpkı Basım ve Yeni Türk Harflerine Çevirisiyle)	
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	117
KAYNAKLAR	119
DİZİN	11922
EKLER	124

KISALTMALAR CETVELİ

age.	: Adı geçen eser
Ank.	: Ankara
AÜ	: Ankara Üniversitesi
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DTCF	: Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi
Ed. Fak.	: Edebiyat Fakültesi
H.	: Hicrî
İst.	: İstanbul
KB	: Kültür Bakanlığı
Korg.	: Korgeneral
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MHC	: Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
neş.	: Neşreden
s.	: Sayfa.
SEKYV	: Sivaslılar Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı
ŞAMHC	: Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TİTEA	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
VŞMHMC	: Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti
vb.	: Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi.
VBM	: Vakıflar Bölge Müdürlüğü
vd.	: Ve devamı, ve diğerleri.
vs.	: Vesaire
yay.	: Yayınlar

GİRİŞ

Tarihi olaylar meydana geldiği dönemin şartları göz önünde bulundurularak değerlendirilir. Ancak Tarihçiler bugünün bir parçası, olgularsa geçmişe ait olduklarından, bu karşılıklı etkileşim, aynı zamanda bugün ile geçmiş arasında bir karışıklılığı işin içine katar. Tarihçi tarihi olgular olmaksızın köksüz ve boş, olgular tarihçileri olmadan ölü ve anlamsızdır. Tarihi olgular, yalnızca tarihçiler onlara başvurunca konuşurlar. Olgular çuvala benzer içine bir şey koymadıkça dik durmaz. Hangi olgulara, hangi sıra ya da bağlamla içinde söz hakkı verileceğini tarihçiler kararlaştırır. “Tarihi okumak, anlamak değil, anlamaya çalışmak önemlidir” sözü çağdaş tarihçilerin sıkça kullandıkları bir ifadedir. Belge fetişizminden uzak, tarihi yapanların geride bıraktıklarını doğru anlamak, yorumlamak ve yazmak vazgeçilmez ilke olmalıdır.¹

“Genel Tarih”in tespit ve anlatımlarına katkı sağlayan kanallardan biri de “Yerel Tarih” araştırmalarıdır. Yerel Tarih, yaşanan tarihi olayların bir yörede yaşanan kesitleridir. Bu yerel araştırmaların sonuçları, Tarih yazımına ciddi katkılar sağlar. Hatta o güne kadar yapılan tespit ve değerlendirmelerin yeniden gözden geçirilmesini sağlar.

Çalışmamızın konusu olan Fazlullah Moral, Erzurum ve Sivas Kongresi döneminin canlı şahitlerinden birisi olarak, bizzat yazdığı hatıralarıyla tarihe ışık tutarak, yaşanan devrin değer yargılarını, şartlarını bizlere aktarmaktadır. Söz konusu döneme ait olan ve bugüne kadar dile getirilmemiş pek çok konudaki tespit ve anlatımları tarihe ciddi katkılar sağlayacak mahiyettedir.

Tarihi hatıralar, aynı zamanda tarihi savunmalardır. Sübjektif yaklaşımlara yer verilebilir. Aynı olayı yaşamış olan diğer şahısların yazdıkları, döneme ait yazılı belge, tutanak, konuşma metinleri, yazışmalar ile hatıralar karşılaştırılarak ortak bilgi doğrulama ve değerlendirmeler dikkate alınmalıdır. Her hatıra kendi içinde özgün bilgileri de barındırabilir. Hatıra sahibinin tarihi olayın neresinde olduğu, görevi, eğitim seviyesi, olayları anlama ve algılama yetisi, değerlendirme gücü, yaşanan ge-

nel tarihi gelişmeler içinde, kendi yaşadığı yerel tarihi gelişmeleri bağdaştırma kapasitesi önem taşımaktadır. Savaş gazisi bir erin anlatımında yer, mekan dikkate alınmaksızın, bir takım savaş sahnelerine yönelik bir anlatım görürüz. Dönemin canlı şahidinin ne kadar olayların içinde yer almış, katkıda bulunmuş olması, dönemi ve tarihi olayları anlamaya çalışmamıza o derecede katkı sağlayacaktır.²

Fazlullah Moral'in babası Abdulkadir Gulâmi ve dedesi Mûr Alibaba şair, fazıl ve münevver kişiler olarak eğitimine ciddi katkılar sağlamışlardı. Faaliyetlerini, konuşmalarını ve izlenimlerini anılarına aktarırken kullandığı üslup, olaylara hakimiyeti, değerlendirmeleri hemen dikkati çekiyor. Erzurum Kongre kararlarına dahil edilmesi için verdiği önergede, subayların ahlaklı davranmaları gerektiğinden söz etmesi, yetiştigi dini ortamın etkisi olarak yorumlanabilir.

Çalışmamızda Fazlullah Moral'in hatıralarının eski Türkçe olan aslının tıpkıbasımına ve her sayfanın ardından yeni Türk harflerine çevirisine de yer verilmiştir. Bu konuda daha önce yapılan çalışmalar gözden geçirildiğinde hatıratın bir kısmına yer verildiği, hatıratın sahifelerinde karışıklık ve yazım hataları olduğu belirlenmiştir. Yeniden yaptığımız çeviri ve diğer çalışmalarla önceki çalışmaları karşılaştırarak hatalar en aza indirilmeye çalışıldı.

“Fazlullah Moral'in Erzurum Kongresi Anıları”nda geçen anlatımlar, Erzurum Kongresi'ne dair tutanaklar ve belgeler, dönemin diğer yayımlanmış hatıraları dikkate alınarak, karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca hatıratta yer alan anlatımların kongre tutanaklarına uygunluğuna, tarihi bilgi ve belgelerle çelişen kısımlarına da çalışmada yer verilmiştir

Bu çalışmada başvurulmuş en önemli kaynaklar, “Fazlullah Moral'in Erzurum Kongresi Anıları” ve Fahrettin Kırzioğlu'nun, “Bütünüyle Erzurum Kongresi” isimli eseri olmuştur. Bu eser, içinde Erzurum Kongresi Tutanaklarını, Kongre öncesi ve sonrası belge ve bilgilerini barındırmakta olup çalışmaya ciddi katkılar sağlamıştır.

¹ Edward Hallet Carr, Tarih Nedir, İletişim Yay., 3. Baskı, İst. 1991, s. 16, 21, 22, 31, 37.

² Tuncer Baykara, Tarih Araştırma ve Yazma Metodu, İrfan Kültür ve Eğt. Mrk. Yay., İzmir 1996, s.62, 63.

“Fazlullah Moral’in Erzurum Kongresi Anıları”, F. Moral’in kızının eşi olan Vehbi Cem Aşkun tarafından TİTE Arşivine bağışlanmış, Şevket Süreyya Aydemir eliyle arşive teslim edilmiştir. (III. 1966, 186/ 51602 Eski Belge kaydı). Anılar yaklaşık 20x15 cm boyutunda bir deftere mürekkepli kalemle, Osmanlı Türkçesi, Arap harfleri ve el yazısıyla yazılmıştır. Sayfa numaraları verilmemiş olmakla birlikte toplam dokuz yaprak olup 16 sayfası yazılı olup ilk ve son sayfalar kapağa bitişiktir. Kapak basit bir şekilde elle hazırlanmıştır. Ön kapağın ortasında Fazlullah Moral’in Erzurum Kongresi’ne katıldığı kıyafeti olan cüppeli sarıklı vesikalık resminin altında: “O günkü giyimi ile Şebin Karahisar İdadisi Müdürü Fazlullah MORAL” yazılmıştır. Resmin üstünde ise “Fazlullah Moral’in Erzurum Kongresi Anıları” başlığı kullanılmıştır. (TİTEA, Kutu no: 112, Gömlek no: 3, Belge no: 3, Belge adedi: 9 (Dal, 16 sh) Tarih 1919)

Yaklaşık 56 delegenin katıldığı Erzurum Kongresi’ne Sivas vilayetinden 13 delege katılmıştır. Sivas Merkez Sancağı delegesi (Nefs-i Sivas azası) olan Fazlullah Moral’in Erzurum Kongresi’ne delege seçilmesi, Erzurum’a yaptıkları yolculuk, haklarında yapılan yazışmalar, Erzurum yolunda düşündükleri, Kongre öncesi yaşadıkları, Kongre tutanaklarında yer alan konuşmaları, Mustafa Kemal Paşa ile yaptıkları özel görüşme, Erzurum’dan ayrılırken Mustafa Kemal Paşa’nın kendilerine verdiği talimat vb. pek çok konuya çalışmada yer verilmiştir.

Fazlullah Moral’in özgeçmişi ile nasıl bir aile ve eğitim ortamında yetiştiği, Erzurum Kongresi sonrası geldiği Sivas’ta erken gelmiş olan Sivas Kongre delegeleri ile yaptığı görüşmeler, sonraki yıllarda Atatürk ile olan temasları gibi anılarda geçen bilgiler, dönemin literatürüne ciddi katkılar sağlayacak mahiyettedir.

Erzurum Kongresi gibi önemli bir tarihi gelişmenin canlı şahidi olan Fazlullah Moral’in söz konusu anıları ekseninde yapılan bu çalışmayla dönemin tarih literatürüne katkı sağlamaya çalışıldı.

Semin GÜNAYDIN

Erzincan, 2020

BİRİNCİ BÖLÜM

1.ERZURUM KONGRESİ ÖNCESİ GELİŞMELER

1.1. Erzurum’da Yaşanan Gelişmeler

1.1.1. Erzurum’un Ruslar Tarafından İşgali, Ermeni Zulmü ve Yaşanan Göçler

Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na katılmasıyla birlikte Erzurum, Rusların önemsedikleri bir hedef oldu. Sarıkamış harekâtının olumsuz sonuçlanması ardından Rus kuvvetleri, General Yudenîç komutasında, ciddi bir direnişle karşılaşmadan 16 Şubat 1916’da Erzurum’a girdi. Erzurum’un düşmesi ağır ve psikolojik bir darbe etkisi yaptı. Erzurum halkı, Ruslarla birlikte gelen Ermenilerin katliamından kurtulmak için Anadolu içlerine göç etmeye başladı. Erzincan göçmenler için yerleşme hayali kurdukları bir şehir sanılırken Rus ordusunun burasını da işgal etmesi göç kabilelerini Kayseri, Adana, Sivas ve Tokat’a yöneltti. İlkel taşıma araçlarıyla, öküzlerin çektiği kağnılarla yola çıkanlar uzun soluklu bir yolculuğa giriştiler. Yollarda can kayıpları yaşandı.³

Trabzon ve Erzurumlu olup Sivas’a giden göçmen sayısı yaklaşık 300 bin olarak belirlenmiştir. Bu rakam yardım gören göçmenler için düzenlemiş belgelere dayanmaktadır.⁴ Sivas vilayetine göç eden insanların büyük bir kısmı, Erzurum’un düşman işgalinden kurtarılmasıyla Erzurum’a dönüş yapmıştır. Osmanlı Devleti bu dönüş için gerekli tedbirler almış ve uygulamıştır.

Erzurum şehrinde yaşanan Rus işgali yaklaşık iki yıl sürdü. 12 Mart 1918 günü düşman işgalinden kurtarıldı. Rus işgali sürecinde, hatta işgal sonrası dönemde Erzu-

³ Haluk Selvi, Millî Mücadelede Erzurum, ATAM, Ankara, 2000, s. 5,7.

⁴ Erol Kaya, “I. Dünya Savaşı’nda Erzurum Mültecileri”, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluş-tan Günümüze Erzurum 1.Uluslar Arası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002), Erzurum, ATAM, s.83.

rum'da kalanlar ve göç yollarına düşenler büyük acılar yaşadılar. Şehir tahrip edilmiş, yiyecek ve barınma sıkıntısı had safhaya çıkmıştı.⁵

1919 yılının ilk aylarında Sivas'ın cadde ve sokaklarındaki kaldırımlarda, çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu, Erzurum ve Trabzon taraflarından gelmiş insanların bulunduğu dönemin hatıralarında yer almaktadır.⁶

1.1.2. Rusya'da Bolşevik İhtilali (Ekim Devrimi) ve Rusların İşgal Ettiği Yerleri Boşaltması, Erzurum'un Kurtuluşu, İttifak Devletlerinin Savaştan Çekilmesi.

Bolşevikler, 1917 Ekim ayaklanması sonucu Rusya'da yönetimi ele geçirdiler. Yeni Rus yönetiminin ilk işi, sürmekte olan Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmek ve savaştığı bütün cephelerde ateşkes yapacağını açıklamak oldu. Brest- Litovsk'da İttifak devletleriyle Rusya arasında yapılan barış görüşmeleri 22 Aralık 1917'de başladı. 3 Mart 1918 günü Brest- Litovsk Antlaşması taraflarca imzalandı. Bu antlaşmaya göre Ruslar, işgali altında tuttuğu Doğu Anadolu'nun tamamından çekilecekti. Berlin Antlaşması (1878) ile aldığı Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devletine geri verecekti.⁷

Doğu Anadolu'daki Rus birlikleri çekildi. Rusların çekildiği yerlerde otorite boşluğu doğdu. Ermeniler ateşkesi tanımayarak, altı doğu vilayetini içine alan 'Büyük Ermenistan' hayali ile Rusların boşalttıkları yerleri işgal çabasına düştüler. Van, Hınıs, Erzurum ve Erzincan'a altı bin kadar silahlı güç gönderdiler. Türkiye'deki Ermeniler de gönüllü olarak bunlara katıldı. İtilaf Devletlerinin desteklediği Ermeni

⁵ Selvi, age, s. 5.

⁶ Ahmet Necip Günaydın, Millî Mücadelede Sivas - 108 Gün, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas, 2019, s.42; Vehbi Cem Aşkun, Sivas Kongresi, İnk. ve Aka Yay., İstanbul, 1963, 2. Baskı, s.49.

⁷ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yay., 12. Baskı, İst. 1990, s.140.

birlikleri ve çeteleri, tarihte eşi görülmemiş şekilde öldürme, yağma gibi zulümlere girişti.⁸

Bölgedeki bu gelişme karşısında, Şubat 1918’de Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki 1. Kafkas Kolordusu ileri harekâta geçerek, 12 Mart 1334’de (1918) sınırlı kuvvetler ve cephe ile Erzurum’u kurtardı. Bu arada Erzincan bölgesinde Rusların bıraktığı silahlarla donatılmış olan Ermeni çetelerinden geri alınarak, tekrar anavatanına katıldı. Kâzım Karabekir Paşa anılarında işgalden kurtardıkları Erzurum’un demiryolu istasyonunu “sanki ölülerini dışarı fırlatmış bir mezarlıktı” sözüyle tasvir etmektedir. Karşılıklı kargir bina çıkarılan yangın sonucunda yanmış ve içleri Türk cesetleriyle dolmuş olduğu, ayrıca Erzurum’un Karskapısı’ndaki kale mahzenlerinin de şehit edilmiş halkla dolu olduğu görülmüştür.⁹

Erzurum işgalden kurtulduğunda şehir harap bir haldeydi. Rus işgali ve ardından Erzurum’a giren Ermeniler büyük tahribat yapmışlardı. Kilise Meydanı civarı, İslam mahalleleri yakılmış, yıkılmış, İdadi Mektebi tiyatroya dönüştürülmüş, Lala Paşa Camii dışındaki camiler ambar olarak kullanılmış, süslemeler kazınmıştı. Halk göç etmek zorunda kalmış, şehir nüfusu on binden üç-dört bine kadar düşmüştü. Barınma ve beslenme en büyük sorun olmuştu. Şehir işgalden kurtulurken 1. Kafkas Kolordusu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ambarları koruyarak halkın ihtiyacının sağlanmasına çalışmıştır.¹⁰

Erzurum’un kurtuluşu sonrası şehirlerine dönen Erzurumlular eski evlerini bulamadılar. Harabeye dönmüş olan evlerinin bir iki odasını onararak içine sığındılar. Evin geriye kalan enkazını yakarak kışı geçirdiler.¹¹

⁸ Enver Konukçu, “W. Wilson, XII. Madde ve Doğudaki Akisleri”, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum 1.Uluslar Arası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002), Erzurum, ATAM, s.1.

⁹ Kâzım Karabekir, Birinci Dünya Savaşını Nasıl İdare Ettik- Sarıkamış, Kars ve Ötesi, Emre Yay., C.4. İstanbul, 1995, s.12.

¹⁰ Kâzım Karabekir, Doğu’nun Kurtuluşu, (Yay. Haz. Enver Konukçu) Erzurum, 1990, s. 97, 98,133, 148.

¹¹ Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946, s. 24, 25.

Haziran başlarında Erzurum'a vali olarak atanan Münir Bey, Sivas'a nakledilmiş olan Osmanlı Bankası Şubesi'nin Erzurum'da yeniden faaliyete geçmesini sağlamış, hayvanların yüksek fiyatlarla satışını önlemiş, vilayete polis ve memur gönderilmesini, darüleytam açılmasını temin etmiş, İtibar-ı Millî Bankası'nın bir şubesinin Erzurum'da açılması için de girişimde bulunmuştur.¹²

Rusların 3 Mart 1918'de Brest Litowsk Antlaşması ile Doğu Anadolu'dan ve Elviye-i Selase'den (Kars, Ardahan, Batum) çekilmesi üzerine Türk askeri birlikleri 1914'deki Türk-Rus sınırına ulaştı. Bu anlaşmayı tanımayan Ermeniler Kars'ı, Gürcüler ise Batum'u vermek istemediler. Türk ordusu ilerlemesini sürdürerek üç doğu ilimizi (Elviye-i Selâse: Batum, Ardahan, Kars) ele geçirdi ve doğuya ilerledi. Erivan üzerine yapılan yürüyüş sonucu, Haziran 1918'de Türk temsilcileri ile Ermeni, Gürcü ve Azeriler arasında Batum Antlaşması imzalandı. Bir ay kadar sonra Brest Litowks Antlaşması gereğince, üç doğu ilinde halk oylaması yapılarak anavatana kavuşmaları sağlandı.¹³

Bu sırada Osmanlı Devleti'nde V. Mehmet Reşat'ın vefatı üzerine, yerine VI. Mehmet (Vahdettin) tahta geçti. II. Talat Paşa kabinesi kuruldu. Kâzım Karabekir Paşa komutasında I. Kafkas Kolordusuna Tebriz'i işgal emri verildi. O günlerde İngilizler Suriye cephesinde taarruza geçti. Elde kalan Osmanlı askeri birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı.

Birinci Dünya Savaşı sonunda İtilaf devletleri blokunda yer alan Almanya, Bulgaristan ve Avusturya- Macaristan savaştan çekilerek, İtilaf devletleriyle ateşkes antlaşması imzaladılar.

İttifak devletlerinden birisi olan Osmanlı Devleti ise son savaştığı Suriye cephesinde de yenilerek Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldı. Savaşın kaybedilmesinden sorumlu tutulan İttihat Terakki Partisi ve yöneticileri suçlandı. Bu durum karşısında 8 Ekim 1918'de Talat Paşa Hükümeti istifa etti. 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa yeni

¹² Selvi, age, s. 10.

¹³ Selvi, Milli Mücadelede Erzurum, ATAM, 2000, s.29, 30.

Hükümeti kurdu. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, ateşkes antlaşması yapabilmek için girişimlerde bulundu.¹⁴

1.1.3. Mondros Ateşkesi ve Ermenilere Yurt Sağlama Girişimleri

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'nın özellikle 24. Maddesi Vilayeti Şarkiye'nin (Doğu vilayetlerinin) Ermenilere yurt olarak verilmesinin şartlarını hazırlıyordu. Açlık ve sefalet içindeki halk, yeni bir gaile ile karşı karşıya kalmış oluyordu.

Mondros Ateşkes Antlaşmasının 24. maddesinin İngilizce aslında tam olarak şu ifade yer alıyordu: “Ermeni vilayetlerinde karışıklık çıktığında bu vilayetlerin İtilaf kuvvetleri tarafından işgali mahfuz tutulacaktır.”¹⁵ Daha sonra yayımlanan Osmanlı belgelerinde Mondros'un bu maddesinde “Ermeni vilayetleri” yerine “Vilâyât-ı Sitte-Altı doğu Vilayeti” ifadesi kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti Mütareke heyeti üyelerinden Sadullah Bey, bu madde ile ilgili olarak, “Ermeniler bu hükümden ümide kapılarak, komiteler vasıtasıyla hemen faaliyete geçip, ortalığı karıştıracaklarından şüphe etmiyorum. Buna meydan vermemek için bu madde hiç olmazsa gizli tutulmalıdır” kaygılarını dile getirince, İtilaf devletlerini temsilen mütareke görüşmelerine başkanlık eden İngiliz Amiral Somerset Arthur Gough Calthorpe, dile getirilen kaygıları haklı bulduğunu ancak Wilson Prensiplerinin bundan sonra anlaşmalara gizli maddeler konmasına elverişli olmadığını hatırlatmıştır.¹⁶

24. madde konusunda Osmanlı Heyeti Baş Delegatesi, Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay) ise şu teklifi yapmıştır: “Doğu vilayetlerindeki her cins ve mezhepten halkın elemelerini ve uğradıkları musibetleri hafifletmek için çalışılabilecek ve hükümetin

¹⁴Armaoğlu, age, s.141, 142.

¹⁵ Rauf Orbay, Siyasi Hatıralar, Örgün Yay., İstanbul, 2009, s.137. ;(Ermeni vilayetleri ile Osmanlı döneminde Vilâyât-ı Sitte diye isimlendirilen Altı Doğu Vilayeti (Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakir, Mamurat'ül Aziz 'Harput-Elazığ' kastediliyordu.)

¹⁶ Orbay, age, s.191.

olanca kudret ve vasıtaları ile sükûn ve asayîşi sağlayabilecektir. Bu işgal kaydının lüzumsuz, hatta oralarda oturan Ermenileri durup dururken tahrik ile ayaklanmaya teşvik edeceği cihetle zararlı olacaktır. İşgal kaydından vazgeçilerek, bunun yerine oralara durumu kendi gözleri ile görüp incelemek üzere, İngilizlerden mürekkep bir heyet gönderilebilir.” Amiral Calthorpe, bu komisyonun sadece İngilizlerden değil Amerikalılardan da oluşmasının uygun olacağını ifade etmiştir.¹⁷

24. maddenin (B) fıkrası, “7, 10 ve 15. maddelere ek olarak Sis (Kozan), Haçin, Ayıntap, Zeytun’un işgal edilmesi” hükmünü içeriyordu.¹⁸ Bu fıkra üzerinde de münakaşalar yaşandı. “Bu fıkranın silinmesi, kaldırılması ve 7. madde kapsamında değerlendirilmesi, işgali gerektiren bir karışıklık görülürse işgal edilebileceği” talebi Reşit Hikmet Bey tarafından dile getirildi. Bu taleplere karşılık Amiral Calthorpe, “Siz yedinci ve onuncu maddeleri kabul edecek olursanız, on altıncı maddeye, “Kilikya’daki kuvvetlerin, intizamı korumak için gereken miktardan gayrisi, beşinci maddedeki şartlara uygun şekilde kararlaştırılıp geri çekilecektir” fıkrasını ekleriz ve 24.maddenin (B) fıkrasını sileriz.”cevabını verdi ve (B) fıkrası kaldırılarak mütareke maddelerine bir şekilde yerleştirilmiş oldu.¹⁹

Mondros Ateşkesi’nin sözkonusu maddelerine dayanılarak Musul, Çanakkale, İskenderun, İstanbul ilk işgale uğrayan yerler oldu. Başkent İstanbul’daki Rumlar her tarafı Yunan bayraklarıyla donattılar. Doğudaki Osmanlı askeri birliklerinin geri çekilmesi işgal kuvvetlerinin baskısı sonucu Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından emredildi.

Ülkenin elde kalan topraklarına karşı yürütülen bu işgallere karşı, İstanbul Hükümeti (Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti) beklenen tepkiyi göstermekten çok uzaktı. Osmanlı Mebuslar Meclisi oturumunda söz alan Trabzon Mebusu Hafız Mehmed Bey konu ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur.

¹⁷ Orbay, age, s.179.

¹⁸ Orbay, age, s.137.

¹⁹ Orbay, age, s.180, 181.

“... Birçok yerler işgal olunuyor ve Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) henüz nerelerin işgal edildiğini bile bilmiyor. Bu pek garip bir gerçektir. Ateşkesin bugünkü gibi uygulanması halinde memleketin askeri işgal altına girmekte olduğunu görmüyorlar ve bunu tetkik edip gerekli girişimlerde bulunmuyorlar (...) Ateşkesin uygulanmasında bu kadar hoşgörü gösteren bir hükümet, yarın barış masasında acaba ne dereceye kadar haklarımızı koruyabilecektir (...) Hükümetler mağlup olurlar fakat vatanın savunulması sonunda bir millet ölse bile namusu ile şerefi ile ölür.”²⁰

1.1.4. Mondros Ateşkesi Sonrası Doğu Vilayetleri ve Trabzon Vilayetine Yönelik Ermeni ve Rum Tehditlerine Karşı Kurulan Dernekler ve Girişimler

Ermeni ve Rum komitecileri ve çeteleri, Doğuda asayiş bozucu olaylar yaratarak işgali kolaylaştırmaya çalışıyorlardı. Erzurum merkezli 15. Kolordu ile Sivas merkezli 3. Kolordu, bölgede asayiş sağlamla görevlendirildi. Ayrıca Kayseri’den Sivas’a iki tabur asker gönderildi. Pontuşçu Rumlar Trabzon ve çevresinde, Ermeniler ise Doğu Anadolu’da taşkınlıklarını ve çete eylemlerini sürdürdü.

Mondros Ateşkesi Antlaşması’nın 11. Maddesinde yer verilen Osmanlı Devleti’nin 1914 sınırına çekilmesi kararı üzerine, sahipsiz ve sınır dışı kalan Elviye-i Selâse’nin (Kars, Ardahan, Batum) boşaltılması İngilizler tarafından 11 Kasım 1918 günü resmen istendi. Yakup Şevki Paşa, İstanbul’dan aldığı emir sonucu 9. Ordu’yu bölgeden çekti.²¹

Türk halkı, ellerindeki silahlarla millî kuvvetler oluşturdukları gibi geçici bir hükümet²² kurarak bölgenin idaresini ellerine aldılar. Cihangiroğlu İbrahim Bey’in önderliğinde 1 Ocak 1919 günü kurulan Güneybatı Kafkas Hükümeti’nin asıl amacı, Türk ordusunun koruyucu kanadından yoksun kalan yerli halkı Ermeni ve Gürcü

²⁰ Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Ank., 1968, s.7.; Selahattin Tansel, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, C.I, s.45.

²¹ Selma Yel, Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, ATAM yay., Ank., 2002, s.78.

²² Cenubî Garbî Kafkas Muvakkat Hükümeti.(Güney Batı Kafkas Geçici Hükümeti)

saldırılarına karşı korumaktı. Ancak İngilizler, 18 Mart 1920 günü Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne yapacakları baskın ve tutuklamaların provasını ilk olarak burada yaptılar. 13 Nisan 1919 günü hile ile Kars Şura Hükümeti'nin meclisini basarak ileri gelen milletvekillerini tutukladılar. Tutuklanan şahıslar önce Batum'a oradan İstanbul'a gönderildi. 28 Mayıs 1919 günü kalkan "Prencess Ena" gemisiyle Malta'ya sürüldüler. Meclis üyelerinin hepsini yakalayamamışlardı. Tutuklayabildikleri on bir kişiydi.²³ Bunların ikisi Rum üyeydi. Çünkü savaş Ermenilere karşıydı.²⁴

30 Nisan 1919'da demiryoluyla Revan ve Gümrü'ye getirttikleri Ermenileri memlekete soktular.²⁵ İngilizler vaadlerine rağmen, Kars'ı Ermenilere teslim ettiler.

On binlerce kişiden oluşan Ermeni çetelerinin eylemleri, İtilaf devletlerinin Ermenistan vaatleri, Avrupa ve Amerika'nın önemli gazetelerinde Anadolu'da Ermenistan kurulması propagandalarının yapılması karşısında, "hiç olmazsa karşı bir propaganda önlemi almak gereği hissedilen" Babıâli (İstanbul Hükümeti), Hariciye Nezareti'nde düzenlediği gizli bir toplantıda, İstanbul'da "Vilayat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti"nin kurulması kararına varıldı. Derneğin yayın organı olarak da Süleyman Nazif Bey'in çıkarmakta olduğu "Hadisat" gazetesi uygun görüldü.²⁶

Sekiz ay kadar sonra Erzurum Kongresi kararı ile "Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" kurulacak ve VŞMHMC'nin Erzurum ve diğer Doğu vilayetlerindeki şubeleri, kurulan bu cemiyete katılarak İstanbul ile olan bağımlı kesecektir.

18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda Ermeniler Kars-Ardahan bölgesini ve Trabzon vilayetinin bir kısmını, Gürcüler ise Batum'u almaya çalıştılar. Konferansa katılan Karadeniz Rumlarından oluşan bir kurul ise İnebolu'dan Batum'a kadar uzanan, o zamanki Trabzon, Kastamonu ve Sivas vilayetlerinin bir kısmını

²³İngilizlerin Malta'ya sürdüğü Kars Şurası üyeleri: Aziz Cihangiroğlu, Pavlo Jamusev (Rum üye), Hasan Han Cihangiroğlu, Mehmet Bey Alibeyzade, İbrahim Cihangiroğlu, Musa Bey Salahov, Yusuf Bey Yusufoglu, Tauchitgin Memlejeff, Radjinski Maroi (Rus üyeler), Vafiades Stefani (Rum üye), Muhlis Bey Mehmetoglu. (Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Bilgi Yay., s.112, Ank., 1985.)

²⁴ Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Bilgi Yay., Ank., 1985, s.110, 111.

²⁵ Kâzım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Emre Yay., C.II, s.73.s

²⁶ Bayram Sakallı, Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi, İz Yay., İst. 1997, s. 159.

içine alan bölgede bağımsız, sözde “Pontus Devletinin” kurulma kararını aldirmaya uğraşıyordu.

Yurdu ve milleti kurtarmak için hiçbir çaba göstermeyen İstanbul Hükümeti, işgal güçlerinin isteği ile Ermenileri göç ettirme olayının sözde suçlularını cezalandırmak için harp divanı mahkemelerini on bölgede faaliyete geçiriyordu.

Merkezi İstanbul’da bulunan “Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti” adından da anlaşıldığı gibi merkezden ayrılmak amacına yönelik olarak kurulmuştu. Ancak Rum-Pontus girişimlerine karşı örgütlenen Trabzonlu vatanseverler, Barutçuzâde Ahmet Efendi Başkanlığında “Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti”ni kurdular.²⁷

Erzurum’da kurulan VŞMHMC’nin Erzurum şubesi bir bildiri hazırlayarak bütün doğu vilayetlerinde dağıttırdı. Bu bildiride, doğu vilayetleri bölgesinin, tarihin en eski günlerinden beri bir Türk ülkesi olduğu, bölgedeki Ermeni nüfusunun hiçbir zaman yüzde on beşi geçmediği, bu sebeple Ermenilerin bu illerde hiçbir hakkı olmadığı açıklanıyor, Ermeni mallarının Rus istilasına kadar korunduğu, buna rağmen Müslümanlara pek gaddarca davranıldığına değiniliyor ve göçleri sırasında Ermenilere kötülükler yapıldığı iddiaları reddediliyordu.²⁸

Ermeniler azınlıkta olduklarını kabul etmiyorlardı. Halbuki altı vilayette o tarihlerde yaşayan 3.820.494 kişiden yalnız 779.621’i Hristiyandı. Bunun böyle olduğunu İngilizler de biliyorlardı. Ancak, kendi deyimleriyle “tarihî sebepler” yüzünden bu toprakları Ermenilere vermek istiyorlardı. Aslında kendilerinin doğudaki çıkarlarına zemin hazırlıyorlardı.²⁹

İngilizlerin etkisiyle Paris Barış Konferansı’nda 12 Mayıs 1919 günü Yunanistan’ın İzmir ve çevresini işgali kararlaştırıldı. İzmir’in nasıl işgal edileceği görüşülmeye başlandı. Bu bir barış konferansı değil, Osmanlıyı paylaşmaya yönelik emperyalist uzlaşma toplantısıydı. İzmir ve havalisini Yunanistan’a işgal ettirmelerinin

²⁷ K.Atatürk, Nutuk, s. 4. (Bugünkü Dile Çev.: Zeynep Korkmaz)

²⁸ Nutuk, s.3.; Goloğlu, age, s.21.

²⁹ Tayyip Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, Ank., 1965, C.1, s. 28.

gerekçesini şöyle açıklıyorlardı: Bölgeyi İtalyanların olupbittisine bırakmamak ve Türklerin Rumlara yapacağı katliam ihtimali ve iddialarına karşı önlem almaktı.³⁰

Asıl katliam, İzmir'in işgali sırasında Türk ahaliye karşı yapılmıştır. Yunan zulmü, katliamı Amiral Mark Lambert Bristol Raporu ile uluslararası belgelendi.15 Mayıs 1919 günü İzmir, İtilaf devletleri gemilerinin eşliğinde İzmir'e gelen Yunanlılar tarafından işgal edildi. Yunan faciası yaşandı.³¹ Ertesi gün (16 Mayıs 1919) ise Mustafa Kemal Paşa ve karargâhı İstanbul'dan Anadolu yolculuğuna çıktı.

Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği 9. Ordu Müfettişliği'ne³² bağlı 3. Kolordu'nun merkezi Sivas'tı. Bu kolordu'nun bir tümeni Amasya'da, diğeri Samsun'daydı. 3. Kolordu Komutanı önce Refet Bey (Bele) iken daha sonra (Çolak) Selahattin Bey (Köseoğlu) getirildi. 15. Kolordu'nun merkezi Erzurum olup dört tümeni vardı. Kolordu Komutanlığına Kâzım Karabekir Paşa getirildi.

3 Mayıs 1919 günü Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum'a gelişi, MHC yöneticilerini sevince boğdu. Paşa, geldiği Erzurum'da Mondros hükümlerini boşa çıkarcak çözümler aradı.³³

Kâzım Karabekir Paşa ordunun silahlarını korumak, birlikleri desteklemek ve eksiklerini gidermekle uğraşırken, bir yandan da doğuda huzursuzluk yaratan Ermenilere karşı önlemler almakta ve bölgedeki siyasi cemiyetlerle ilgilenmekteydi. VŞMHMC Erzurum Şubesi ile olan haberleşme ve ilişkilerini Albayrak gazetesi sahibi Necati Bey aracılığı ile yaptı. Erzurumlular kendilerine her konuda güvence veren Karabekir Paşa'ya içtenlikle bağlandılar. 26 Mayıs 1919 günü Mustafa Kemal Paşa'dan Erzurum'a gelen bir telgrafta Karadeniz'in doğu kıyılarına bir çıkartma yapılması ihtimaline değinilmesi üzerine, 15. Kolordu gerekli önlemleri alırken, VŞMHMC Erzurum Şubesi bir toplantı düzenledi. Şehrin aydın, bilgin, memur, subay, eşraf, ileri gelen bütün fertlerinin de hazır bulunduğu bu toplantı sonucunda, millî gücü artırabilmek için, Trabzonlulara bir telgraf çekilmesi kararı alındı. Bu telg-

³⁰ Mustafa Turan, Yunan Mezalimi, ATAM Yay., s.15,16 ve 26.dipnot, Ank., 1999.

³¹ Selvi, age, s.72, 73.

³² Bir ay kadar sonra yapılan bir düzenleme ile 3. Ordu Müfettişliği olarak isimlendirildi.

rafta özet olarak, “Yurdumuzu ellerine geçirmek isteyenler sinsice ilerliyor. Bizler de Doğu’da, herhangi bir yerde toplanıp millî mücadele gayretlerimizi birleştirmek ve bu toplantıda Doğu vilayetleri ile tarih, din ve soy birliği olan Trabzonluları da aramızda görmek istiyoruz. Dost ve düşman gözünde millî birliğimizi meydana çıkarmak olan bu toplantı ve yeri hakkında düşüncelerinizi bize bildiriniz” diyorlardı.³⁴

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti’nin toplantı halinde bulunduğu bir sırada gelen bu telgraf, hemen okundu ve karşılık buldu. Yapılan görüşme sonucunda, vakit geçirilmeden doğu vilayetlerinin bir toplantıya çağırılmasına, doğu vilayetleri kongresinin Erzurum’da yapılmasına, Trabzon’un da en geniş kadrosu ile kongreye katılmasına, bütün ilçelerin en az birer delege göndermesine karar verildi. Bu karar aynı gün (30 Mayıs 1919) telgrafla Erzurum’a ve diğer doğu vilayetlerine (Sivas, Diyarbakır, Bitlis, Van, Mamûratül Aziz) bildirildi.³⁵

Erzurumlular bu telgrafa verdikleri cevapta, Trabzonlulara teşekkür ediyor ve teklifleri gereğince Erzurum Kongresi hazırlıklarına başladıklarını ve öteki vilayetlerden cevap alınca kongre gününü belirleyeceklerini bildiriyorlardı. Doğu vilayetleri ise bu çağrı karşısında, delegelerini seçerek göndereceklerini bildirdiler.³⁶

Türk Millî Mücadelesinde önemli bir aşama olan “Erzurum Kongresi” işte böyle kararlaştırıldı ve milletin kendi ruhundan, iradesinden doğan bir gelişme olması bakımından son derece anlamlı bir girişim olarak tarihteki yerini aldı.

Erzurum Kongresi toplanmadan önce, 17 Haziran 1919’da VŞMHMC’nin Erzurum Şubesi bir vilayet kongresi düzenledi. Bu kongreye sancak ve kazalardan gelen 21 delege katıldı. Doğu vilayetlerindeki Türk ve Kürtlerin dinî, kültürel ve iktisadi yönden iç içe geçmişlikleri, yüzyıllardan beri devam edegelmiş olan evlilikler yoluyla ne kadar kaynaşmış oldukları kanıtlandı. Beş gün süren kongre, Ermeni iddialarını tartıştı ve ülke bütünlüğünden ayrılmama, bunun için her türlü özveriye katlanma, Ermeni işgaline şiddetle karşı çıkma, bu sebeple “Bekçi Teşkilatı” adı altında

³³ Selvi, age, s. 70.

³⁴ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Türkiye Yay., İstanbul, 1990, s.36.

³⁵ Karabekir, age, s.38.

³⁶ Bekir Sıtkı Baykal, Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler, Ankara, 1969, s. 6-11.

halkı silahlandırma, öğretmen okulunu yeniden açma, bulundukları topraklardan göç etmeme kararlarını aldılar.³⁷

Kâzım Karabekir Paşa ile tam bir işbirliği içinde bulunan ve çalışan doğulular, 10 Temmuz'da Erzurum Kongresi'nin toplanmasına karar verdi ve bu kararı vilayetlere de duyurdular. Erzurum'a çağırılan vilayetler: Erzurum, Diyarbakır, Mamuratülaziz (Elazığ), Van, Bitlis, Sivas ve Trabzon'dur.³⁸

Mustafa Kemal Paşa, Karabekir Paşa'nın isteği ile Amasya Genelgesi maddeleri arasında şu ifadeye de yer vermişti.

“Doğu illeri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre yapılacaktır. Adı geçen tarihe kadar diğer vilayetlerin delegeleri Sivas'a ulaşabilirlerse Erzurum Kongresi delegeleri de Sivas genel toplantısına katılmak üzere hareket eder”³⁹

Amasya, Tokat, Sivas üzerinden Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki arkadaşları, Doğu vilayetlerinin Millî Mücadele gayretlerine katılma kararlarını yerine getirmiş oluyorlardı. Mustafa Kemal Paşa ordu müfettişliği, Padişahın fahrî yaverliği unvan ve yetkileriyle geldiği Erzurum'da, İstanbul kaynaklı ağır baskı ve kararlar karşısında ordu müfettişliğinden ve askerlik mesleğinden istifa ederek sivil bir hale gelecektir.⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa üzüntülü olmaktan ziyade kuşkuluydu. Büyük etkisi olduğuna inandığı makam ve rütbesinden ayrılması onu bir kenarda tek başına mı bırakacaktı? Bu duruma rağmen beraberindeki arkadaşları ve Kâzım Karabekir Paşa bağlılıklarını bildirdiler. VŞMHMC Erzurum Şubesi ise bir toplantı yaparak, kongre hazırlıkları ile görevli beş kişilik kurulun başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'yı, ikinci başkanlığa da Rauf Bey'i (Orbay) getirmeye karar verdi. Bu kurul, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki ilk toplantısını 10 Temmuz'da yaptı. Ancak delegeler ye-

³⁷ Dursunoğlu, age, s. 64-66.

³⁸ Trabzon “Altı Doğu Vilayeti”ne dahil değildir. Rize ve Gümüşhane Trabzon'un Livası (Sancak); Giresun ve Ordu ise kazasıydı. (Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, ZB. Yay., C.III, s.211-218.)

³⁹ Nutuk, s. 22.

⁴⁰ Fahrettin Kırzioğlu, M. Kemal Paşa- Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler (1919-1920), Kars Turizm ve Tanıtma Yayını S.7, TTK Bas., Ankara 1991, s.1, 2, 6.

terli sayıya ulaşmamıştı. Erzurum Kongresi'nin Meşrutiyetin ilan günü olan 23 Temmuz'da toplanmasına karar verildi.⁴¹ Ayrıca kongrenin kararına sunulacak ilkelere üzerinde hazırlık çalışmalarına başlandı.

VŞMHMC Erzurum Şubesi'nin kurucu ve yönetim kurulunda bulunan on iki kişiden dokuzu, kongreye değişik yerlerden delege olarak katılmıştır. Yaklaşık 56 kişinin katıldığı Erzurum Kongresi'nde bu dokuz ismin delege olarak yer alması, Millî Mücadele yolunda gösterdikleri gayretin bir işareti sayılmalıdır.

Trabzon Vilayetinin 11 delegesi, 5 Temmuz günü yaylı arabalarla yola çıktı. Yolda diğer kazaların delegeleri de kafiye katıldı. Geldikleri Erzurum'da kendileri için hazırlanan büyük bir konakta kaldılar. Üst kat toplantı salonu haline getirilmişti. 8 Temmuz'da geldikleri Erzurum'da, kongrenin 23 Temmuz'a ertelenmesinden yararlanarak kongre ile ilgili kendi aralarında toplantılar yaptılar.

Bu toplantılardan birinde kongre başkanlığına kimin getirileceği tartışıldı. Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey⁴², "milletin içinden doğan böyle bir kongrenin başkanlığına tanınmış bir kişinin, hele bir komutanın getirilmesinin yurt dışında kötü yankılar yapacağını, yine bir kişinin peşinde gidildiği şekilde yorumlanacağını, buna kesinlikle karşı olduğunu, delegelerin kendi aralarından birini başkan seçmeleri gerektiğini, delegelerin birbirini tanıması için de kongrenin ilk gününün törenle geçirtilip, başkan seçiminin ertesi güne bırakılması gerektiğini" ileri sürdü. Başkan vekilliğinin Trabzon'dan olmasına karar verildi. Bu konuda iki isim belirlendiyse de bu kişiler kendi aralarında anlaşamadıkları için sonuç alamadılar.

⁴¹ 10 Temmuz günü Rumî Takvim'e göre II. Meşrutiyet'in (hürriyetin) ilan günü, 23 Temmuz ise Miladi yıldönümüdür. Gün belirlemede bile demokratik ve milliyetçi bir ideolojinin etkisi görülmektedir. (1 Mart 1917 tarihi itibarıyla gün farkı uygulamadan kaldırılmıştır.), (Faik Reşit Unat, Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, TTK Yay. Ankara 1984, s.163.)

⁴² Ömer Fevzi Bey: Avukatlık yapıyordu. 'Selamet' gazetesini çıkardı. Mustafa Kemal Paşa'nın ilk muhaliflerindendi. Kongreden sonra, önce Trabzon'a oradan yurtdışına gitti. Aleyhte faaliyetlerini sürdürdü. 'Yüzellilikler' listesinde yer aldı. Erzurum Kongresi'nde ordunun dağıtılması, direnilmemesi görüşünü savunduğundan büyük tepki çekti. Bolşevik olmakla suçlandı.

Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına getirilmesinin sakıncalı olduğu dedikodusu kulislerde yoğun tartışma konusu olunca, Kâzım Karabekir Paşa duruma el koydu. Trabzon delegelerinden birkaç kişiyi çağırarak görüştü ve onları ikna etti.⁴³

Kongre hazırlıkları sürerken, Erzurum'da bulunan İngiliz Albayı Rawlinson, fazla silahların teslimini istemekte, aksi takdirde ateşkesin bozulacağı tehdidini savurmaktaydı. Kâzım Karabekir Paşa, bir parti silahı trene yükletip yola çıkardı. Rawlinson'a halkın bu işi kabul etmediğini, yolda trenin basılıp silahların alınması halinde sorumluluk kabul edemeyeceğini bildirdi. Sonuçta tren yolda baskına uğradı, silahlar kaçırıldı. Baskını yapanlar sivil giyinmiş Türk askerleriydi.⁴⁴

Trabzon delegeleri, kongrenin İstanbul'daki cemiyet merkezi adına açılması görüşüne itiraz ettiler. Çünkü İstanbul'daki VŞMHMC ile bir ilgileri yoktu. Kongreye sadece bu cemiyetin şubeleri katılabilirdi. Milletın kalbinden doğan bu Millî Mücadele çabasının İstanbul ile bir ilgisinin olmadığını düşünen Trabzon delegeleri, kongre bu anlayışla açılırsa Erzurum'u terk edeceklerini bildirdiler.

Diğer vilayetlerden gelen delegeleri de kaygılandıran bu kriz şu şekilde çözüldü: Erzurum Şubesi, İstanbul'daki merkezine, başka illerin de katılmasıyla kongrenin genel bir nitelik aldığını bildirecek, genel merkez adına Mustafa Kemal Paşa'ya söz ve oy hakkı ve yetkisi verilmesini isteyecekti. Taraflar bu çözüme razı oldu. Telgraf çekilecek, fakat cevabı beklenmeyecekti. 21 Temmuz'da çekilen telgrafa cevap gelmedi ve Erzurum Kongresi bağımsız nitelik kazandı.⁴⁵ Ayrıca Kongre, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurarak, bu yeni dernek etrafında yeni bir teşkilatlanmaya gidilecektir.

⁴³ Kâzım Karabekir, age, s.110; Goloğlu, age, s.68.

⁴⁴ Goloğlu, age, s.69; K. Karabekir, age, s.121, 122.

⁴⁵ Goloğlu, age, s.71.

1.2. Sivas'ta Yaşanan Gelişmeler

1.2.1.Reşit Paşa'nın Sivas Valiliği Görevine Başlaması ve Güvenlik Araştırması

Reşit Paşa, 11 Haziran 1919 (1335) günü Sivas Valiliği görevine başladı. Ona göre yönetimin temeli huzur ve güvenlikti. Çünkü Mondros Ateşkesi'ne göre asayişin bozulması, kargaşa doğması işgale gerekçe sayılıyordu. Mondros şartlarının doğurduğu ortamda ise Osmanlı Devleti'nin otorite boşluğu yaşanıyor. Bu bilgilere sahip olan yeni valinin ilk işi Sivas'a bağlı sancaklara birer genelge göndererek asayiş ve güvenlik durumu hakkında bilgi istemek oldu. Böylece hem idarî hem de vatanî bir görevi yerine getirmek istiyordu. Aldığı cevaplar iç açıcı değildi. Her taraf Rum, Ermeni siyasi çeteleri ve eşkıyalık yapan serserilerin elindeydi. Halk can, mal ve namusundan emin değildi. Elde yeterli sayıda jandarma yoktu. Bu nedenle mutasarrıf, kaymakam ve nahiye müdürleri, bu çete ve eşkıya hareketlerini Dahiliye Nezareti'ne (İçişleri Bakanlığı) iletmekten başka bir şey yapamıyorlardı. Bu durum siyasi çete ve eşkıyaları şımarttığı gibi, yöneticileri de ümitsizliğe düşürüyordu.

Sivas çevresi adeta eşkıya karargâhına dönüşmüştü. Vilayet sınırları içinde beş yüz haydudun varlığı belirlenmişti. Bunların çoğu siyasi amaçla eşkıyalık yapıyordu. Hepsinin elinde Rus, Osmanlı, Avusturya, Alman, İngiliz tüfekleri vardı. Jandarma sıkıştırdığında, çevredeki Rum köyleri halkı, silahlarını kaparak eşkıyaların yardımına koşuyor, güvenlik kuvvetleri bu durum karşısında geri çekiliyordu. Bir milyona yakın nüfusu olan Sivas Vilayeti, üç liva⁴⁶, yirmi iki kaza ve altmış nahiyeden oluşuyordu. Vilayet Jandarma Alayı'nda ise 936 piyade ve 350 atlı asker görev yapmaktaydı. Bunların çoğu bakaya, firari ve gönüllüydü. Bunlardan zorunlu hizmetlere ayrılanlar çıkarıldıktan sonra 323 piyade ve 205 atlı askerle güvenlik sağlanmaya çalışılıyordu. Vali Reşit Paşa'nın mutasarrıflar, kaymakamlar ve jandarma komutanlığından aldığı raporlar aynı nitelikteydi. Aldığı bilgileri Dahiliye nazırlığına bildiren Reşit Paşa, Sivas vilayetinde asayişin sağlanması için jandarma desteği istedi ancak

⁴⁶ Sivas Vilayetine bağlı üç liva(sancak): Amasya, Tokat, Şarkikarahisar'dı (Şebinkarahisar).

İstanbul'dan hiçbir cevap alamadı. Birkaç defa daha durumun acil olduğunu yazdıysa da Dahiliye Nazırı Ali Kemal'den ses çıkmadı.⁴⁷

Sivas Vilayet merkezinde Hürriyet ve İtilaf Partisi iktidarının rüzgarları esmekteydi. Eski evrak müdürlerinden, Ellezoğullarından Halit Bey partinin Sivas şube başkanıydı. Mustafa Kemal Paşa'yı İttihatçıların vekili gibi görmekte, Rasim (Başara) Bey'i ise, onun ağzıyla konuşmakla suçlamaktaydı.

Vali Reşit Paşa Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde birlikte görev yaptığı Rasim Bey'den Mustafa Kemal'in amacı ve girişeceği hareket hakkında bilgiler aldı. Ancak tedirgindi. Dahiliye Nazırı Ali Kemal'den aldığı genelgelerde, Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerinin dikkate alınmaması istenmekteydi. Amasya Genelgesi gereği Sivas'ta millî bir kongre toplanacaktı ve kendisi de bu vilayetin valisiydi. Vali, kendi tabiri ile örsle çekiç arasında kalmıştı.⁴⁸

1.2.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Sivas'ta Toplumsal Şartlar, Misyonerlerin Tutumu, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Vali Vekili ile Yazışması

Sivas'ın bir parça dışına çıkıldığında derhal soyguna uğranılmaktaydı. Donbalak'da, Söğütlühan'da, şurda burda soygunların yapıldığı halk arasında konuşulan en önemli konuydu ve korkuya sebep oluyordu.

İşgale uğramış illerimiz kadar olmasa da, Sivas Birinci Dünya Savaşının sosyal ve ekonomik şartlarını yaşamaktaydı. Sivas halkı sabahtan akşama kadar ekmekçi fırınları önünde beklemekte, çoğu zaman çamurdan farksız bir somunu alamadan evlerine dönmekte, ekmek bulamayanlar ise patatesle bu ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktaydı. Savaşın olumsuz şartları altında bir kısım halk açlıktan ölüirken, diğer kısmı bolluk içindeydi. Sivas, Erzurum ve çevresinden gelen göçmenlerle ana baba gününe dönmüş, Trabzon halkından da çok sayıda insan Sivas'a gelmişti. İç bölgele-

⁴⁷ Cevdet R. Yularkıran (Neş.), Reşit Paşa'nın Hatıraları, Tan Mat., 1939, s. 15-20.

⁴⁸ Hatıralar, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Hatıraları, Siskav, Yayın no:2, Sivas,2001, s.35, 36, 41.

re doğru akın eden ülke insanı, Sivas gibi iç bölgeleri sığılacak bir liman olarak görmekteydi. Çok sayıda kimsesiz kadın ve çocuk, Sivaslı hayırsever kadınların desteği ile yaşamlarını sürdürmekteydi.⁴⁹

O günlerde Sivas'taki Amerikan misyonerleri, Ermenilerle yakından ilgileniyorlar ve hiç bir kontrole tabi tutulmadan istedikleri gibi hareket ediyorlardı. Günde 50-60 kadar kamyonla gıda vesair maddeleri taşıyor, Ermenilerse bu yardım akımından büyük gurur duyarak aldıkları şımarık tavırlarla Sivas halkının kin ve nefretini uyandırıyorlardı. İçleri iase dolu zannedilen bu Amerikan otomobillerinin Ermeniler için tüfek ve cephane getirdiği Sivas halkı arasında sıkça konuşulan bir konuydu. Hükümet kuvvetleri tamamen zaafa uğramıştı. Bir polis yabancı bir adamın kimliğini sormak şöyle dursun, bu otomobillerle ilgilenmiyordu bile. Bu sebeple herkesin silahlanması gereğinin gizlice söylenmesi sonucu Sivas halkı silahlanmaya başlamıştı.⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa, Havza'da bulunduğu 31 Mayıs 1919 günü, 'Harbiye Nazırı Şevket Paşa imzalı bir telgraf aldı. Bu telgrafta özetle:

Bugüne kadar gelen raporlardan 3'üncü Kolordu (Sivas) bölgesinde adi haydutluk olaylarından başka bir şey görülmediği bilinmekle beraber, İngiliz Olağanüstü Komiserliği tarafından Ermeni mültecilerin güvenliği ile ilgili kaygı verici haberler alındığı, bu konuda bir soruşturma yapılarak sonucunun acele bildirilmesi istenmekteydi. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafi şöyle değerlendirmektedir:

"Gerçekte, ne Sivas'ta kaygı verici bir durum vardı ve ne de Hristiyanların ölümle tehdit edildiği doğrudur. Bunları, milletçe yapılmaya başlanan gösterilerden⁵¹

⁴⁹ Aşkun, Sivas Kongresi, 1963, 2. Baskı, s. 49.

⁵⁰ Aşkun, age, s. 50 (Rıfat Akman'ın hatıralarından)

⁵¹ Sivas'ta yapılan bu mitinglerin tarihleri: 17 Mayıs 1919 ve 22 Mayıs 1919'dur. Daha sonra 4 Haziran 1919 günü Camii Kebir (Ulu Cami) çevresinde üçüncü bir miting daha düzenlenmiştir. (Haluk Selvi, İzmir'in İşgali ile İlgili Sivas'tan Çekilen Protesto Telgrafları, Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu, 2-3 Eylül 2004, ATAM, s. 65-72; Haluk Selvi, İşgal ve Protesto, DeğişimYay.,İst. 2007,.s. 230-232; Günaydın, Milli Mücadele'de Sivas 108 Gün, Sivas 1000 Temel Eser No:11, Sivas 2019, s. 19-31.)

korkuya düşen Hristiyan azınlıkların, yabancıların dikkatini kendi üzerlerine çekmek için kasıtlı olarak yaydıkları uydurma haberler olarak kabul etmek gerekir.”

Bu telgrafa verdiği 2 Haziran 1919 tarihli cevapta ise şu görüşlere yer verdi:

“Sivas ve çevresinde eskiden beri bulunan Ermenileri ve sonradan gelen mültecileri yılgınlığa düşürecek hiçbir olay geçmemiştir. Ne Sivas’ta ne de çevresinde kaygı verici herhangi bir durum yoktur. Herkes sükûnet içinde iş ve güçleriyle meşguldür. Bunu kesinlikle bilginize sunar ve sizi temin ederim(...) Ancak, milletin bağımsızlık ve varlığını yok eden ve millî varlığı tehlikeye düşüren işgal, cana kıyma ve zulüm gibi İzmir bölgesinde görülmekte olan olayların ve benzerlerinin tekrarlanmamasına karşı, ne milletin heyecanını ve içindeki acıları ne de bundan doğacak millî gösterileri engelleyip durdurmak için kendimde ve hiç kimsede bir güç ve kudret göremeyeceğim gibi, bu yüzden çıkacak olaylar karşısında sorumluluk kabul edecek ne bir komutan ne bir sivil yönetici ve ne de bir hükümet tasavvur edebilirim.”⁵²

1.2.3. Vilâyât-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve Sivas Şubesinin Kurulması⁵³

Ülkenin işgallere uğradığı, azınlıkların taşkınlıklarını sürdürdüğü, İtilaf devletlerinin kurmayı tasarladıkları Ermenistan devletine yurt sağlamak için altı doğu vilayeti ile ilgili Mondros’a madde koydukları bir ortamda, İstanbul’daki Anadolu aydınları bir araya geldiler.

Özellikle Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Sivas Vilayetlerinin vatansever aydınları Vilâyât-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye adıyla bir dernek kurdular. Başkanı eski Bitlis Valisi Harputlu Nedim isimli yaşlı bir kişiydi. Yönetim Kurulu üyeleri ise ünlü yazar Süleyman Nazif, eski Beyrut Valisi Diyarbakırlı İsmail

⁵² Nutuk, s.16, 17.

⁵³ “Vilâyât-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti” ndeki ‘milliye’ sözü Erzurum Kongresi’nde kaldırılarak, “Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adıyla yeni bir dernek kuruldu. Sivas Kongresi’nde ise ülkenin tamamını temsil etmek üzere “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” kuruldu.

Hakkı, Diyarbakır Mebusu Feyzi, Sivas Mebusu Rasim (Başara)⁵⁴, Sivaslı genç bir yedek subay olan Abdülmüttalip (Öker)⁵⁵ ve yine genç bir yedek subay olan Diyarbakırlı Cavit (Dursunoğlu) Bey'di. Cemiyet, "Hadisat" isimli Türkçe ayrıca "Le Pays" (Ülke) isimli Fransızca bir gazete çıkardı. Fransızca "Le Pays" gazetesini Sivaslı A. Müttalip Öker çıkarmış ve yönetmiştir.⁵⁶

Rasim Bey, 8 Mayıs 1919 günü İstanbul'dan memleketine geldiğinde VŞMHC'nin Sivas Şubesi kurulmuştu. Rasim Başara'ya göre VŞMHMC Sivas Şubesi'nin kurucuları şu isimlerden oluşmaktaydı: Müftü Hacı Raif (Abdür-rauf) Efendi, Bacanakzâde Hamdi Bey, Darendeli Osman Efendi, Sığırcızâde Hayri Bey ve hatırlayamadığı iki kişi.⁵⁷

İki defa toplantı yapabilen cemiyet mensupları, Rasim Bey'i yeni liderleri olarak gördüler. Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Şubesini örgütlemeye çalışan Rasim Bey'in eski bir ittihatçı olması işini zorlaştırmakta, taraftar bulmak için büyük çaba göstermesi gerekmekteydi. Başta Müftü Abdür-rauf Efendi olmak üzere ulema takımı ve okumuş gençler büyük ölçüde Rasim Bey'in yanındaydı.

Hürriyet ve İtilaf Partisi Başkanı Halit Bey, MHC faaliyetlerine iktidardaki partisinden aldığı güçle engel olmaya çalışmakta ve Vali Reşit Paşa'ya bu konudaki şikayetlerini aktarmaktaydı. Reşit Paşa, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin atadığı bir vali olmakla birlikte, eski bir ittihatçı, ondan da öte gerçek bir vatanseverdi ve Rasim Bey'in Osmanlı Mebuslar Meclisi'nden arkadaşıydı.⁵⁸

Doğu vilayetlerinin birlik ve beraberliği için vilayetlerde teşkilatlanma çalışmaları başladı. Erzurum, teşkilatlanma çalışmaları için adeta bir merkez gibi çalıştı.

⁵⁴ Rasim Başara: (1882 – 1945)Sivaslı Mütevellioğlu Ali Rıza Efendi'nin oğlu olup, İstanbul Darülfünûnu Edebiyat Şubesi mezunudur. Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde Sivas Mebusu olarak görev yapmıştır. Atatürk'ün Sivas'ta temas kurduğu sivil liderdir. Sivas Kongresi hazırlıklarını yürütenler arasındaydı., Sivas MHC ikinci başkanı ve TBMM'de uzun yıllar Sivas milletvekili olarak görev yaptı.

⁵⁵ A. Muttalip (Öker), Malatya ve Sivas Milletvekilliği yapmıştır.

⁵⁶ Dursunoğlu, age, s. 17.

⁵⁷ Aşkun, age, s. 54.

⁵⁸ Yularkıran, age, s. 32, 37.

Cevat Dursunoğlu⁵⁹, MHC'lerle yazıştıklarını ancak Sivas'tan cevap alamadıklarını, sonuçta oradan da beklenen cevabın geldiğini kitabında anlatır: ⁶⁰

1.2.4. Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Haziran günü Sivas'a gelişi ve MHC Yönetimine Talimatı

Amasya'dan çıkan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler Tokat üzerinden Sivas'a gelmekte olduğu sırada Elazığ valiliğine atanan Ali Galip ise yolu üzerindeki Sivas'taydı. Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması konusunda Vali Reşit Paşa'ya baskı yapmaktaydı. Hürriyet ve İtilaf Partisi Sivas Şube Başkanı Halit Bey, Ali Galip'in yönlendirmesi ile Mustafa Kemal'in görevinden alındığını, İstanbul'a gönderilmesinin an meselesi olduğunu belirten, 'hain, muzır, asi' ifadelerinin kullanıldığı iki yaftayı (bildiriyi), 24 Haziran günü şehrin kalabalık yerlerine astırır. Vali Reşit Paşa, yafta meselesini duyar duymaz polise emir vererek bunları asıldıkları yerden kaldırtmak ister ama yaftalar bulunamaz. Bunu iki sebebe bağlar. Yaftaları ya asanlar elleriyle kaldırdı ya da İbrahim Tali veya Rasim Bey'le temasta bulunanlar bu küstahlık belgelerini ortadan kaldırdı...

Vali Reşit Paşa Halit Bey ve avanesi ile İbrahim Tali Bey ve Rasim Bey'i karşılaştırır. Müdafaa-i Hukukçuların tutarlılıklarını ve hiçbir çıkar beklemeden, vatanî kaygılarla hareket ettiklerini düşünür. Kendisi de onlar gibi düşünmekte ancak valilik gibi resmi bir görevi yürütmekte oluşu ona rahat hareket etme imkanı vermemektedir.⁶¹

⁵⁹ Cevat Dursunoğlu:1892 Erzurum doğumlu. Almanya'da Felsefe Fakültesinde okudu. Milli Eğitim Teftiş Heyeti Başkanlığı yaptı. Erzurum Kongresi'nin düzenleyicilerinden. TBMM 6. ve 7. dönem Kars; 8. ve 12. dönem Erzurum milletvekili. 11.1.1970'de vefat etti. "Millî Mücadele'de Erzurum" isimli eserin yazarı.

⁶⁰ Dursunoğlu, Millî Mücadele'de Erzurum, Kaynak Yay., 2000, s. 102.(Bu anlatıma çalışmamızın İkinci Bölüm, 2.3.'te yer verildi.)

⁶¹ Yularkıran, age, s. 52.

İbrahim Tali Bey⁶² ve beraberindeki topçu binbaşı Kemal Bey, Müdafaa-i Hukuk işlerini, teşkilatını yönlendiriyor ve Sivas'taki gelişmeler hakkında Mustafa Kemal Paşa'yı bilgilendiriyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alındığı iddiası Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Ali Kemal'in kendi görüşüydü. Hükümetin diğer üyeleri aynı görüşte değildi. Kabinenin millî duygularla yoğrulmuş olan üyeleri tarafından Harbiye ve Dahiliye nazırları istifaya davet edilmişlerdi.⁶³

Kolordu Komutanlığına böyle bir bilginin gelmediği, Ali Kemal'in 26 Haziran akşamı görevden çekilmiş olduğu İbrahim Tali Bey tarafından Mustafa Kemal'e iletildi. İbrahim Tali Bey, Sivas Numune Çiftliğinde karşıladığı Mustafa Kemal'e ayrıca Ali Galip'in Sivas'taki girişimlerini ve sık görüşerek yakından tanıdığı Vali Reşit Paşa hakkında edindiği izlenimlerini de aktardı.

Bu şartlar altında, gerekli güvenlik önlemlerini alan Mustafa Kemal Paşa, 27 Haziran günü Sivas'a geldi. Sivas halkı ve askerlerin oluşturduğu büyük bir kalabalık tarafından coşkuyla karşılandı. Kolordu karargâh binasında geceyi geçirdi.

Mustafa Kemal, Sivas MHC yöneticileriyle yaptığı toplantıda onlara şu direktifleri verdi:

“Halkın çoğunluğunu, özellikle okumuş ve genç unsurları maksat ve gaye etrafında toplayınız; fiili direnişe hazırlanın, olumsuz propaganda ve akımlara karşı önlemler alın; kolordu komutanı ve kurmay başkanı ile çok sıkı ve sürekli ilişki içinde bulununuz, onların şifresi ile önemli konular ve durumlar hakkında bilgi alış veriş yapın; vali ile de mevcut iyi ilişkileri geliştirerek iki merkezin vilayete yapacağı duyurulardan bilgi sahibi olunuz; Sivas merkezinden Erzurum Kongresi için iki delege seçerek derhal yola çıkarınız.”⁶⁴

⁶² Dr. İbrahim Tali: M. Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan. 9. Ordu Müfettişliği Heyeti Sağlık Başkanı. Mustafa Kemal Paşa tarafından önceden Sivas'a gönderilerek aleyhteki girişimleri incelettirdiği askeri doktor. Miralay (Albay)

⁶³ Tansel, age, C. II, s. 19.

⁶⁴ Aşkun, age, s. 55.

Mustafa Kemal'in Sivas'tan ayrılmasından sonra MHC mensupları, teşkilatı genişletmeye, propaganda işini büyütmeye koyuldular.

Vali Reşit Paşa, M. Kemal'in 27 Haziran günü Sivas'a gelişini ve MHC ile görüşmesinin sonucunu şöyle değerlendirir:

“Mustafa Kemal Paşa Sivas muhitinde belki bir kıvılcım halinde yaşayan fevran kabiliyetini yelpazelemiş, kuvvetli bir ateş haline getirmiş bulunuyordu. Onun bu işi kısa birkaç temas ve görünüşte basit bir iki işaret ile yaptığını görmüştüm. Rasim Bey, o temaslardan ve o işaretlerden şevk alan, feyiz alan Sivashıların başındaydı, paşanın ayrılmasıyla beraber Müdafaa-i Hukuk teşkilatını genişletmeye, propaganda işini büyütmeye koyulmuştu.”⁶⁵

1.2.5. Erzurum Kongresi'ne Katılan Sivas Vilayeti Delegeleri ve Sivas Merkez Sancağı Delegelerinin Seçilmesi

Altı Doğu Vilayeti, Trabzon Vilayeti ve müstakil livaların katılımı ile gerçekleştirilen Erzurum Kongresi'ne yaklaşık 56 delege katılmış olup Sivas vilayeti bu kongrede 13 delege ile temsil edilmiştir.

Erzurum Kongresi'ne Katılan Sivas Vilayeti Delegeleri:

Fazlullah MORAL – Sivas Merkez Sancağı Delegesi

Yusuf Ziya BAŞARA– Sivas Merkez Sancağı Delegesi

Recep DİNÇER – Zara (Koçgiri) Kazası Delegesi

Hayrullah SEYHAN– Divriği Kazası Delegesi

İsmail Hakkı ÇEÇEN – Suşehri Kazası Delegesi

İbrahim Süreyya YİĞİT – Amasya Sancağı Delegesi

Dr. M. Cemil ŞENCAN - Şarkîkarahisar Sancağı Delegesi

⁶⁵ Yularkıran, age, s. 63, 64.

Mehmet Rıfat ARKUN – Tokat Sancağı Delegesi

Çadircızade Ali – Koyulhisar Kazası Delegesi

Mehmet Mustafa ATAY – Mesudiye Kazası Delegesi

Mehmet Şeref – Niksar Kazası Delegesi

Hüseyin Hüsnü ÖZHAN – Alucra Kazası Delegesi

H. M. Sırrî KAYMAZ – Reşadiye Kazası Delegesi⁶⁶

Sivas merkez sancağından Erzurum Kongresi'ne delege seçilen iki kişiden biri olan şair ve öğretmen Fazlullah Moral, anılarında Sivas (merkez) delegelerinin nasıl seçildiklerini şöyle anlatır:

Maraş'ta Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti Başkanı bulunduğu sırada (1918 sonları) İngilizlerle birlikte, tehcirle Halep'e gönderilen Ermeniler Maraş'a gelmiştir. Fransız askerleriyle, Adana'daki Ermeni fedailerinin Maraş'a gelecekleri ise halk arasında söylenmektedir. Başvurusu üzerine Şarkî Karahisar İdâdîsi Müdürlüğüne atanır. Parasızlıktan ve yük taşıyacak hayvanların kira bedellerinin pahalı, arpanın kıratının iki, buğdayın kıratının madeni bir buçuk lira olması dolayısı ile aile fertlerini getirememiş, zorunlu olarak Maraş'ta bırakmıştır.

Memleketi olan Sivas'a geldiğinde, göçmen ve mültecilerin çokluğu ile şehrin mahşer gününü andırdığını gözler. Atandığı lise öğretmenlerinin on bir aydır maaşlarını alamadıklarını öğrenince bir ara gitmekten vazgeçer. Ancak Vali İsmail Kemal Beyin avans şeklinde verdiği 90 lira kağıt para ile Şarkî Karahisar'a gitmeye mecbur kalır.

1919 yılı Mayıs ayı içinde, Mutasarrıf Vekili olan Koyulhisar Kaymakamı Rıfat Bey, kendisini Erzurum Kongresine Şarkî Karahisar delegesi olarak göndermek ister. Fazlullah Bey ise parasızlık yüzünden ailesini Maraş'ta bıraktığını, onları ge-

⁶⁶ 1919 yılı itibarıyla Sivas Merkez, Amasya, Tokat, Şarkîkarahisar Sivas Vilayeti sancaklarıdır. Suşehri, Koyulhisar, Alucra ve Mesudiye Şarkî Karahisar sancağına; Niksar ve Reşadiye Tokat Sancağına; Zara ve Divriği Sivas Merkez Sancağına bağlı kazalardır. (Ebubekir S. Yücel, Sâlnâme-i Vilâyeti Sivas 1325/ 1907, Sivas İl Yıllığı, Buruciye Yay. No:3, Sivas 2007, s.13, 14.; Fikri Karaman, Salname-i Vilâyet-i Sivas (1308 / 1890) SEKYV Yay., İst. 2001.)

tirmedikçe böyle bir görevi kabul edemeyeceğini söyler. Bunun üzerine Rıfat Bey, Şarkıkarahisar ve Suşehri İaşe Ambarından iki iaşeyi Fazlullah Bey'in ailesine yol parası olarak tahsis eder. Bu para posta ile Maraş'a gönderilir. Kendisi de ailesini karşılamak üzere Sivas'a gelir. Ailesini yerleştirdikten sonra Sivas'ta şu gelişmelere şahit olur: Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi için Sivas'tan geçerken Kadı Hasbi Efendi'ye, kapalı zarf içinde bir kağıt verdiğini ve bu kağıttakilerin Sivas halkına anlatılmasını istediğini öğrenir. Camii Kebir'de (Ulu Cami) bu kağıttaki yazılanlar halka anlatılır. Bu toplantıda memleket ileri gelenlerinden 25 kişi bu uğurda çalışmak üzere görevlendirilir. Bu 25 kişi Erzurum Kongresine gönderilecek delegeleri seçmeye yetkili kılınır.

Kendisine not ve özel adamlar gönderilerek, Muhasebecizâde Tevfik Efendi'nin evinde hayırlı bir iş hakkında görüşüleceğinden, bu toplulukta kendisinin de bulunması istenir. Fazlullah Bey bu davete katılır. Yapılan görüşmeler sonucunda Sivas vilayetinin Erzurum Kongresi'ne katılması gerektiği kararına varılır. Orada hazır bulunanların tamamı görevi yerine getirmeye yetkin olmalarına rağmen kimi memuriyetini, kimi ticaretini, kimi rahatsızlığını, bazıları da yolun uzunluğunu bahane eder. Fazlullah Bey'in aile fertlerine ve kendisine her türlü yardımda bulunacaklarına ilişkin kesin olarak söz verirler. Erzurum'a gitmesi konusunda rica ve ısrarda bulunurlar.

Fazlullah Moral hatıralarına şöyle devam eder: "Ne için gidileceği, Erzurum'da ne kadar süre kalınacağı, görülecek hizmet ve görevin nelerden ibaret bulunacağı, hepsi meçhul olduğundan belirli olmayan bir iş için, gidiş tarafı bilinmeyen bir yöne hareket (in) akla uygun ve mantıklı olmadığını belirterek karşı çıktım da, yine ısrar ve ricalarından dolayı, Maraş'ta yaptığım özverilere, millî onur ve haysiyetime, - vatan ve millet uğrunda - bu fedâkarlığı da katmağa söz verdim. Evkaf Başkatibi Ziya Bey arkadaşımız da aynı vaziyete düşerek, nihayet bana eşlik edeceğini bildirdi."

Sivas'taki bu delege seçimi kazalarda duyulur ve Hafik, Zara, Suşehri, Şarkî Karahisar'dan Fazlullah Bey'in kendilerini de temsil etmesini, ne kadar paraya ihtiyaç varsa göndereceklerini telgrafla bildirirler. Fazlullah Bey ise sadece Sivas'a ya-

kınlığı sebebiyle ancak Hafık'ın de temsilcisi olabileceğini iletir. Arkadaşı Ziya (Başara) Bey ile beraber temin edilen yol parası, diğer harcama bedelleri ve delege seçim belgelerini alarak Erzurum'a kadar tutulan yaylı arabaya binerek Sivas'tan ayrılırlar.⁶⁷

Sivas Valisi Reşit Paşa ise anılarında bu konuya şu cümleleriyle değinir:

“İstanbul'dan gelen emirleri yerine getirmeye çalışmakla beraber, Mustafa Kemal Paşa'nın istediklerini yapanlara da ilişik etmekten uzak kalıyordum. Hatta Erzurum Kongresi'ne murahhas tayin olunan Evkaf Başkatibi Ziya ve muallim Fazlullah Efendilerin seçilmesine, yol masraflarının temini için para toplanmasına da ses çıkarmadım.

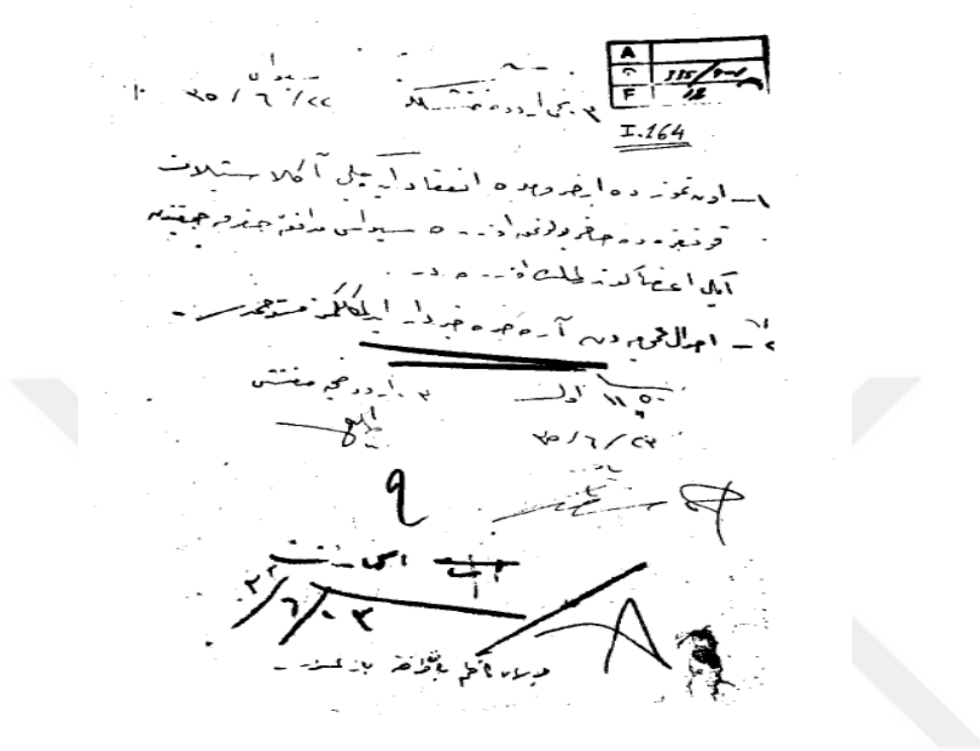
Fakat kimlerin, devlet aleyhine işlenmiş bir suç olarak nitelendirilmesi ihtimal dahilinde olan bir harekete, Erzurum Kongresinde Sivas'ı temsile - o günkü vaziyeti düşünüp söylüyorum – cüret ettiklerini de araştırmaktan geri kalmadım. Hürriyet ve İtilaf Reisi Halit B. Erzurum'a gidecek adamları şu şekilde tanımladı: ‘Ziya Efendi, gece gündüz içer bir adamdı. Mert geçinmeyi sever ve mert görünmeye yeltenirdi. Bir işret sofrasında Erzurum Kongresi'nden konuşulmuş ve oraya gitmenin babayiğitlik sayılacağı söylenmiş. O da ‘Ben giderim’ deyivermiş. Fazlullah Efendi şöhrete âşık, mebusluğa da can atar.’

Erzurum Kongresi'nin bir takım yeniliklere, değişikliklere başlangıç oluşturacağını sezmiş olan Rasim Bey'le, Müftü Rauf Efendi ise, bu iki zatın namuslu, dürüst ve vatansever kimseler olduğunu söylüyordu. Lakin ben, her ihtimal dahilindeki tehlikeyi önemsemeyerek Erzurum'a gitmeyi orada ihtilalle sonuçlanacak bir durum ortaya çıkarmayı göze alan bu iki Sivaslıyı bu yolda harekete zorlayan gerçek sebebi sezmekte güçlük çekmedim. Bunlar – birçok Sivaslılar, birçok Anadolulular gibi - yurtlarının elden çıkacağını duyup heyecanlanmışlar ve bu heyecanın baskısı altında her tehlikeyi göze almak istiyorlardı.”⁶⁸

⁶⁷ Aşkun, age, s.55 - 58;(F. Moral'in Erzurum Kongresi Anıları, s. 1- 4.)

⁶⁸ Yularkıran, age, s.38, 39.

1.2.6. Sivas Delegeleri ile İlgili Yazışmalar

“Bismillâh”⁶⁹

Sivas 22. 6. 35 (1919)

3 üncü Ordu Müfettişliği’ne

1.On Temmuz’da Erzurum’da in’ikaad edeceği(toplanacağı) anlaşılan Kongre’de hazır bulunmak üzere, Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden iki Azâ (üye), gönderilmek üzeredir.

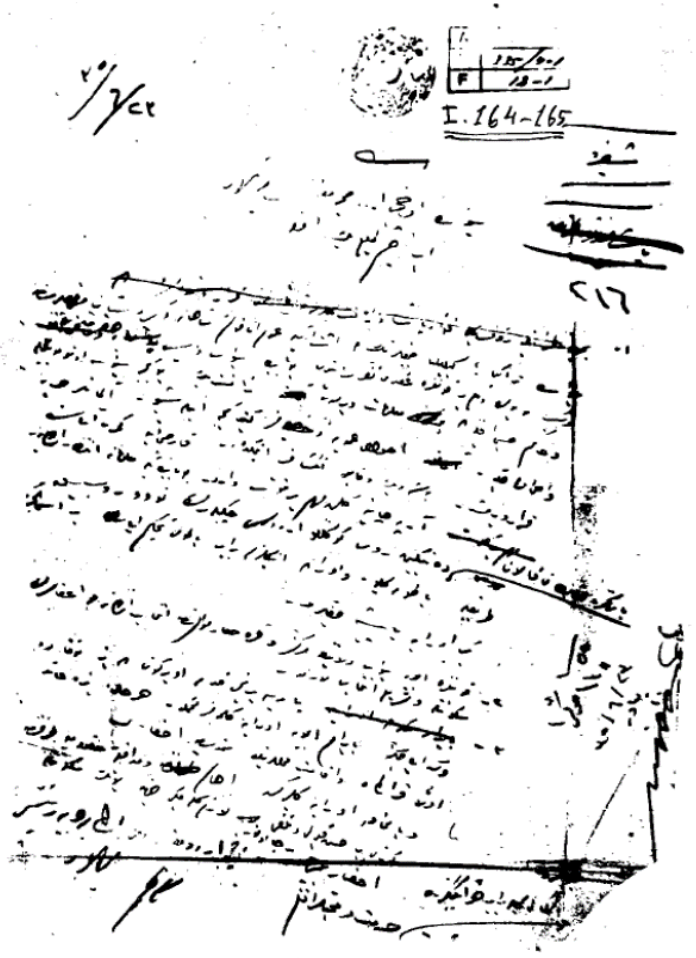
2. Ahvâl-i umûmiyeden (genel durumdan), ara sıra haberdâr edilmekliğimiz müsterhamdır (bilgilendirilmemizi dileriz).

3. Ordu Sıhhiye Müfettişi

(Dr. Albay İbrahim) Talî (Öngören)

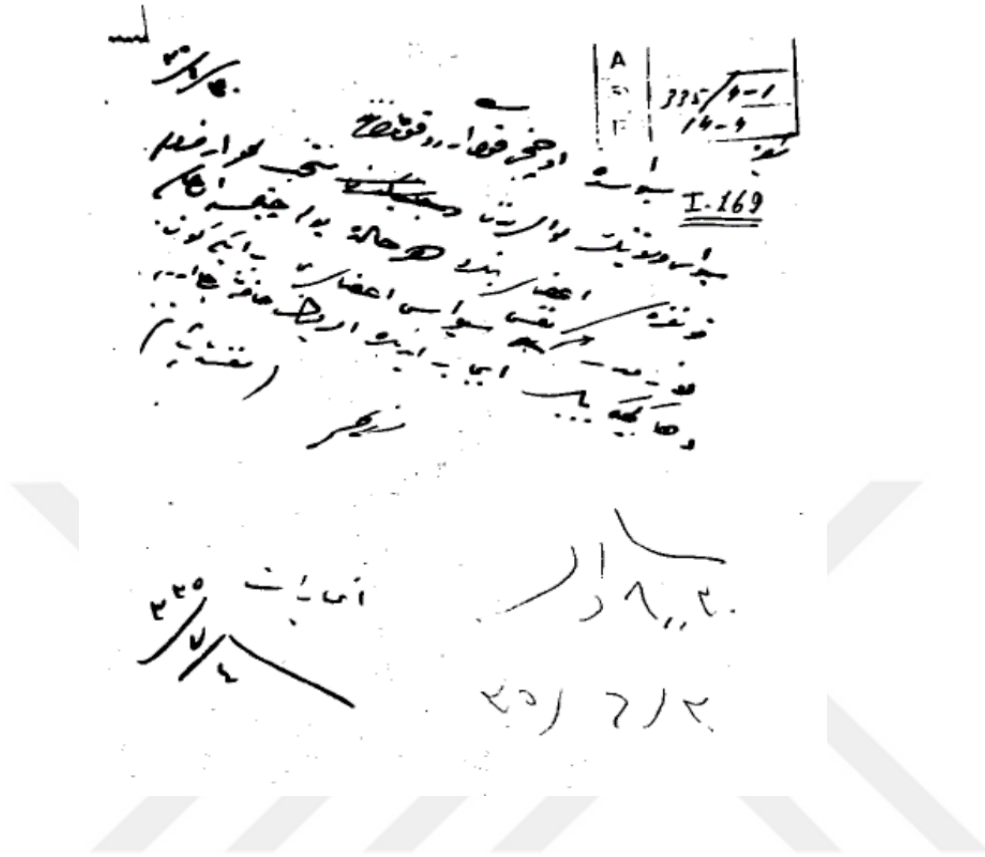
Saat: 11, 50 (Öğleden) evvel. 23. 6. 35 (1919)

⁶⁹ Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, ZB, C.I, V. Bölüm, s.161. (D.335/4-1, F.12.)); (Belge: Aynı Eser, C. III, s. 46.)

22. 6. 35 (1919) günlü telgrafın cevabı 23. 6. 35 (1919) günü öğleden sonra 23.55 te Üçüncü ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik) imzasıyla Amasya'dan geldi. Konumuzu ilgilendiren (2. Md.) “Kongre için, Sivas Vilayeti’nin Merkez ve (Şebin) Karahisar Livası’ndan intihab olunacak A’zaların (seçilecek üyelerin), sükûnetle (sessizlikle) ve serî’an intihabı lazımdır (çabuk seçilmesi gerekmektedir)” cümlesi yanında (3. Md.) “Bayram için oraya (Sivas’a) gelmemiz mümkündür. Herhalde, bize ait olan Karargâh ve ikamet yerlerinin, şimdiden hazırlanması ve bilhassa (özellikle) oraya gelirken, Sivashlı halk ve Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye tarafından, güzel bir iyi kabulle karşılanmamız lazım geleceği cihetle, bunun sessizlikle yerine getirilmesi rica olunur” ifadelerine de telgrafta yer veriliyordu.⁷⁰

⁷⁰ Kırzioğlu, age, C.I, V. Bölüm, s.161,162. (D.335/4-1, F.12-1)); (Belge: Aynı Eser, C. III, s..46.)

“Bismillâh”⁷¹

Şifre

30. 6. 35 (1919)

Sivas'ta üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na

Sivas Vilayeti'nin livalarından müntahap (seçilmiş)Erzurum Kongresi Azaları-
nın, herhalde yola çıkmış olması lazımdır. Nefs-i Sivas Azaları (Sivas içinden, mer-
kezinden olan üyeler), bir- iki gün daha gecikebilir. İcâp edenlere (gerekkenlere) emir
verilmesini, hassaten (özellikle) rica ederim.

Husrev (Gerede)

Müfettiş Paşa

Fî (de)⁷², 8. 30 (öğleden) evvel, 30. 6. 35 (1919)

Yaver (Ahmed) Muzaffer (Kılıç)

İstihbarat, fi 4. 7. 335

⁷¹ Aynı eser, C.I, s. 166. (D.335/4-1, F.14-4)); (Belge: Aynı Eser, C. III, s. 48.)

⁷² “Fî” : ‘de’, ‘da’. Eskiden tarihin başına konurdu. (Örn.: Fî 20 Teşrin-i evvel: 20 Ekim’de.)

تلفات

۱۱۵۲

187

تاریخ	محل	موضوع	ملاحظات
۱۳۳۵/۴-۱	۱۴-۳۹		

جاءه ضابطه حاشیه تفهیم من قضاة محکمات و
البحرین و اقامه علی السیاح و کرکه ایله قضاة و قضاة

د. ۱۱۵۲

A	
B	335/4-1
F	14-39

۱۱۵۲

TELGRAFNAME⁷⁵

Erzurum V. Ş. MHC Riyâsetine (Başkanlığına)

Tercan, 16. 7. 35 (1919)

Sivas'ın Hafik (eski, "Koçhisâr") ve Darende Kazâları Murahhasları'ndan (delegelerinden), Mehmet Fazlullah (Moral) ve (Yusuf) Ziyâ (Başara) Efendiler, elyevm (bugün) buraya muvâsalat (edip), (ulaşp) alessabâh (sabahleyin- erkenden) hareket edecekleri, ma'rûzdur (arz olunur).

Tercan Beledî Re'isi

Tevfik

Vürûdu, fi 17 Temmuz Sene 335 (1919).

⁷⁵ Aynı eser, C. I, s. 182. (D.335/ 4-1. F.14-39); (Belge: Aynı Eser, C. III, s..64.)

1.2.7. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a Gelmesi, Askerlikten ve Müfettişlik Görevinden İstifa Etmesi, Aşiret Reisleri ile İrtibat Kurması, Kongre Hazırlıklarına Destek Vermesi

3 Mart 1919 tarihinde bir kurucu heyet meydana getirmek üzere oluşturulan Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi, Trabzon MHC ile fikir birliğine vararak 10 Temmuz 1919 günü Erzurum'da bir Vilâyât-ı Şarkiye Kongresi (Doğu Vilayetleri Kongresi) toplama girişiminde bulundu. Mustafa Kemal Paşa Havza'da iken, toplanacak bu kongrenin daveti eline geçti.

28 Haziran sabahı Sivas'tan ayrılan ve bir haftalık yolculuktan sonra 3 Temmuz 1919 günü Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, Erzurum'a 17 kilometre uzaklıktaki Ilıca'da Kâzım Karabekir Paşa ve kurmayları tarafından karşılandı. Ayrıca şehir girişinde parlak bir karşılama yapıldı.

Harbiye Nezareti tarafından "İstanbul'a gel" çağrıları yapılan, Padişah tarafından - Mabeyn aracılığıyla - "Hava değişimi al, Anadolu'da bir yerde otur, fakat bir işe karışma" denilen Mustafa Kemal Paşa'yı geldiği Erzurum'da zor günler beklemekte-dir. 8 / 9 Temmuz günü açılan telgraf görüşmesiyle bu mücadele noktalandı. İstanbul, resmî memuriyetine son verdi. Aynı dakikada 22.50'de Harbiye Nezareti'ne, 23.00'de ise Padişaha resmen istifasını bildirdi. Resmi görev ve üniforması altında yaptığı girişimlerden rahatsız olan işgal kuvvetlerinin baskısı altındaki Padişah ve İstanbul Hükümetini rahatlatarak "bir ferdi mücahit gibi milletin sinesine çekildiğini" İstanbul'a, mülkî ve askerî makamlara bildirdi.⁷⁶

İstifa haberi Sivas Vilayetine şu telgrafla iletildi:

Sivas Vilayetine, Tarih, 9. VII. 335 (1919)

Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve hain emelle-re kurban etmemek için açılan millî savaş uğrunda milletle beraber serbest şekilde çalışmaya resmi ve askeri sıfatım artık engel olmaya başladı. Bu kutsal amaç için

milletle beraber sonuna kadar çalışmaya kutsal bildiklerim adına söz vermiş olduğumdan, pek âşıkı bulduğum askerlik mesleğinden bugün ayrıldım ve istifa ettim. Bundan sonra millî, kutsal amaçlarımız için her türlü özveriyle çalışmak üzere milletin sinesinde kutsal değerleri için savaşıyan bir birey olarak bulunmakta olduğumu duyurur, arz ve ilan eylerim. Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşa'nın istifasının ardından Dr. Binbaşı Refik (Saydam), Binbaşı Hüsrev (Gerede), Müfettişlik Kalem Amiri Hayatî, yaverleri Cevat Abbas ve Muzaffer (Kılıç) kendiliklerinden istifa ederek ordu ve askerlikle ilişkilerini kestiler.

Başta Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere, çevresindeki Rauf, Mazhar Müfit, Hüsrev Gerede, Refik Saydam ve diğer kişiler bu duruma rağmen bağlılıklarını kendisine arz ettiler. Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey'in (Dirik) in Mustafa Kemal'in istifası sonrası, Rauf Bey'in de bulunduğu bir ortamda: "Artık görevime devam etmeliğim imkanı yok, izin verirseniz Kâzım Karabekir Paşa'dan vazife isteyeceğim. Dosyaları kime teslim etmemi emredersiniz?" sözleriyle Mustafa Kemal'i terkettiği sahne etkileyicidir. Ancak Kâzım Dirik'in, Mustafa Kemal ile çok eskiye dayanan dostluğu ve beraberliği vardır. Bu ayrılışın, Mustafa Kemal'in bilgisi dahilinde yapıldığı ve Kâzım Karabekir Paşaya karşı bir önlem ve bilgi kaynağı oluşturma amacına yönelik olduğu iddiası ise dikkat çekicidir.⁷⁷ Kâzım Dirik Bey'in Cumhuriyet sonrası İzmir Valiliği, Trakya Müfettişliği gibi önemli görevlere getirilecek olması bir vefa duygusu yanında yukarıdaki iddiayı da güçlendirici niteliktedir. O günlerin şartları her türlü önlemi gerektirmektedir. Uzun soluklu bir stratejinin bu tip davranışları gerektirdiğini de dikkatten kaçırmamalıyız.

Falih Rıfkı Atay'ın yukarıdaki iddiasına karşılık, yaşanan olayların canlı şahitlerinden Mazhar Müfit (Kansu) ise, "Diğer subaylar arasında da çekilenler vardı. Yalnız Müfettişlik Kurmay Başkanı Miralay (Albay) Kâzım Bey (Dirik) Erzurum

⁷⁶Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, TTK Yay., C.I, s. 38; Nutuk, s. 33.

⁷⁷ Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İst., 1969, s. 185.

Kale Kumandanlığına tayin edilmiş bulunduğu için ordu ile ilgisini muhafaza ediyordu” şeklinde yazacaktır.⁷⁸

Kongre delegelerinin toplanması için maddi ve manevî büyük çaba gösteren Mustafa Kemal Paşa, çevredeki aşiret liderlerini ziyaret ederek, yazışarak onların millî mücadele için desteklerini almaya çalışmıştır.⁷⁹

⁷⁸ Kansu, age, C. I, s.40.

⁷⁹ Nutuk, Vesikalar, Vesika: 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, s. 647- 654.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FAZLULLAH MORAL'İN ÖZ GEÇMİŞİ, ERZURUM KONGRESİ ANILARI VE KONGRE BELGELERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

2.1. Erzurum Kongresi'ne Katılan Sivas Merkez Sancağı (Nefsi Sivas) Delegatesi Mehmet Fazlullah Moral'in Öz Geçmişi

Dedesi, “Mûr (karınca) Ali Baba” olup, halk ağzında “Mor Ali Baba” olarak anılır. Günümüzde Sivas, Kızılırmak Mahallesi'nde, onun adı verilen resmî bir Kur'an kursu bulunmakta olup, bahçesinde kabri yer almaktadır.

Babası Şair Abdülkadir Gulâmî'dir. “Divan-ı Gulâmî” isimli eseri, (H. 1291) 1874'te İstanbul'da basılmıştır. Fazlullah Moral, bilgin bir dede ve şair bir babadan gelen Kerkük'ten gelme bir ailenin çocuğudur.

Fazlullah (Moral), 14 Mart 1876'da (H. 1294) Sivas'ta doğdu. Sekiz yaşında dedesini, on bir yaşındayken babasını kaybetti. Rüştîye'yi (Ortaokul) bitirdikten sonra medresede okudu. Arapça ve Farsça'yı ileri derecede öğrendi.

Maraş İdâdîsi'nde müdür iken, Hilal-i Ahmer Başkanlığını da yapıyordu. İşgalci Fransızlara karşı halkımızın direnmesine düşünce olarak yardımcı olduğu için Ermeniler tarafından ihbar edildi. Yakalanacağını duyunca, tayin isteğinde bulundu ve Nisan 1919'da maddî imkansızlıklar yüzünden ailesini yanına alamadan kaçarak Sivas'a geldi. Şarkîkarahisar İdâdîsi'ne müdür oldu. Şarkîkarahisar Mutasarrıf Vekili'nin maddi desteği ile ailesini Maraş'tan getirtti. Ailesini karşılamak üzere Sivas'a geldiği günlerde, Sivas halkı ileri gelenleri ve Müdafaa-i Hukukçular tarafından Erzurum Kongresi'ne Sivas (Merkez) delegatesi seçildi.

Erzurum Kongresi tutanaklarına göre yirmi civarında söz alarak gündemdeki görüşmelerle ilgili görüşlerini belirtti. Kongrede İslâm'a sıkı bağlılık yolundaki bir

önergesi ile tanındı. Atatürk'ün ısrarına rağmen Heyeti Temsiliye üyeliğini kabul etmedi. Erzurum Kongresi'nde, Sivas vilayeti temsilcileri arasında en aktif delege olarak göze çarptı.

Pek küçük yaşta öğretmenlik mesleğine atıldı. Amasya, Tokat, Mardin, Urfa ve Şarkîkarahisar idadilerinde (Lise) görev yapan Fazlullah Moral, Erzurum Kongresi'nden sonra Sivas Lisesi, Sivas Öğretmen Okulu'nda(Kız-Erkek Muallim Mektebi) Türkçe- Edebiyat, Arapça, Farsça, Mantık ve Felsefe dersleri okuttu. Uzun süre Sivas Dar'ül Hilâfe Medresesinde müderrislik ve müdürlük, ayrıca İmam-Hatip okulunda müdürlük yaptı. 35 yıl süren eğitimciliği sonunda kendi isteği ile emekli oldu.

1935'te dedesinin lakâbından esinlenerek "Moral" soyadını aldı.

"Erzurum Kongresi Anıları"nı Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivine bağışlamıştır.

23 Nisan 1942'de rahmetli oldu. Vefat etmeden önce 66 yaşına rağmen hafızasının çok güçlü olduğu, ölüm yatağında bile en güzel mısralarını yazdığı damadı Vehbi Cem Aşkun tarafından ifade edilmektedir.

Mutasavvıf bir aile ortamında yetiştiğinden eserleri tasavvuf ve ahlak ağırlıklıdır.

Eski yazı ile mesnevî biçiminde üç risâlesi yayımlanmıştır:

1.Şihâbü'l-Kudret fî Recmî'l-Fikret (Şair Tevfik Fikret'in "Tarih-i Kadim" adlı eserine reddiye), 1330/ 1912 Merzifon.

(Reddiyesine rağmen Fikret'i sever, ondan övgü ile söz edermiş. Bu eserini Amasya İdadisi'nde muavinken (müdür yardımcısı.) yazmıştır. 1328-1330 (1912-1914) yıllarında Merzifon'da bir Ermeni matbaasında basılmış olup temiz baskılı ve 33 sayfadan ibarettir.)

2.El İ'tidâl fî Muhabbetü'l-Âl (i Resûl), 1332/1913Halep.

(1330 (1914) yılında Halep'te basılmıştır. 56 küçük sayfalık bir kasidedir.)

3.Münâcât-i Bedî'a. (İstanbul, İkbali Millet Matbaası'nda, 1327 (1911) yılında basılan eser sekiz sayfadır)

“Fazlullah Moral'in İki Mesnevîsi: Taziye-nâme ve Vefât-ı Nebî” dir.

Ayrıca Miftah-ul basiret, Ruh-ur-ruh, Mürşidil- müstershidin, Muhabbet-i Aliba-ba, Atatürk Sevgisi, Cumhuriyet Neşideleri, Ölüm Felsefesi, Miraciye ve Mevlüd isimli basılmamış eserleri de bulunmaktadır.

Şiirlerinde didaktik bir eda vardır. Daha çok gençlik yıllarında yazdığı gazelleri liriktir. Eserleri dil bakımından anlaşılır olup, zevkle okunur. Millî duyguları kuvvetli, heyecan dolu bir şairdir. Hicivleri ise pek haşindir.

Tek oğlu olan Abdullah Moral, DTCF Mezunu olup, Ankara Toprak Mahsulle-ri Ofisi Organizasyon Müdürlüğü yapmıştır.⁸⁰

2.2. Fazlullah Moral ve Diğer Delegelerin Erzurum'da Karşılanmaları, Erzurum Kongresi Hakkındaki Düşünce ve Kaygıları

Ziyaettin (Başara) ve Fazlullah (Moral) Beyler diğer yörelerin delegeleri ile yollarda birleşerek Erzurum'a geldiler. Gelen delegeleri Ilıca'da bizzat karşılayan Mustafa Kemal Paşa, onları **“Hoş geldiniz muhterem arkadaşlar!”** diyerek selamladı. Şehir girişinde ise halk, jandarma ve polis tarafından karşılandılar. Erzurum MHC tarafından ikametlerine ayrılan okula indiler.

⁸⁰ Kırzioğlu, age, C. III, s. 219 (Vehbi Cem Aşkun'un, Fazlullah Moral'in özgeçmişi ile ilgili olarak 22.1.1974 tarihli mektubuyla Fahrettin Kırzioğlu'na gönderdiği bilgiler.); Doğan Erdinç, “Sivas'ın Yetiştirdiği Kıymetler Üstüne” Revak, Vak. Böl. Md. Yay., Sivas 1997, s. 13.; Vehbi Cem Aşkun, Sivas Şairleri, Sivas Halkevi Yay., Sivas, 1948, s. 131-166.; Alim Yıldız, “Fazlullah Moral'in İki Mesnevîsi: Taziye-nâme ve Vefât-ı Nebî”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8, 2005, s. 25-42.)

Sivas delegesi Fazlullah Moral, Erzurum’da geçen ilk günlerindeki duygu ve düşüncelerini anılarında şöyle anlatır:

“Düşünüyordum. Erzurum’a geldikten sonra elimizde nasıl hareket edeceğimizi gösterecek bir yönetmelik, yahut tüzük yok. Ne konuşulacak, ne tartışılacak? Sürekli zihnimi kurcalayan burasıydı. Hiç olmazsa bunları bilsek de ona göre biz de bir şeyler hazırlayarak sunsak diyordum. Bereket versin ki, Erzurum Müdafaa-i Milliye Heyeti kongrede konuşulmak üzere beş, on maddelik bir liste hazırlamışlar. Derhal bundan bir suret aldım ve kendi kendime incelemeye koyuldum. Hepsinin özeti: Vatanın çeşitli yöreleri kuvvetli devletler tarafından işgal ediliyor. Biz silahtan el çektilmiş ve savaşıarak değil, siyaseten yenilgiye uğramış bir millet (durumunda) bulunuyoruz. Yeniden içimizde bir millî kuvvet oluşturarak silahlanma ve mümkün olduğu kadar vatan ve milletin savunma ve korunmasından ibaretti.”⁸¹

2.3. Erzurum Kongresi’nde Başkanlık, Üniforma Tartışmaları ve Fazlullah Moral’in Anlatımlarına Yönelik Eleştiriler

Fazlullah Moral, Erzurum Kongresi’nin açılışını ve ilk günlerde yaşanan olayları şöyle anlatır:

“Erzurum temsilcilerinden Kadı Raif Efendi kürsüye çıkarak: ‘Efendiler, kongreyi açıyorum’ dedi. Bunun ardından Trabzonlulardan birisi de: ‘Biz ittihatçıların riyasete geçmelerini istemiyoruz, in aşağı!’ söylemiyle karşılanan Hoca Raif Efendi, kürsüden indi. O gün daha başka çıkmadığı için dağıldık. Ertesi gün de diğer biri kürsüye gelerek: ‘Muhterem beyler, kongre açıldı’ dedi. Bunu da tanıyanlardan biri: ‘Bizim itilafçılarla alakamız yoktur. Sen de aşağı buyur’ dediler. O gün de böyle geçti. Ben kendi kendime düşündüm. Burada toplanan kişilerin herhalde ya İttihatçı, ya İtilafçı olması gerekmektedir. Tarafsız bir kimsenin bulunmaması gerekir. Kıymetli günlerimizin bu şekilde heder olmasına çok canım sıkılıyordu. Ben de Erzurum temsilcisi Hüseyin Avni Bey’le, günümüzde Yüksek Tedrisat Müdürü olan Cevat

⁸¹ Aşkun, age, s. 64. (F. Moral’in Erzurum Kongresi Anıları, TİTEA.)

Bey'in⁸² arasında oturuyordum. Üçüncü gün oldu. Yine herkes yerli yerine oturuyordu. Yalnız Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey en geri sırada bulunuyorlardı. Kürsüye çıkan kimse olmadı. Ben hiç olmazsa bir gün kazanmak ve diğer boş geçen günler gibi o günü de kaybetmemek umuduyla kürsüye çıkmayı bir, diğer arkadaşım gibi hakaretle karşılaşarak kürsüden inmeyi iki ayıp olarak anlayarak, oturduğum yerden ayağa kalktım ve 'muhterem beyler, aziz arkadaşlar!' hitabıyla söze başlayarak dedim ki: Vatanın, en uç köşelerinden sınırimızın sonu olan Erzurum'a kadar geldik. Ne için geldik? millî ve vatani görevimizi yerine getirmek için değil mi? O görevi birbirimizin onurunu kırmak, duygularını kırmak şeklinde mi yerine getireceğiz? Bu gün üçüncü gün oluyor ki az kalsın bunu da diğer günler gibi ziyan edecektik. Hepiniz o makama layık kişiler bulunmamış olsaydınız memleketinizden delege, temsilci seçilerek buraya gönderilmezsiniz. Vatanımız ve soylu, asil milletimiz hain ve zalim düşmanların yırtıcı pençeleri altında ezilip dururken bizim hala başkanlık davasıyla, İttihatçılık ve İtilafçılık amaçları peşinde dolaşmamız ve bu şekilde bir diğerimizi kırmamız üzüntü verici durumlardır. Eğer aramızda dayanışma meydana gelmemiş, vatan ve millet düşüncesi yoksa buraya kadar boş yere zahmet çekmişiz.

Efendiler, geçirdiğimiz felaketlerden ibret dersleri almıyorsak bize çok yazık. Vakıf zıyık (dar), mana da kıyktır (geniş - derin). Hepimizde vatan aşkı, millet sevgisiyle dertliyiz. İçimizde bu aşkı daha fazla taşıyan, bu dert ile daha fazla üzüntü dolu olan, hükümet ve millet işlerinde daha çok çalışan simalar da mevcuttur. Millî birliği meydana getirmek için kongrenin açılması zorunludur. Yine yüce heyetinizin içerisinde isterseniz geçici olsun bir başkan seçelim ve görüşmelere devam edelim. İşte ben, beraber tanımakta olduğumuz iki şahsiyet var ki, biri Mustafa Kemal Paşa, diğeri Rauf Bey'dir. Şu iki kişiden birini ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'yı kendi adıma reis seçiyorum. Siz de uygun görürseniz Paşa başkanlık makamına geçsin demeğe gerek bırakmadan, hepsi "hay hay, biz de seçiyoruz" dediler. Mustafa Kemal Paşa'ya "buyurun paşa hazretleri" dedik. Başkanlık makamına geçtiler. İki de katip seçimine

⁸² Cevat Dursunoğlu, Binbaşı Kâzım Bey'le birlikte Erzurum merkez delegeliğinden istifa ederek, M. Kemal Paşa ve Rauf Bey'in kongre delegesi olmalarını sağlayan vatansever bir Erzurumludur. Her ikisi de daha sonra Tortum'dan delege seçilerek kongreye katılmışlardır.

gerek görülerek, birine Albayrak gazetesini çıkaran Necati Bey’le, ismi hatırıma gelmeyen diğer bir zat daha seçildiler.”⁸³

Vehbi Cem Aşkun’un yayımladığı Fazlullah Moral’in yukarıdaki anıları⁸⁴ ile ilgili olarak Cevat Dursunoğlu, “Millî Mücadelede Erzurum” isimli kitabında şu açıklamayı yapmak ihtiyacını duymuştur:

“Genç yazarlarımızdan Vehbi Cem Aşkun ‘Sivas Kongresi’ (1.Baskı) adlı değerli bir kitap çıkardı. Yalnız bu kitabın 73 - 75 inci sahifelerinde Erzurum Kongresi’nde Sivas’ı temsil eden rahmetli Fazlullah Efendi’nin hatıralarından naklen kongrenin ilk üç gününün riyaset meselesinin halli ve bu meyanda İttihatçılık, İtilafçılık tartışmalarıyla geçtiğini ve nihayet Fazlullah Efendi’nin müdahalesiyle (araya girme-siyle) işin halledildiğini yazmaktadır. Vakıa Atatürk’ün büyük nutkunun kırkinci sahifesinde ‘Reis olup, olmamaklığım hakkında izhar-ı tereddüt edenler (kararsızlık gösterenler) bulunmuştur.’ Sözleriyle böyle bir meseleye işaret olunmuşsa da bu dedikodu bu kitabın metninde yazdığım gibi, kongre başlamadan önce halledilmişti.

Ve o zaman bu işi Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyetinden başka kimse işitememişti. Değil Atatürk gibi bir zat, hiç kimse bu kadar ehemmiyetli (önemli) bir zamanda ve kongre huzurunda böyle bir tartışmaya tahammül edemezdi. Yoksa ne otorite kalır ve ne de bir karara varılabilirdi. Herhalde rahmetli Hoca Fazlullah Moralî⁸⁵ hafızasında bu işi, bu mesele ile bir ilgisi olmayan başka bir tartışma ile karıştırmış olacak. Ehemmiyetli bir tarih hadisesine taallük ettiğinden (ilişkin olduğundan) doğrultma zorunda kaldım. Çalışkan yazarımız Vehbi Cem Aşkun mazur görsün.”⁸⁶

Vehbi Cem Aşkun Cevat Dursunoğlu’nun bu açıklamasındaki görüşlere katıldığını şöyle ifade etmiştir:

⁸³ Aşkun, age, 1945, s. 73-75.

⁸⁴ TİTEA, Kutu no: 112, Gömlek no: 3, Belge no: 3, Belge adedi: 9 (Dal, 16 sh.) 1919. Fazlullah Moral’in Anıları, s. 5, 6, 7.

⁸⁵ Cevat Dursunoğlu, Fazlullah Moral’in soyadını yanlışlıkla “Moralî” olarak geçirdiği için, uzun yıllar Erzurum Kongresinin toplandığı bina başta olmak üzere “Moralî” şeklinde yazılmıştır.

⁸⁶ Dursunoğlu, age, 2000, s. 102.

“Rahmetli Fazlullah Moral’in şahit gösterdiği Cevad Dursunoğlu böyle bir hareketin meydana gelmediğini söylüyorlar. Nutuk’ta da böyle bir şeyden bahsedilmediğine göre, sayın hocamız mutlak hafızalarındaki başka bir olayla bunu karıştırmış olacaklar. Şahsen ben de böyle bir hareketin tam toplantı halinde iken olamayacağına kaniim. Yalnız daha evvel bu konuda yapılan tartışmalarla ilgili olması ihtimal dahilindedir.”⁸⁷

Erzurum Kongresi’ne Şarkîkarahisar delegesi olarak katılan Dr. Cemil Şencan, Fazlullah Bey’in anılarında geçen ‘başkanlık tartışmaları’ konusunu reddederek,

“(...) Aksine olarak Erzurum Kongresi’nin ilk günü sakin bir hava içinde riya-set seçimi yapılmış ve oy birliği ile Mustafa Kemal Paşa Reis olmuştur. Fazlullah Bey’in hatırası, hadiseli geçen ve yazının metninde açıklandığı üzere ilk üç günü tartışmalı olan Sivas Kongresi olayları ile gelişmiş olacaktır” demiştir.⁸⁸ Ancak Fazlullah Bey’in Sivas Kongresi’nde delege olarak bulunmadığını dikkate alırsak, katılmadığı bir oturumla ilgili olarak anılarını yazdığını söylememiz de mümkün görünmemektedir.

Cevat Dursunoğlu ve Dr. Cemil Şencan bu açıklamaları yapmakla birlikte Fazlullah Bey dışındaki diğer birçok delege anılarında Fazlullah Moral’i destekler şekilde konuşmaktadır:

Giresun Delegesi İbrahim Hamdi:

“(...) Mustafa Kemal Paşa’nın Kongre Başkanı seçilmesine taraftar değildik. Kongre başlayınca Ömer Fevzi, sonra ben başkanlık seçiminin ertesi güne bırakılmasını istedik. Fakat diğer delegeler kabul etmediler. Başkanlık seçimi yapıldı. Hatırladığıma göre, biz dört beş arkadaş muhalif kaldık, Mustafa Kemal Paşa seçildi.”⁸⁹

⁸⁷ Aşkun, a.g.e, İst. 1963, s. 68. (2. Baskı)

⁸⁸ Cemil Şencan, “Sivas Kongresi’ne Giden Atatürk ve Kongre Ruhunun Yurda Sirayeti”, Erzurum Kongresi ve M.K. Atatürk, s. 45, 46.

⁸⁹ Goloğlu, Erzurum Kongresi., s. 162,163, Ek: 7.

Giresun Delegatesi Dr. Ali Naci Duyduk:

“Kongrenin ilk günü seçim yapılmasına karar verilince; Ben, Ömer Fevzi, Yusuf Ziya (Tirebolu Delegatesi) ve bizimle aynı görüşde olan bazı arkadaşlar başkanlık seçimine katılmadık. Akşamüzeri, toplantıdan sonra, Mustafa Kemal Paşa’ya giderek, seçime katılmamamızın şahsına karşı bir hareket değil, bir prensip meselesi olduğunu anlattık ve görüşümüzü arz ettik. Yanında Rauf, İbrahim Süreyya ve Mazhar Müfid beyler vardı. Bu ihtilaf da (uyuşmazlık-anlaşmazlık) Mustafa Kemal Paşa’nın askerlik elbisesiyle Kongreye gelmesinden ve başkanlık kürsüsüne çıkmasından doğdu. Toplantı sırasında yanımda oturan İbrahim Hamdi ayağa kalkarak ‘Paşa askerlik elbisesi ile kongreye müessir oluyorsunuz, bademâ sivil elbise ile gelmenizi rica ederim’ dedi. Bundan sonra sivil elbise ile geldi.”⁹⁰

Atatürk’ün Erzurum Kongresi Başkanlığına seçilmesi tutanaklara göre şöyle gerçekleşmiştir:

VŞMHMC Erzurum Şubesi Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet Raif Dinç’in Kongreyi açması ve açış nutkundan sonra: “Ve şu anda Kongre küşâde (açılmış) bulunduğundan; devam ettiği müddetçe, müzakerenizi idare (görüşmelerinizi yönetme); ve vezaifi sairesini ifa etmek üzere (birtakım görevleri yerine getirmek üzere), bir Re’is intihab buyurmanızı (başkan seçmenizi), teklif eylerim. Sa’y ü gayret (çalışma ve çaba) bizden muvaffakiyet (başarı) de Hayrülhafızîn (hayırlı koruyucu) olan Cenabi Zâti Ecellü A’lâdandır (Yüce Allah’tandır), Efendim” dedi. Başkanlık seçimi için kullanılan oylar bir nefer (er) kasketi içine atıldı. İşlem bittikten sonra başkanlık makamına teslim edildi. Yapılan oylama tutanaklara şöyle yansdı:

23 Temmuz 335 (1919) Erzurum Millî Kongre Riyâset İntihâbı (Başkanlık seçimi) İlk günkü 45 Mümessil’den (temsilciden) alınan Re’ylerin (oyların) dökümü:

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri 38

Raif Efendi Hazretleri 2

⁹⁰ Goloğlu,, age, s.158, Ek:6.

(Trabzonlu) Servet (Sîret Orkun) Beğ 1

Müstenkif (çekimser) 4

Erzurum Kongresi'nde ilk gün hazır bulunan 45 Temsilciden 38'inin oyu ile Başkan seçilen Mustafa Kemal Paşa delegelere teşekkür ettikten sonra nutkunu söyledi.⁹¹

2.4. Sivas Vilayeti Merkez Sancağı Delegelerinin Mustafa Kemal Paşa ile Özel Bir Görüşme Yapması

Fazlullah Moral anılarında kongrenin toplanmadığı bir Cuma günü, kendisi gibi Sivas merkez delegesi olan Ziya (Başara) Bey'le Mustafa Kemal Paşa'yı odasında ziyaret ederek, literatürde yer almayan çok önemli konular üzerinde yaptıkları konuşmayı anlatmaktadır.

Fazlullah Moral anılarında bu görüşmede neler yaşandığını anlatmıştır.

“Konuşulacak maddeleri layıkiyle tesbit etmek için encümenler (komisyonlar) teşkil (oluşturma), saat-i mesai tayin edilmiş (çalışma saatleri belirlenmiş) ve Cuma günü istisna edilmişti (ayrı tutulmuştu). İşte o günlerde Kafkas Cephesinde bulunduğu haber verilen Enver Paşa'nın Erzurum'a geleceği söyleniyordu. Katiyen (kesinlikle) Türkiye'ye girmemesine heyet-i umûmiyece (genel kurulca) karar verildi. Her vilayet mümessili (temsilcisi) hassaten (özellikle) düşman hududuna en yakın olan memleket ve vilayet mebusları coğrafi vaziyetlerini nazarı itibare (dikkate) alarak memleketlerini müdafaa (savunmak) için diğer vilayet ahalisinin muavenet ve müzaheretlerini (destek ve yardımlarını) talebettilerse de (istedilerse de), diğerlerinin de aynı vaziyette bulunduklarından buna imkan olmadığını ecza-i vataniyenin (vatanın kısımlarının) parça parça değil, Osmanlı ve Türk camiası altında bir kül teşkil ederek heyet-i umumiyesinin (tümünün) müdafaası (savunulması) kararlaştırıldı. Yalnız karışıklığa meydan vermemek için muhaceretin men'i (göçün yasaklanması) hakkın-

⁹¹ Kırzioğlu, age, C. II, s. 14.

da da ayrıca kanuni bir madde tespit edildi. Vatanı müdafaa için icabeden (gereken) yerlere propaganda heyeti gönderilmesi de kararkîr oldu (kararlaştırıldı).

Cuma tatilinden bilistifade (yararlanarak) arkadaşım Ziya Bey’le Gazi Paşa’yı ziyarete gittik. Bize İstanbul’un müttefik devletlerin işgal-i askeriyesi (askeri işgali) altında bulunduğunu ve Padişahın âdeta esir olduğunu ve onlar orada bulundukça iradesi nâfiz (emirleri- kararları etkili) olmadığından buna nihayet (son) vermek üzere kendisini gizlice davet ederek bu hizmeti ifa etmek (görevi yerine getirmek) için Anadolu’ya gönderildiğini ve iki ellerini açarak: Aman oğlum, milletimin yüksek sesini işitmeliyim, dediğini yana yakıla anlattı. Harbiye Nezareti’nden aldığı bazı şifre ve telgrafları okuyarak bütün askeri kumandanların kendisile hem efkar (aynı fikirde olduğu) ve müttefik (birlikte hareket ettiği), yalnız Kuva-i Milliye’nin birleştirilmesi lüzumundan vesaireden bahsetmişti.

Ertesi gün de mecliste makam-ı hilafetin muhafazası (korunması) mevzuu bahsolmuştu (söz konusu edilmişti). Ben bu hususta maruzatta (bir dilekte) bulunmak üzere ayağa kalktım: Muhterem arkadaşlar, hepiniz bilirsiniz ki makam-ı hilafetin biri İslâmi, diğeri insanî olmak üzere iki vazifesi vardır. Osmanlı Padişahı bulunduğu için yalnız Osmanlı camiası altında mevcut bilûmum (bütün) anâsır-ı müslime (Müslüman azınlık) ve gayri müslimeye (Müslüman olmayanlara) hakkı hükümrânisi (egemenlik hakkı) bulunmaktadır. Gerek dinî, gerek insanî olsun. Binaenaleyh (bundan dolayı) her iki suretle (şekilde) de ifa-i vazife etmekte (görev yapmakta) bulunduğu hilâfet penahiye (halifeliğin sahibini- halifeyi) hepimizin muhafaza (koruması) ve müdafaası (savunması) zaruridir (zorunludur), dedim. Bu da itiraz edilme-yerek kabul edildi.”⁹²

⁹² Aşkun, age, 1963, s. 72, 73; (Fazlullah Moral’in Erzurum Kongresi Anıları, TİTEA. s. 8, 9.)

2.5. Erzurum Kongresi'nin Açılış Programı Taslağı ve Sivas Delegelerinin Saygılı “Protestosu”

Kongre için Erzurum’a gelen diğer illerin temsilcilerinden gizli olarak, sadece Erzurum ve Trabzon Vilayetleri delegeleri arasından seçilmiş birer kişi belirlendi. Bu kişiler Erzurum MHC. Başkanı M. Raif Dinç ve Trabzonlular adına Eyyûbîzâde İzzet Bey’di.⁹³ Bu iki temsilci, 17 Temmuz Perşembe ve 19 Temmuz Cumartesi günleri bir araya gelerek, yedi maddelik, kongrenin açılış günü ve sonrasının programını hazırladılar:

Erzurumluların, 10 Temmuz 1919’dan beri resmen VŞMHMC Yönetim Kurulu Başkanı yaptıkları –askerlikten ayrılma- M. Kemal Paşa’yı “Kongre Başkanı” yapmak, Kongre açılış programı taslağındaki konularda görüş birliğine varmak üzere, öteki illerimizden gelenlere bilgi vermeden Trabzon delegelerinden İzzet Bey ile iki defa görüşüp, anlaştıklarını öğrenen Sivas temsilcilerinden altı delege, olayı saygı ile protesto etmişlerdir. Bu yazılı protesto belgesi, 23,3 x 20,5 santim boyundaki bir çizgili defter kağıdının uzunlamasına, mor mürekkeple yazılan ve “Besmele” ile imza yerleri dahil, 11 satırlıdır. Sivas delegelerinin protesto yazısı şu şekildeydi.⁹⁴

“Bismillah”

Erzurum Müdâfaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Riyaseti Cânibi Âlîsi’ne

Kongre’nin açılışından önce, genel kurula ait bazı konuların görüşülmesi için, Trabzon delegelerinden seçilmiş bir delegenin, özel şekilde Cemiyetiniz merkezine davet edilerek görüşmelere dahil edildiği öğrenilmiştir.

Milletin geleceği ile ilgili bulunan meselelere, Sivas temsilcileri dahil edilme-yerek, taraf tutma gibi bir durum hissettirilmiş olmasından dolayı, vilayetimiz adına, protesto eder; ve aynı maksat ve vatan gayesi ile, ıktihâmi müşkilat edilerek (güçlük-lere birlikte katlanılarak), burada toplanan Sivas Temsilcilerinin, samimi ve vatanse-

⁹³ Eyûbzade İzzet Bey: Osmanlı Mebuslar Meclisi Trabzon Mebusu idi. Erzurum Kongresi’nde Mustafa Kemal Paşa’yı tuttu. Sivas Kongresi’ne karşı çıkararak katılmadı. I. TBMM’ye milletvekili seçildi. Ankara’ya gelirken Samsun yolunda eşkıya oldukları tahmin edilen kişiler tarafından öldürüldü.

⁹⁴ Kırzioğlu, age, C.II, s. 6.

ver duygularını rencide edecek bu gibi durumlara, bundan sonra meydan verilmemesini özellikle rica ile, saygılarımızı sunarız, Efendim.

(İmza sahipleri, seçim yerlerini de kendileri yazarak imzalamışlardır)

1.Karahisarişarki Mümessili (Mumcanoğlu Doktor) Cemil (Şencan)

2.Sivas Mümessili (Moralizade) Mehmed Fazlullah (Moral)

3.Suşehri Mümessili (Çeçenzade) İsmail Hakkı.

4.Divriği Mümessili (Müftü) Hayrullah.

5.Sivas Mümessili (Mütevellizade) Yusuf Ziya (Başara)

6.Zara Mümessili (Emekli Yüzbaşı) Receb.⁹⁵

Sivas vilayeti delegeleri toplam on üç kişidir. Bu protestoda imzaları bulunmayanların bir kısmı o sırada henüz Erzurum’a gelmemiştir. Erzurum’da Amasya delegesi seçilen Süreyya (Yiğit) Bey’in konumu ise özeldir.⁹⁶

2.6. Divriği Delegesi Müftü Hayrullah Efendi’nin Kongreden Ayrılması ve Fazlullah Moral’in Tepkisi

Müftü Hayrullah Efendi, 29 Temmuz günü Kongre başkanlığına yazılı olarak başvurarak, rahatsızlığı ve ailevi sebeplerle memleketine dönmek istemiştir. Yazılı isteği şu şekildedir: (Tamamı sadeleştirilmiştir.)

“Biminnehu Te’âlâ” (Bi- minehihi: Allahın lütfuyla)

Yüce Kongre Başkanlığına

Ben sadık duacınızın dileğidir ki,

Duacınız olan ben, aile fertlerimi kimsesiz bırakarak, tek başıma bir vatanî görevi yerine getirmek için, yaşadığım yerde (Divriği) yapılan teklif ve ısrar üzerine,

⁹⁵ Kırzioğlu, age, C. II, s. 6, 7.

⁹⁶ Selvi, age, s.108.

(daha kongre başlamadan önce) buraya gelmişim; ve Kongrede bulunmak şerefine ermişim. Kongrenin, uzun bir süre daha sürüp gideceği anlaşılmış; ve görev tamamlanıncaya kadar kalmak, dua ve arzularımdan ise de, Hükümetten borç para olarak aldığım tohumların ürünlerini, ekip biçecek kimsem bulunmadığından; ve özellikle Erzurum'un hava ve suyu ile de uyum sağlayamayıp; keyifsiz olup, gün geçtikçe vücudumdaki zayıflığın artması sebebiyle bir an önce memleketime dönmek zorundayım.

Bundan dolayı, hem vatani görevin aksamaması ve hem de duacınızın mal ve bedenen zarar görüp perişan olmaması için; vilayetimiz (Sivas) temsilcilerinden bir kişinin, kazamız adına temsilci kabulü ve yerel belediyemiz tarafından seçildiğini bildiren bir yazı getirmek üzere, geçerli özrümün kabulü ile dönmeme izin verilmesini, muhterem kurulunuzdan diler ve rica eylerim. Ol bâda ferman. Fî 29 Temmuz Sene 335 (1919)

Divriği Temsilcisi

Ed'dâ'î

Hayrullâh⁹⁷

Hayrullah Efendinin yukarıdaki yazısı aynı gün altıncı toplantıda okunur ve görüşülür:

Reis Paşa- Arkadaşlarımızdan birinin başvurusunu, uygun buyurulursa, okuyalım.

Divriği Temsilcisi (Müftü) Hayrullah Efendi'nin tavrı okundu.

Reis- Sağlık durumu için, kolordu, şehir ve Kongredeki doktorlar tarafından burada önlem alınabilir.

Hayrullah Efendi / Divriği- Vücudum dayanıklı değildir. (Kongre için Erzurum'a) en önce de bendeniz geldim, dedi.

Raif Efendi / Erzurum- Arkadaşlarımızdan Hayrullah Efendi'nin geçerli özürünü kabul ederiz. Fakat, kongrenin bir süre daha devam edeceği.

⁹⁷ Kırzioğlu, age, C. II, s. 122.

(...)

Servet Bey / Trabzon- Geçerli özürlerine karşı, bir şey demek olmaz. Bendenizce Kongre, o kadar uzamaz kanısındayım.

(?-) Bilinmediğinden ve birkaç güne kadar son bulması beklendiğinden, (Hayrullah Efendi'nin) Cumartesi gününe kadar sağlık durumu da afiyet kazanacağından, herhalde aramızdan ayrılması uygun olmayacaktır.

Hayrullah Efendi / Divriği- (2 Ağustos 1919) Cumartesi gününe kadar, kalacaktır

Divrik Mümessili Hayrullâh Efendi'nin izin isteği hakkındaki dilekçesi beş gün sonra (2 Ağustos 1919 Cumartesi) nazarı dikkate alınmak üzere, hıfzına (saklanması) karar verildi. ⁹⁸

Kongre, başvuru yazısının altına şu cevabı yazmıştır:

2 Ağustos 1919 Cumartesi gününe kadar, burada bulunması kararlaştırıldı. Fî 29 Temmuz Sene 335 (1919)

2 Ağustos 1335 (1919) Cumartesi günü 'Sekizinci Toplantı'nın ikinci oturumunda Sivas (Merkez) delegelerinden Fazlullah (Moral) Efendi söz alarak:

Fazlullah Efendi / Sivas- Divriği Meb'ûsu (Delege- Müftü) Hayrullah Efendi'nin rahatsızlık ve yaşlılığını ileri sürerek, memleketine dönüp, borç aldığı tohumluğu ektirme mecburiyetini de beyân ile 2 Ağustos Cumartesi'ye kadar bekleyip, Kongre müzakerelerine katılması kararlaştırılmışken; bilâmüsâ'ade (izinsiz) gitmesi münasebetiyle, cümlemize dokunmuştur. Geri gelmesi, gayri munasibdir (uygun değildir). ⁹⁹

⁹⁸ Kırzioğlu, age, C.II, s. 123, 124, 125.

⁹⁹ Kırzioğlu, age, C.II, s. 151. (Erzurum Kongresi tutanaklarından)

2.7. Erzurum Kongresi'nde Belirlenen Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nde Sivas Vilayeti Adına Görev Alanlar

Erzurum Kongresi'nde Sivas (Merkez) delegesi olan Fazlullah Moral bu konu ile ilgili olarak anılarında şu açıklamaları yapar:

“Muhelif hükümetlerin İstanbul'da bulunması dolayısıyla bu işlerin husulü (gerçekleşmesi) için 'şayet İstanbul Hükûmetiyle anlaşamayacak olursak ne yapacağız' sözleri mecliste deveran ediyordu (dolaşıyordu). Gazi Paşa muvakkat (geçici) bir Hükümet teşkili (oluşumu) için bir heyet-i temsiliyeye lüzum görüldüğünü, fakat kimlerden teşekkül edeceği mevzuu bahsolunca (sözkonusu olunca), yine bu mecliste mevcut azalardan mensup oldukları vilayat namına ikişer âzanın intihabı (seçilmesi) kararkîr olmuştu (kararlaştırılmıştı). Kongre haricinde kalan zevatın intihabı da caiz (olabilir) idi.

Sivas ile muhabere (haberleşme) mümkün olmadığından hemşehrilerimin reyini (görüşünü) almağa zamanın adem-i müsaadesinden (izin vermemesinden) bizzarure (zorunlu olarak) arkadaşım ile beraber (Ziya Bey) Sivas namına iki zattan kimleri intihab edeceğimizi düşünüyorduk. Erzurum ve Trabzonlular her ikimizin de Heyet-i Temsiliyeye girmemizde ısrar ettilerse de ikimiz de reddetmiştik. İşte bu sırada idi ki, Gazi Paşa beni istetmişti. Nezdine (yanına, katına) vardım. “Sivas namına kimleri alacaksınız?” dedi. Ben de “Rauf Beyi alalım, diğerini de bulalım.” dedim. Dedi ki “Rauf Bey'i nasıl olsa intihab ederler. Birine sen, diğerine de Bekir Sami'yi (Kunduh) alınız”. Ben de mukabeleten (karşılık olarak): “Paşa Hazretleri, ben buraya millî ve vatani vazifemi ifa için geldim. Sivas'a giderken de göğsümü gere gere gideceğim ve hemşehrilerime kendimi böyle göstereceğim” demiştim. Paşa buna karşı: Âtiyi (geleceği) nasıl keşfettiğini anlayınız ki, “Hocam, seni gönderenlerin her biri şimdi bir deliğe girmiştir. Sen beni dinle birine seni, intihab edelim, diğerine de Bekir Sami'yi” deyince; “Paşa Hazretleri, ben size bihakkın (hakkıyla) refakat (eşlik) edecek rical-i hükümet (devlet adamı) bulurum” dedim ve emirlerine imtisalen (uyarak) birine Bekir Sami Bey'i, diğerine de- yani benim yerime- Rauf Bey'i Sivas namına aza

intihab ederek (Sivas adına üye seçerek); umumi celseye (genel oturuma) Siird mü-messillerinden Mardin muallimi bir zatın gayet muhrik (yanık) ve müessir sadasıyla (etkili sesiyle) aşir-i şerifini dinlemek ve Fatihalar okumak suretile nihayet verdik. Hatm-i misak (bitiriş andı) oldu. Günlerce devam eden bu kongreyi terkle, Erzurum’a veda ettik.

7 Ağustos 1919 günü Vilayetler, Heyeti Temsiliye için adaylarını Kongre Başkanlığına yazılı olarak sundular. Van vilayeti araç bulunamaması ve diğer sebeplerle Erzurum Kongresine delege gönderememiş, Erzurum’daki Câzım ve Tevfik beyleri seçtiklerini bildirmişlerdi. Bu kişiler, memleketlerinin durumu hakkında bilgi sahibi olmadıklarından Heyeti Temsiliye için aday gösteremeyeceklerini yazılı olarak bildirdiler. Canık (Samsun), Erzurum Kongresi’ne davet edilmemişti. Sivas Kongresi’ne davet edilmesi üzerinde duruldu.

Sivas Vilayeti adaylarını şu yazı ile açıkladı ¹⁰⁰:

“Bismillâh”

Sivas Vilayeti Namına, Heyet-i Temsiliye Nâmzedleri

Eski Bahriye Nâzırı Rauf Beyefendi.

Beyrut Eski Valisi Bekir Sami Bey.

Şarkîkarahisar Eski Mebusu (Serdarzade M.) Mustafa Efendi

Suşehri Kazası (Çeçenzade İsmail) Hakkı Bey.

(imzalar)

1. (Amasya Temsilcisi) İbrahim Süreyya (Yiğit)
2. (Sivas Temsilcisi) Mehmet Fazlullah (Moral)
3. (Sivas Temsilcisi) Yusuf Ziya (Ziyaettin Başara)
4. (Tokat Temsilcisi) Rıfat (Arkun)
5. (Suşehri Temsilcisi) İsmail Hakkı (Çeçen)

¹⁰⁰ Kırzioğlu, age, C. II, s. 232, 233.

6. (Şarkîkarahisar Temsilcisi) (Mahmud) Cemil (Şencan)
7. (Zara Temsilcisi) (Emekli Yüzbaşı) Recep(Dinçer)
8. (Reşadiye Temsilcisi) Sırrı
9. (Mesudiye Temsilcisi M.) Mustafa (Atay)
10. (Alucra Temsilcisi) Hüseyin Hüsnu (Özhan)
11. (Niksar Temsilcisi) M. Şeref

Heyeti Temsiliye için vilayetlerin yazılı olarak gösterdiği adaylar kongre genel kurulunda okundu ve oylandı. 47 oy kullanılmıştı. Bir tanesi boştu. Genel Kurulda oylama sonucu okundu:

Erzurum adına: Mustafa Kemal Paşa 46, Raif Efendi 36;

Sivas Adına: Rauf Bey 46, Bekir Sami Bey 34;

Bitlis adına: Sadullah Bey 45, Hacı Musa Bey 45;

Trabzon Adına: Servet Bey 42, İzzet Bey 38;

Erzincan Adına: Hacı Fevzi Efendi 40 oy ile Heyeti Temsiliye üyeliğine atanmışlardır. “Alkışlar”

Kâzım Karabekir Paşa, 15. Kolordu Komutanı ve 3. Ordu Müfettiş Vekili olması sebebiyle resmi sorumlulukları dikkate alınarak Heyeti Temsiliye’ye seçilmiş olmasına rağmen resmi listede ismi geçmemiştir. Ancak M. Kemal ve dört kurul üyesi özel bir tezkire ile Karabekir Paşa’ya Heyeti Temsiliye’ye seçildiğini bildirmiştir.¹⁰¹

“Bismillah”

Erzurum’da Üçüncü Ordu Müfettiş Vekili ve On beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine mahsustur.

Paşa Hazretleri

¹⁰¹ Kırzioğlu, age, C.II, s. 256.

Zâti sâmilâri, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, derdesti tab' (basılarak biraraya getirilen) ve takdim bulunan (sunulan) Nizamnamesi (yedinci) Maddei Mahsûsası mûcibince (özel maddesi gereğince), Hey'eti Temsiliye Azası bulunduğunuzu, arz ile takdimi ihtirâmât eyleriz (saygıyla sunarız), Paşa Hazretleri. Fî 9/ 8/ 35 (1919)

Aza'dan	Aza'dan	Aza'dan	Aza'dan	Heyeti Tem.Aza
Râif	Servet Sîret	Hüseyin Rauf	(M). İzzet	M. Kemal

Kâzım Karabekir Paşa, doğrudan kongre genel kurulu tarafından değil, seçilmiş Heyeti Temsiliye kurul üyeliğine görevlendirildiği için “Heyeti Temsiliye İstişare (danışma) Kurulu Üyesi” konumundaydı. Daha sonra yayımlanan Heyeti Temsiliye üyeleri arasında ismi geçmemektedir. Kâzım Karabekir Paşa'nın resmi görevleri bu konuda tedbirli davranmayı gerektirmiştir.

Resmi olarak açıklanan bu dokuz kişi, Heyeti Temsiliye üyeliğine böylece seçilmiş oldular. Sivas Kongresi toplandığında Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Rauf Bey, Raif Bey, Hacı Fevzi Efendi ve Bekir Sami Bey Sivas'tadır. Diğer Heyeti Temsiliye üyeleri çeşitli sebeplerle Sivas'a gelmemişlerdir ya da gelememişlerdir.

Doğu illerinden ayrı ayrı delege seçilerek Sivas Kongresine getirtmek pratik olarak mümkün değildi, zaman da yoktu. Çözüm yolu Doğu vilayetlerini, Trabzon vilayetini ve Erzincan bağımsız sancağını temsilen Heyeti Temsiliye üyelerini Sivas'a götürmekti. Ancak tamamını Sivas'a götürmek bile mümkün olmamıştır.¹⁰² Atatürk, bu konuda sitemlerini şöyle dile getirmiştir:

“Üyelerden Mutki aşiret reisinin (Hacı Musa) Mutki dağlarından çıkmaktan korktuğunu bilirdim. Siirt milletvekili Sadullah Bey de ortada yok. Servet ve İzzet beyler Kongre biter bitmez birer mazeretle Trabzon'a gitmiş bulunuyorlar. Erzurum'da Rauf Bey ve Raif Efendi var. Raif Efendi de özür diliyor. Yolumuz üzerinde, Erzincan'da Şeyh Fevzi Efendi'ye bizimle gelmesi için rica ettik, kabul etti. Nihayet,

¹⁰² Günaydın, age, 2019, s.100, 202, 203.

Heyeti Temsiliye üyeleri olarak Erzurum'dan üç kişi, Erzincan'dan bir kişi ve Sivas'ta bulunduğum Bekir Sami Bey ile beş kişi olduk.”¹⁰³

Sivas Kongresi genel kuruluna “Heyet-i Temsiliye'den Refet Bey” diye takdim edilen Refet (Bele) Canik (Samsun) temsilcisidir. Sivas Kongresi sona erdikten 9-10 gün sonra (20 Eylül 1919) Sivas'a gelen Diyarbakır delegesi İhsan Hamit (Tigrel) Bey ise Mustafa Kemal Paşa tarafından Heyeti Temsiliye İstişare (danışma) Kurulu üyeliğine dahil edilmiş, kısa bir süre bu görevi yaptıktan sonra Diyarbakır'a dönerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatlanmasını sağlamıştır.¹⁰⁴

Mustafa Kemal Paşa, 27 Eylül 1919 günü Sivas'tan İstanbul'daki Abdülkerim Paşa ile telgrafla sekiz buçuk saat süren görüşmesinde, o sırada yanında bulunanları isimleriyle tek tek belirtirken “(...)Diyarbakır havalisi mümessili İhsan Hamit Bey, Van ve Muş havalisi mümessillerinden Mirzabeyzade Hacı Musa Bey bu anda yanımda bulunmaktadır(...)” dediğine göre Hacı Musa Bey'in de o tarihte Sivas'ta bulunmuş olması gerekmektedir.¹⁰⁵ Yanında bulunduğunu belirttikleri kişilerin Sivas'ta oldukları çeşitli belgelerle sabittir. Hacı Musa Bey'in isminin de geçmesi, güçlü görünmek, Anadolu'nun tam desteği alındığını göstermek için M. Kemal Paşa tarafından söylenmiş olabilir.

¹⁰³ Nutuk, s.57.

¹⁰⁴ Günaydın, age, 2019, s. 94.

¹⁰⁵ Nutuk Vesikalar, ATAM Yay., Vesika:112, s.731.

2.8. Erzurum Kongresi Tutanaklarında Sivas Vilayeti Delegatesi ile İlgili Notlar ve Fazlullah Moral'in Oturumlarda Yapmış Olduğu Konuşmalardan Örnekler

24 Temmuz 1919 Perşembe günü, kongre tarafından seçilen 15 kişilik “Program Encümeni” oylama ile belirlendi. Buna göre Sivas (merkez) Delegatesi Mütevelli-zade Ziyaeddin (Başara) Bey 33 oyla 8. sırada; Sivas (merkez) Delegatesi Mûr Alibazade Fazlullah (Moral) Efendi 30 oyla 10. sırada; Şebinkarahisar Delegatesi Mumcanoğlu Dr. Cemil (Şencan) Bey 28 oyla 28. sırada; Mesudiye Delegatesi Serdarzade Mustafa Efendi 27 oyla 13. sırada yer alarak Program Encümenine seçildiler.¹⁰⁶

24 Temmuz 1919, II. Toplantı, I. Oturum:

...

Fazlullah Efendi / Sivas– Ruznameye ithal olunacak evrakın muhteviyatı (Tutanağa geçecek olan belgelerin içindekiler) neşredilmek lazım ise, gazete (miz) olmadığından, gayrimümkün olup; ve yalnız bir cihet (yön, taraf) kalıyor ki, arkadaşlarımızın nazarından geçirmek lüzumu hissediliyorsa, beş - altı nüsha olarak (yazılıp), arkadaşlara kırâat edilmesi (okunması), daha muvafık (uygun) olacağı fikrindeyimdir.

Reis Paşa – Muvafık mı? Evet, muvafık sadaları (uygun sesleri)

Reis Paşa – Bundan sonra gazetenin neşrolunmasıdır (yayımlanmasıdır). Diğer maddeye geçildiğini söyledi. Yani Türkçe, İngilizce, Fransızca bir gazetenin neşri hakkında, ne mütâle’a (düşünce, görüş) buyurulacaktır?

Raif Efendi / Erzurum – Kongremizin bir maksadı ve gaayesi hakkında (gazete ile neşriyatta) bulunmak doğrudur. (Fakat) bugün yapılması, gayri muvafıktır (uygun değildir). (Kongremiz için) İn’ikaad (toplandığı) ilan olundu. Makaasıdı (amacı), anlattık. Kongrenin gayesi olarak, bir beyanname neşri muvafık ise de, şimdilik tehir (erteleme), daha muvafıktır.

¹⁰⁶ Kırzioğlu, age, C.II, s.31, 32.

...

Rauf Bey / Erzurum– Tasavvur (düşünme), hiçbir şeyle kâbil (mümkün) değildir. Binaenaleyh (bundan dolayı), mutâleası (üzerinde düşünülmesi, görüşülmesi), gayri muvafıktır.

Kemal Bey / Refahiye – Beyannamenin neşri, gayri muvafıktır. Rauf ve Hüseyin (Avni Ulaş) beylerin fikrine iştirak ederim.

Reis Paşa – Takrir (önerge) sahibi (Ömer Fevzi ve arkadaşları), alel- ıtlak (genel olarak), beyanname neşrini iltizam ettiler (gerekli gördüler). Rauf Bey, en kuvvetli iddiasıyla, tarafdarı olmadığını söylediler. Şimdilik reye koyalım. Muvafık mı?

Fazlullah Efendi / Sivas – Bu gibi şeylerle imrari vakt etmek (vakit geçirmek), doğru değildir. Zaman da müsaid (uygun- elverişli) değildir. Hükümetler, milletlerden teşekkül eder (oluşur). Biz de, milletlere mi hücum edeceğiz? Yoksa ecnebilere mi müracaat edeceğiz (başvuracağız)? Böyle ise, ecnebilerin esiri olduğumuzu isbat etmiş olacağız. Ben (im), Zati Şahaneye (Padişaha) sadakatim ve merbutiyyetim (bağlılığım), berkemaldır (olgun- eksiksizdir).

Katiyyen böyle bir beyanname (neşri) tarafdarı, değilim. Cenabi Allah, ilayev- milkıyamet (kıyamet gününe kadar), Kuran'ımızı baki (kalıcı-devamlı) bıraksun.

Reis Paşa – Tehirini (ertelenmesini) reye koyuyorum. Muvafakat edenler (uygun görenler- destekleyenler), ellerini kaldırsın. Eller kalkar. Ekseriyet (çoğunluk) vardır. Tehir olundu. ¹⁰⁷

¹⁰⁷ Kırzioğlu, age, C.II, s. 37.

24 Temmuz 1919, II. Toplantı, 2. Oturum:

...

Fazlullah Efendi / Sivas – Nizamname (tüzük) Encümeni'nin, dokuz kişiden mürekkep olması (oluşması); ve Program Encümeni ile tevhibi mesai edilmesi (birlikte çalışılması).¹⁰⁸

26 Temmuz 1919, III. Toplantı (Cumartesi)'da Nizamname Encümeni'ne dokuz kişi seçildi. Sivas Vilayeti delegelerinden Rıfat Bey (Tokat) 29, Ziyaettin Bey (Sivas-merkez) 28 oy alarak Mustafa Kemal Paşanın da yer aldığı Nizamname encümenine seçildiler. (Oylamada 35 deleğe oy çıktı)

26 Temmuz 1919, III. Toplantı, II. Oturum:

(Kongre adına çekilecek telgrafların hangi iller adına olacağı, Padişaha ve hükümete çekilecek telgraflarda kullanılacak tabirler üzerine yapılan görüşmelerle ilgilidir.)

...

Mustafa Kemal Paşa – Heyet içerisinde, tereddüt görülüyor. Mesele önemlidir. Herkes, kanaati vicdaniyesini (vicdani kanaatini) tahriren (yazılı olarak) göstermelidir. Re'ye konulmasına, müsterek değilim! (katılmıyorum) Bazı zevat, Ermeni ve Rum İstilasına karşı mukaavemet (karşı koyma), makul (dur, diyor) (akla uygundur); bazıları da, Encümene verelim (diyor). Hep cümleten karar verelim. Kabul etmeyenler ve ekseriyete girmiyenler, o esas kabul etmemiş demektir. Müstenkif (çekimser kalan) Efendiler, (seçim) mahallerine (gidince), biz kabul etmemiştik mi diyecekler? Esasta herkes, bir karardadır.

...

Ziya (ettin Başara) Beğ / Sivas – Bu mesele, önemlidir. Evvel emirde (öncelikle), encümene havale buyurulması reyindeyim. Böyle, daha muvafıktır. Düveli

¹⁰⁸ Kırzioğlu, age, C.II, s. 35.

mu'azzama (İtilaf Devletleri) tarafından taarruzun, geri kalması demektir. Halbuki, bunların taarruzu, kendilerine değil, bir Rum ve Ermeni idaresi yapmaktır. Binaenaleyh.¹⁰⁹

...

Kâzım Beğ / Erzurum (Tortum) – (Rumlara ve Ermenilere verilmek istendiği bilinen) Trabuzon, Erzurum'a karşı nasıl (işbirliği yapıcı) bir vaziyette bulundu ise; Samsun'da, Sivas'a karşı aynı vaziyettedir. Binaenaleyh.

Fazlullah Efendi / Sivas – Samsun'u müdafaa etmek, Vilayeti Sitte ile iktisaden mi? yoksa, tehlikede bulunması ile mi? Müdafaa etmemek, (İkinci Meşrutiyetten öncesine kadar bir sancak olarak bağlı bulunduğu) Trabuzan'a mülhak (katılmış) olmaması, hatırımızdan geçmedi ve geçmez. Binaenaleyh, Beyrut, Şam vesair kıtalar bile müdafaa etmemiz lazımdır. Ve esbabı da (sebepleri de), anlaşılır. Fakat, Canik Sancağı'nın müdafaası demek: Amasya'nın, Tokad'ın, Sivas'ın müdafaası demektir.¹¹⁰

Uzun görüşmelerden sonra yazışmaların ne adına, hangi isim altında yapılacağı şu şekilde kabul olundu:

Reis Vekili Raif Efendi / Erzurum – “Vilayeti Sitte, Trabuzon ve Canik (Samsun) sancaklarından ibaret olan Şarkî Anadolu” namını re'ye koyarak; ekseriyyetle, bu tabir kabul olundu.¹¹¹

27 Temmuz 1919 - Pazar, IV. Toplantı:

Yedi vilayet bölgesinden dışarı göç yapılmaması konusundaki karar maddesi dokuz kişilik komisyon üyesinin imzasıyla genel kurula sunuldu:

(Bu dokuz kişilik komisyonda Sivas Vilayeti temsilcilerinden Fazlullah (Moral) Efendi, Mustafa (Atay) Bey (Mesudiye) ve Ziya (Başara) da yer almıştır.)

¹⁰⁹ Kırzioğlu, age, C.II, s. 69, 70.

¹¹⁰ Kırzioğlu, age, C.II, s.74.

¹¹¹ Kırzioğlu, age, C.II, s. 79.

a) Müdafaa-i Memleket mesuliyetini müteahhid (Memleketin savunulması sorumluluğunu üzerine alan) heyet tarafından Müdafaa-i Milliyye Cemiyetleri Merakizi (merkezleri) vasıtasıyla tebligat (duyurular) icra edilmedikçe, muhaceret memnu'dur (göç yasaktır).

b) Müdafaa heyeti muhaceretin, Vilayati Şarkıyye dahilinde olmak üzere, tarzi icrasını (uygulama şeklini) ve mahallini (yerini), ihzar (hazırlayacak) ve tesbit edecektir.

Muhaceret hakkındaki (yukarıdaki yazılı)madde, encümente tedkik (inceleme) ve her türlü ihtimal teşrih (ayrıntılı olarak) ve mutalea olunarak (yorumlanarak), muhaceretin mutlak surette men'i (yasaklanması) halinde, vukuu melhuz (olması düşünülebilecek) mehaziri(gelişmeleri) ve Vilayati Şarkıyye haricine çıkıldığı takdirde (Harbi Umumi'deki Rus istilası yüzünden kırgın ve muhaceretle, 1918 deki Ermeni mezalim ve katliamından azalan Müslüman nüfusun) ekseriyeti gaaip etmek (çoğunluğu kaybetmek) tehlikesini (nazarı dikkate alan komisyon) bertaraf etmek (ortadan kaldırmak) üzere, yukarıdaki (şekilde) vecih ile (uygun bir şekilde) maddenin tadili (değiştirilmesi) kabul edilerek, Heyeti Umumiye'ye (genel kurula) sevkı, tezekkür edildi (konuşuldu). Fi 27. 7. 35 (Pazar 1919) İmzalar

(Bu konuda yazılı olarak verilen 13 pusuladan biri Mesudiye temsilcisi Serdarzade Mustafa (Atay)Bey'e aittir.

“Bismillah”

Kongre Riyaseti Celilesine

Herhangi bir Hükûmet veya unsur tarafından, vahdet (birlik) ve istiklali millîimizi (ulusal bağımsızlığımızı) muhill (bozan); veya maddeten ve manen ızzarımızı (zararımıza) mü'eddî vukuu'bulacak (sebeup olabilecek) herhangi bir hareket ve teşebbüse (girişime) veya sureti tesviyeye (uylaşmaya, uzlaşmaya) karşı, müttehiden (hep birlikte) mukavemet olunacaktır (karşı konacaktır).

Encümen tarafından, Heyeti Umumiyye'ye tevdi kılınan 2 inci maddenin, ber-vechi bâlâ (yukarıda olduğu gibi) tebdilini, teklif eylerim.

Fi 27 Temmuz Sene 335 (1919)

Mesudiye Mümessili

(imza) Mustafa

(13 pusuladan biri de Mustafa Kemal Paşaya aittir):

Vahdet ve istiklali millîmizi muhill herhangi bir sureti tesviyeye (karşı) ve vatanımızın herhangi bir ecnebi unsur tarafından işgal ve istilasına karşı, müttehiden mukavemet ve müdafaa olunacaktır.

Erzurum Mümessili Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ¹¹²

(imzasız)

Bu konuda verilen değişiklik önermeleri, sonuçta 'Erzurum Kongresi' kararlarına şöyle geçecektir:

“Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik oluşumu amacına yönelik kabul edileceğinden, hep birlikte savunma ve karşı koyma esası kabul edilmiştir. Siyasi egemenliğimizi, toplumsal dengemizi bozacak şekilde, Hristiyan azınlıklara yeni bir takım ayrıcalıklar verilmesi kabul edilmeyecektir.”¹¹³

...

Fazlullah Efendi / Sivas – Makami Muallâyî Hilafepenahi'ye (padişaha) kalben merbût (bağlı) olan Alemlî İslamiye'yi de (İslam dünyasını) haberdar etmek ve etrafımızda Nizamname'de, bu madde bulunmalı; ve Nizamname Heyeti'nin bu ciheti düşünmesi münasibdir (uygundur). Bendeniz, böyle düşünüyorum.

Meselesidir. Çünkü, biz henüz Kongrenin efkârı dahiline (fikirleri içine) tesir ettiğimiz yoktur. Biz bunun için, ya gazete neşriyle ve yahud.

¹¹² Kırzioğlu, age, C.II, s. 81, 82.

¹¹³ Kırzioğlu, age, C.II, s. 251-253.

Fazlullah Efendi / Sivas – Bizim bu kongremizin, bütün aleml İslam’a bildirilmesini ve büyük bir küll teşkil etmemizi (bütünlük oluşturmamızı), gazeteler ve sair suretle.

...

Fazlullah Efendi / Sivas – Girdikleri mevkide, ne kadar ziyade (fazla) ekseriyet teşkil eden (çoğunluk oluşturan) olur ise olsun, onlar insaniyetten âri (uzak, soyutlanmış) olarak, bir takım katiller (öldürmeler) ve imhalar (yok etmeler) (yapacaklardır)

...

Ömer Fevzi Bey / Sürmene – Biz evvelce kabul. Mesela, Samsun’a ihrac olunacak ecnebi askerine karşı, Trabuzon hiçbir vaziyyet almaz. Fakat, Vilayati Şarkıye’nin her kazası, bir noktai (müstahkemdir / direniş noktasıdır) onun için, bu maddede lüzum görmüyorum.

Reis Paşa – Daha başka mutalea (serd) edecek (görüş bildirecek) var mıdır?

Fazlullah Efendi / Sivas – Yoksa, Sivas mı (Samsun’u) müdafaa edecek yoksa bütün müttehiden mukavemet (mî) edilecek? (hep birlikte mi karşı konulacak?) Bu sureti tesviye (uylasma) hakkında, bir karar ittihaz edelim (verelim, düşünelim).

Reis Paşa – Öyle ise, bu maddenin tayyedilmesini (atlanmasını, geçilmesini) reye koyacağım. Reye konuldu. Ekseriyyet olduğundan, tayyedilmesine karar verildi.

(Heyeti) Kiram kabul eder ise, netice kongrede, bir beyanname ile de, neşredilebilir. Yoksa, müstakillen (bağımsız olarak) bir maddeyi ihtiva edemez (içermez). Küçük hükümetlerle temini muhabere (görüşme sağlama) mümkün olur ise, anda da, bir suretle de maksadımızı anlatalım. Ve makami Hilafe’ye de (Padişaha da), bu suretle.

Fazlullah Efendi / Sivas – Hükümetin iki vazifesi vardır: Birisi, Saltanati Osmaniyye’yi tesis etmek itibariyle, risale (broşür, kitapçık)) veya adam göndererek

propagandalar yapmak suretiyle, ahaliyi tenvir etmek (halkı aydınlatmak) lazımdır. Eğer bu fikirle, bu meseleyi neşrederek, bütün Alemlî İslâm'ı haberdar etmeli ve Maakaami Hilafet'e olan merbutiyyetlerini (Padişaha bağlılıklarını), takviyeye (desteklemeye) çalışılmalıdır. Bu programın, sokuuti hayale (hayal kırıklığına) uğradığını farz etmek (varsaymak), doğru değildir. Binaenaleyh, muhterem arkadaşların münasib (uygun) gördükleri şekli tayin edelim. ¹¹⁴

2 Ağustos 1919, VIII. Toplantı, I. Oturum:

...

Zeki Bey / Gümüşhane – Mukarrerattan (kararlardan) evvel, bugünkü ajansı okuyalım. Şimdi anlaşılıyor ki, Amerika'dan İstanbul'a bir heyet gelerek; Fırakı Siyasiyelerden (siyasi partilerden) meseleyi sordular. Binaenaleyh, İstanbul'da olan cemiyetler (dernekler), bizim malumatımız (bilgimiz) olmadan, buraların mukadderatı tayin edilmesün (geleceği belirlenmesin).

Fazlullah Efendi / Sivas– Zeki Bey'in fikrine tamamilen iştirak eylediğim (bütünüle katıldığım) gibi; gelecek heyetlere de, buralarda Ermenistan ve Rumluk (teşkil edilmeyeceğini, delilleriyle göstermeliyiz.)

...

Fazlullah Efendi / Sivas – Şarki Anadolu Vilayetlerinin tabiri, doğrudur.

Zeki Bey / Gümüşhane – “Anasırı muhtelif de (çeşitli unsurlar, azınlıklar), yekdiğerine (birbirine) karşı hürmeti mütekaabile (karşılıklı saygı), hissi fedakari (özveri duyguları) ile meşhun (dolu) olacağı” (cümlesi) yanlış yazıldığından, (Şarki Anadolu) Vilayetlerinin, Trabzon ve Canik ile yedince vilayeti teşkil etmediğini söyledi.

Cevad Bey / Erzurum (Hasankal'a) – Şimdi, Anadolu Şarkî veyahud.

¹¹⁴ Kırzioğlu, age, C.II, s. 93, 94, 95.

İzzet Bey / Maçka – Anlaşamadık: Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Harput (Elaziz), Diyarbakir (in hepsi) altı vilayettir. Bundan başka, Trabzon konur ise, bir cemiyyeti var idi. Biz, bunları birleştireceğiz.

Fazlullah Efendi / Sivas – (kararlardaki) Altıncı madde, bu Vilayeti Şarkiye, (Trabzon Vilayeti ile Canik Sancağını da, dahil ediyor).

Reis Paşa– Anadolu-i-Şarkî Vilayetleri dendiği zaman, bunun içerisinde Tırbuzon (ve) Canik Sancağı da dahildir.

Reis Paşa – Bu cihet muvafık mı? Muvafıktır sadaları ile bu suretle karar verildi.

Fazlullah Efendi / Sivas – (İkinci maddede) Her ne kadar, “Ananati milliyye”nin (millî gelenekler) tabiri söyleniyor ki, bu doğrudur. Eğer bu tabiri.¹¹⁵

2.9. Fazlullah Efendi’nin (Moral) Kongre Kararları İçin Vermiş Olduğu Önerge

Fazlullah Bey’in (Moral), “Dinsiz ve ahlaksız milletlerin yaşayamayacağına değinen, bütün halkımız ve askerlerle mücahitlerin İslâmın şartına uymaları hakkında Kongre kararlarına bir madde eklenmesini isteyen önergesi: 3 Ağustos 335 (1919)

(Önergenin tamamı sadeleştirilmiştir)

“Bismillah”

Zabıt Numrosu

(Tutanak numarası 3)

Yüce Kongre Başkanlığına

¹¹⁵ Kırzioğlu, age, C.II, s. 146, 147.

Muhammedî İslâm dininin, içerdği manevî feyizlerden pay sahibi olmak; ve kapsadığı yüce gerçekleri kesin olarak hasıl eylemek, onun yüksek hükümlerine, tam bir kararlılıkla sarılmaya bağlıdır. Çünkü Cenab-ı hakkın buyruklarına boyun eğme ve yasaklarından sakınmakla, hayırlı ümmet olduğu bildirilen Müslümanlar, zevk ve eğlenceyi terk ve dince makbul olan işlerle sürekli olarak uğraştıkça, Allah tarafından gösterilen doğru yola nail olacakları, kurtulanlara sunulmuş ve açıklanmıştır.

Akıl melekeleri, başka şekilde anlaşılması mümkün olmayan bir takım feyizlere kavuşturan; ve insan ruhunda pek ulu ve pek ilahî inkılaplar meydana getiren; ve bu yönden kalbi, ruhu, manevî (Rabbanî) duygularla hislenen bir Müslümanın ve eksiksiz itikat sahibi müminin, yerine getirmeye borçlu olduğu dinî yönden farz kılınmış çeşitli görevleri, özürü gerçek- geçerli şeylere dayanmadıkça, terk etmek ve savsaklamak rezilliği beklenmez. Durum böyle iken, ya zayıf itikattan ve yahut din emrinde dikkatsizlikten ileri gelen bir kayıtsız- ilgisiz duygu ile dinin gereklerini bizzat terk ve ihmal ile birlikte; diğer inananların, dini duygularını rencide ve kutsal bildiklerine dokunaklı sözlerle saldırma, alay etme rezilliğine, cahil cesareti gösterek, günahkârlıkta kararlı bulunanlar da, yok değildir!

Bununla beraber, can atarak böyle sunulan ve tehlike içinde olduğumuz felaket zamanını tam olarak anlamıyarak; dini hayatımızı zehirlemek ve esaslarını baltalamak isteyen dinsizlerimizin örneklerine (emsaline), etkili bir ibret olmak üzere, zorla terbiye, İslam dininin koruyucularının görevleri arasındadır. Bundan dolayı bozguna uğramamızın manevî sebeplerinden sayılan ve toplum hayatımızı yok ederek, her türlü rezilliğin tek sorumlusu bulunan: Sarhoşluk, zinâkarlık, kumarbazlık, hırsızlık vesaire gibi haram olan dinin yasakladığı şeyleri, kesinlikle yapmamak; ve yalancılık, dedikoduculuk, casusluk, bencillik (kendini beğenmişlik), ve saire gibi, insanı küçük düşüren işleri ve kişisel arzuları takip ile çıkar sağlamak uğruna yapılan irtikap (kötü işler) gibi alçaklıklara, adilliklere artık son vermek zamanı gelmiş ve hatta geçmiş bulunuyor.

Bundan dolayı, nefsin isteklerine uymakla, bugüne kadar kötü işler yapageldiğimiz onarılması mümkün olmayan dini açıdan günah ve ağır suçlardan, kalben ve

kaaliben (bedenen) uzak durarak, (bir taraftan) hem vatan hizmetimizi hem de dinî görevlerimizi yerine getirmekle, her hususta temiz, iffetli yolu kendimize hareket çizgisi ve rehber eder; ve zararın neresinden dönülecek olursa kâr sayılacağından; düşmanlarımıza karşı dinî ve vatanî çok yönlü bir duruş alarak, maddî ve manevî silahlar ile donatacak olursak; haklı olarak istenen şeyler ve meşru hukukumuzu istihlal (üretim) emrinde, başarılar sağlanacağı, doğruluğu şüphe götürmeyen bilgilerin (nasların) ve doğruluğu ve gerçekliği herkes tarafından kabul edilmiş olanların cümlesindendir.

Özet olarak sunarsam: Amacı millî işlerimiz olan Kongre kararlarının husul-pezîr (hasıl olmuş) olması emrinde, şer’i hükümler ve dinî farzlar ile herhalde geçerli (âmil) olmak gerekliliği, bütün dindaşlarımızın soylu dinlerinden beklendiğinin, bütün Müslüman kardeşlerimize ulaştırmak ve anlatmak için, temel maddelere, aşağıda olduğu gibi bir madde eklenmesini yüce kurulunuzdan talep ederim. Ferman.

“Madde”: Dinsiz ve ahlaksız milletlerin, hiçbir zaman devamlı olamayacağı, doğruluğu herkesçe kabul edilmiş olduğundan dolayı; gerek millî bağımsızlığımızı ve gerekse her çeşit meşru dilek ve amaçlarımızı yerine getirmek için, bütün Müslümanların ve özellikle “Mücahit” seçkin sıfatı ile vasıflanan subay ve asker arkadaşlarımızın Allah’ın rızası (isteği) ve Hz. Peygamberin ruhaniyetinden yardım isteme konusunda, her türlü fuhuş ve fenalıktan sakınma; ve dini farzlardan olan beş vakit namazı vaktinde edâ ederek, şerefli Halife Hazretlerine saygı ve hayır dua ile iştigal (uğraşma) etmeleri gerekliliği, her an uyarılacak ve bildirilecektir.

Fî 3 Ağustos Sene 335 (1919)

Sivas Temsilcisi

(imza) Mehmed Fazlullah (Moral)¹¹⁶

Fazlullah Bey’in (Moral) bu önergesi 3 Ağustos günü genel kurulda okundu.

¹¹⁶ Kırzioğlu, age, C.II, s. 161,162.

Reis (Paşa) - Cidden, dinin gerçeklerine aittir. Her Müslümanın bu gibi hakikatlere önem vermesi lazımdır. Bundan dolayı, arkadaşlar yerlerine döndükleri zaman, bütün halk ve subayların uyarılması uygun olacaktır kanaatindeyim. Muvafık mı? (Uygun mu?)

Muvafık sâdaları, (uygun sesleri) ¹¹⁷

Fazlullah Efendi / Sivas Takrîri, rabtolunacaktır: (Numero 3.)¹¹⁸

2.10. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi'nin Kapanışında Yaptığı Konuşma

Erzurum Kongresi 7 Ağustos 1919 günü sona erdi. Temsil Kurulu başkanlığına seçilmiş bulunan Kongre Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresini kapatırken şu konuşmayı yapmıştır: (sadeleştirilmiştir)

“Muhterem Efendiler !

Milletimizin, kurtuluş ümidi ile çırpındığı en heyecanlı bir zamanda, fedakar muhterem kurulumuz, her türlü eziyete katlanarak burada, Erzurum’da toplandı. Duygulu ve soylu bir ruh ve pek sağlam bir iman ile vatan ve milletimizin kurtarılmasına ilişkin önemli kararlar aldı. Özellikle bütün dünyaya karşı milletimizin varlığını ve birliğini gösterdi. Tarih bu kongremizi, şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir.

Muhterem kurulumuzun, arkadaşlarımızın, hakkımda gösterdiği samimi muhabbet ve güven belirtilerine burada açıkça teşekkür etmeyi bir borç sayarım.

Bu kurtuluşu düzenleyen toplantımız sona ererken, Cenab-ı Vahibü'l- Âmâl Hazretleri'nden, avn ü' inâyet; ve peygamberi zîşânımızın rûhi pür-fütûhundan, feyz ü şefâ'at niyâziyle (Herşeyimizi veren ve bütün işlerimizi düzenleyen, düzene koyan

¹¹⁷ Kırzioğlu, age, C.II, s. 167.

¹¹⁸ Kırzioğlu, age, C.II, s. 168.

Allah'ın yardımını ve şerefli Peygamberimizin engin merhametinden şefaât dileğiyle); vatan ve milletimize ve devleti ebed müddetimize mesûd âkâbetler temenni ederim.”¹¹⁹

2.11. Fazlullah Moral'in Anılarında Erzurum Kongresi Delegeleri

Fazlullah Moral'in Erzurum Kongresi Anıları'nın son üç sayfasında yer verdiği Erzurum Kongresi delegeleri ile ilgili bilgiler şunlardır:

Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, Elaziz, Diyarbakır, delegeleri altmış'a baliğ olmuştur.

Erzurum: Mustafa Kemal Paşa: Ordu Müfettişi, Müstafî Mirliya

Hüseyin Rauf Bey: Bahriye Nazır-ı Esbakı

Hoca Raif: Mebus-u sabık

Trabzon: Servet Bey: Meb'us-u sabık

Abanoszade Hüseyin Bey

Polathane: Serdarzade Hasan Efendi: Ticaret ve ziraatle meşgul

Vakfikebir: Abdullah Efendi: Giresun Mekteb-i İdadi Müdürü

Tirebolu: Yusuf Ziya Efendi: Nahiye Müdürü

Giresun: Doktor Ali Naci Bey: Gazeteci

İbrahim Bey: Mühendis

Tercan: Ahmed Bey: Ticaretle Meşgul

Van: Cazim Bey: Meclis-i İdare-i Vilayet Azası

Malyemez Tefvîk Bey: Tüccar

Tortum: Kâzım: Jandarma Alay Kumandanlığından Müstafî

Binbaşî Kâzım Bey

Ordu: Hasan Efendi Dava Vekili

Pasinler: Cevad Bey: Erzurum Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti

¹¹⁹ Kırzioğlu, age, C.II, s. 236; Gökbiçin, age, C.1, s.169.

Battal Bey: Eşraftan, ticaretle Meşgul
Sürmene: Ömer Fevzi Bey: Gazeteci ve Dava Vekili
Ahmet Bey: Ticaretle meşgul
Of: Merkez Müderrisi Yunus Efendi
Karakilise: Necati Bey: Albayrak Muharriri ve Mekteb Müdürü
Diyadin: İsmail Bey: Albayrak Müdürü
Bayezid: Hüseyin Bey: Dava Vekili, Maliye Hukuk Müşaviri
Rize: Necati Efendi: Batum'da sadayı Millet Gazetesi Müdürü
Hakkı Efendi: Dava Vekili
Bitlis: Süleyman Bey: Binbaşılıktan Mütেকaid
Maçka: İzzet Bey: Mebus-u Sabık
Siird: Hacı Hafız Efendi Hacı Recep Efendizade: Müfti Naibi
Hafız Cemil Efendi Müderris-i Kiramdan
Gümüşhane: Kadirbeyzade Zeki Bey: Ticaret ve ziraatle meşgul
Şiran: Müfti Osman
Eleşkird: Maksud Efendi: Evrak Müdür-i Sabıkı, Tüccar
Kelkit: Müfti Osman
Kiği: Said Bey: Ziraatle Meşgul
Kahraman Sabit Bey: Karyesinde Ziraatle Meşgul
Erzincan: Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi: Nakşibendi Postnişini
Kuruçay: Müftü Şevki
Hınıs: Celal Bey: Eşraftan
Refahiye: Kemal Efendi
İsbir: Cemal Bey: Dava Vekili
Pülümür: Abbas Efendi: Komiserlikten Mütেকaid
Keskim nam-ı diğer Yusufeli: Ahmet Efendi: eşraftan
Bayburd: Tefvik Bey: Hazine Vekili
Narman: Said Bey: Eşrafdan
Sivas: Fazlullah Efendi: Karahisar-ı Şarki İdadi Müdürü

Ziya Efendi: Nafia Baş Katibi

Tokat: Rifat Bey

Suşehri: Hakkı Bey: Ziraatle meşgul

Mesudiye: Mustafa Efendi: Esbak Mebuslardan, ziraatle meşgul

Zara: Receb Efendi: Yüzbaşılıktan mütekaid

Karahisar-1 şarki: Doktor Cemil Efendi: Erzurum Belediye Tabibi

Alucra: Hüsnü Efendi: Nahiye Müdürü

Reşadiye: Sırrı Efendi: Katib-i Askeri

Amasya: Süreyya Bey: İzmit Mutasarrıf-1 Sabıkı

Erzurum Kongresinde Sivas Mümessili

Mor Ali Baba Zade Mehmet Fazlullah

F. Moral, “Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, Elaziz, Diyarbakir delegeleri altmış’a baliğ olmuştur” derken; Erzurum Kongresinde temsil edilen vilayetlerden biri olan Trabzon’u yazmamıştır. Delege sayısı altmışa ulaşmıştır demesine rağmen ise sadece 54 isme yer vermiştir. Bu isimler arasında Trabzon vilayeti delegeleri de yer almıştır.

Listesinde Sivas Vilayeti’nden on delegeye yer veren Fazlullah Bey, Divriğı, Niksar ve Koyulhisar delegelerini yazmamıştır.

Sivas vilayeti Merkez Sancağının diğeri delegesi olan Ziyaettin (Başara) için daha önce Evkaf Başkatibi unvanını kullanırken, delege listesinde “Nafia Başkatibi” ifadesini kullanması dikkat çekmektedir. Çünkü Ziya Bey Nafia Başkatibi olmasına rağmen bir çok belgede Evkaf Başkatibi olarak anılmaktadır. Fazlullah Bey, delege isimlerinin bittiğı yerin alt kısmına şu notu düşmüştür: Erzurum Kongresi’ne Mur Alibabazade Fazlullah Moral de katıldı.¹²⁰

¹²⁰ Fazlullah Moral’in Erzurum Kongresi Anıları, TİTEA, Kutu: 112, Gömlek:3, Belge: 3, s. 14-16.; Aşkun, age, I. Baskı, Kamil Matb., Sivas, 1945, s. 142-144.

2.12. Erzurum Kongresi Mukarreratı¹²¹ ve Kararlar Altında Yer Alan Delegelerin İmzaları

(Erzurum Kongresi kararlarının özgün metni, F. Kırzioğlu'nun Bütünüyle Erzurum kongresi isimli eserinden belge olarak yer almaktadır. Erzurum Kongresi kararları ve altında yer alan (İmzalara) isimlere aşağıda yer verilmiştir.)

Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Beyannamesi

(Doğu Anadolu Haklarını Savunma Derneği Bildirisi)

“Bismillâh”

Erzurum-Ağustos 1335(1919)

Şarkî Anadolu Vilâyâtı'nın Erzurum Kongresi Beyânnâmesidir.

Mütareke'nin akdini müteakip, gittikçe artan ahd-şikenâne muamelat; ve İzmir, Antalya, Adana ve Havalisi gibi aksâmi mühimmei memalikimizin fiilen işgali; ve Aydın Vilayeti'nde îkaa edilen tahammülsüz Yunan Fecâyi'i; ve Ermeniler'in Kafkasya dahilinde hudutlarımıza kadar dayanan katliam ve imhayi İslam siyasetiyle, istila hazırlıkları; ve Karadeniz Sahili'nde Pontos Hayali'ni tahakkuk ettirmek gayesiyle hazırlıklar yapılması; ve sırf bu maksadla Rusya (Karadeniz) sahillerinden akın akın muhacir namı altında gelen (Rus teba'ası) Rumların ve bu miyanda da müsellah (Rum) eşkıya çetelerinin sevk ü celb edilmesi gibi nadisat karşusunda, Mukaddes Vatan'ın inkısam ve inhilal tehlikesini gören milletimiz, hiçbir iradei milliyeye istinad etmeyen Hükümeti Merkeziyyemiz'in, bu âlâm ü fecâyi'a çaresiz olamayacağına, emsali meş'ûmesiyle kaani; ve birçok mü'essirat tahtında, intimal ki daha elîm ve gayrikaabili hazm ü kabul mukarrerata da, serfûrû edeceğinden, endîşenâk bulunuyor.

Binaenaleyh, kendini en yakın ve en hûnîn tehlikeler karşusunda gören Şarkî Anadolu vilâyâtının mukaddesatını bizzat muhafaza gayesiyle, her taraftan vicdani millîden doğmuş Cemiyetlerin iştirakiyle, ahiren mün'akıd olan Erzurum Kongresi, 7

¹²¹ Kırzioğlu, age, C.II, s. 251-253. ; (Erzurum Kongresi kararları, tarafımızdan günümüz Türkçesine çevrilerek, madde altlarına parantez içinde yazılmıştır)

Ağustos 335 (1919) tarihinde mesaisine hitam vererek bi lûtfihi Ta'âlâ, berveçhi âtî Mukarreratı ittihaz etti:

(Ateşkesin imzalanması ardından, gittikçe artan antlaşmanın çiğnenmesi işlemleri; ve İzmir, Antalya, Adana ve çevresi gibi memleketimizin önemli kısımlarının fiilen işgali; ve Aydın vilayeti'nde yapılan dayanılmaz Yunan faciası; ve Ermenilerin Kafkasya dahilinde sınırlarımıza kadar dayanan, Müslümanları katliam ve yok etme siyasetiyle, istila hazırlıkları; ve Karadeniz sahillerinde Pontos hayalini gerçekleştirmek amacıyla hazırlıklar yapılması; ve sırf bu amaçla Rusya (Karadeniz) sahillerinden akın akın göçmen adı altında gelen (Rus uyruklu) Rumların ve bu arada da silahlı (Rum) eşkıya çetelerinin gönderilmesi gibi olaylar karşısında kutsal vatanın bölünme ve dağılma tehlikesini gören milletimiz, bu konuda hiçbir millî iradeye dayanmayan merkezî hükümetimizin (İstanbul Hükümeti), bu keder ve acılar karşısında çözüm bulamayacağına, daha önce uğursuzluk örneği uygulamalarını bildiğimiz ve bir çok etkiler altında ihtimal ki kabulü mümkün görülmeyen daha acı kararlara da başeğceğinden endişe duyulmaktadır.

Bundan dolayı, kendini en yakın ve en kanlı tehlikeler karşısında gören Doğu Anadolu Vilayetlerinin kutsal bildiklerini bizzat koruma amacıyla, her taraftan millî vicdandan doğmuş Derneklerin katılımıyla, toplanmış olan Erzurum Kongresi, 7 Ağustos 335 (1919) tarihinde çalışmasına son vererek, Yüce Allah'ın lütfuyla, aşağıdaki kararları kabul etti:)

1. Trabzon Vilayeti¹²² ve Canik Sancağıyla, Vilayeti Şarkıyye namını taşıyan: Erzurum¹²³, Sivas¹²⁴, Diyarbakır¹²⁵, Ma'mûretül'aziz¹²⁶, Van¹²⁷, Bitlis Vilayeti¹²⁸ ve

¹²² Trabzon vilayeti: Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun, Ordu.

¹²³ Erzurum vilayeti: Bayazıt / Ağrı İli, Erzurum, Kuzey Bingöl, Kiğı, Yusufeli ve Bayburt.

¹²⁴ Sivas vilayeti: Amasya, Tokat, Şarkikarahisar / Şebinkarahisar, Sivas / merkez sancakları.

¹²⁵ Diyarbakır vilayeti: Siverek, Diyarbakır, Mardin ve Palu.

¹²⁶ Mamuratülaziz vilayeti: Adıyaman, Malatya, Dersim/Tunceli, Harput/ Elazığ.

¹²⁷ Van vilayeti: Hakkari, Van.

¹²⁸ Bitlis vilayeti: Siirt, Bitlis / Merkez, Muş ve Güney- Bingöl / Genç.

bu saha dahilinde Elviye-i Müstakille¹²⁹, hiçbir sebep ve bahane ile, yekdiğerinden ve Cami'ai Osmaniyye'den ayrılmak imkanı tasavvur edilmeyen, bir külldür.

Saadet ve felakette iştiraki tammı kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı, hedef ittihaz eyler. Bu sahada yaşayan bilcümle Anasır-ı İslamiye yekdiğerine karşı bir hissi fedakari ile meşhun ve vaziiyeti ırkıye ve ictimaiyelerine riayetkar, özkardaşırlar.

(Trabzon vilayeti: ve Canik / Samsun sancağıyla Doğu vilayetleri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elazığ), Van, Bitlis vilayeti ve bu alan içindeki bağımsız livalar, hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılması düşünölmeyen bir bütündür. Saadet ve felakette tam katılımı kabul ve geleceğı hakkında aynı amacı hedef kabul eder. Buralarda yaşayan Müslümanlar birbirlerine karşı bir özveri duygusu ile dolu ve birbirlerinin sosyal ve ırkî durumlarına saygılı öz kardeşirler.)

2. Osmanlı vatanının tamamiyyeti ve istiklali millîmizin temini ve Makam-ı Saltanat ü Hilafet'in masuniyyeti için, Kuvayi Millîyyeyi amil ve İradei millîyyeyi hakim kılmak esastır.

(Vatanın bütönlüğü ve millî istiklalin sağlanması, Hilafet ve Saltanat yüce makamının dokunulmazlığı için millî güçleri etkili ve millî iradeyi egemen kılmak, kesin ilkedir.)

3. Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf telakki edileceğinden müttahiden müdafaa ve mukavemet esası, kabul edilmiştir. Hakimiyet-i siyasiyye ve müvazene-i ictimaiyyeyi muhill olacak surette, Anasır-i Hristiyanıyyeye yeni birtakım imtiyazat itası, kabul edilmeyecektir.

(Her türlü işgal ve müdahaleyi Rumluk ve Ermenilik kurma amacına bağı sayacağımızdan, topyekûn savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir. Hristiyan azın-

¹²⁹ Elviye-i Müstakile: İdari yönden bir vilayete değı doğrudan İstanbul'a bağı olan sancaklar.

lîğa (halka)Siyasî egemenliğimizi ve toplumsal dengemizi bozacak şekilde yeni bir takım ayrıcalıklar verilmesi kabul edilmeyecektir.)

4. Hükümet-i Merkeziyye'nin bir tazyiki Düveli karşısında, buraları terk ve ihmali ıztırarında kalması ihtimaline göre, Makam-ı Hilafet ü Saltanat'a merbutiyyetini ve mevcudiyet ve Hukuku Millîyyeye kafil tedabir ve mukarrerat, ittihaz olunmuştur.

(Dış devletlerin bir baskısı karşısında Osmanlı Hükümeti'nin ülkemizin herhangi bir parçasını bırakması ya da koruyamaması ihtimaline karşı, Hilafet ve Saltanatın, ülkenin ve milletin dokunulmazlığını ve bütünlüğünü vekaleten sağlayacak her türlü önlem ve kararlar alınmıştır.)

5. Vatanımızda, ötedenberi birlikte yaşadığımız Anasiri Gayrimüslime'nin, Kavanini Devleti Osmaniyye ile müeyyed hukukî müktesebelerine, tamamiyle riayetkârız. Mal ü can ve ırzlarının masuniyyeti, zaten mukteziyyati diniyye, ananati millîye ve esasatı kanuniyyemizden olmağla, bu esas, Kongremizin kanaati umumiyesiyle de, teyid olunmuştur.

(Ötedenberi aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız müslüman olmayan unsurların, Osmanlı yasaları ve diğer yasalarla sahip oldukları her türlü haklarına bütünüyle uyulacaktır. “Mal, can ve ırzlarının” dokunulmazlığı zaten millî geleneklerimiz ve yasalarımızdan olmakla, bu ilke, kongremiz genel kanaatiyle de kabul olunmuştur.)

6. Düveli İtilafiyeye, Mütareke'nin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 334 (Ekim 1918) tarihindeki hududumuz dahilinde kalan; ve her mıntıkasında olduğu gibi, Şarkî Anadolu Vilayetleri'nde de, ekseriyyeti kaahireyi İslamlar teşkil eden; ve harsî, iktisadi tefavvuku Müslümanlara aid bulunan; ve yekdiğerinden gayrikaabili infikak özkardaş olan din ve ırkdaşlarımızla meskun Memalikimizin mukaasemesi nazariyesinden bilküllîye sarfinazarla; mevcudiyetimize, hukuku tarihiyye, ırkiyye, diniyyemize riayet edilmesine; ve bunlara mugaayir teşebbüslerin, tervic olunmamasına; ve bu suretle, tamamiyle hakk ve adle müstenid bir karara, intizar olunur.

(Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında yapılan Ateşkes antlaşmasının imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan; ve her yöresinde olduğu gibi, Doğu vilayetlerinde de çok büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu; ve kültürel, iktisadi üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan ve birbirinden ayrılması mümkün olmayan ve özkardeş olan dindaş ve soydaşlarımızın yaşadığı memleketlerimizin paylaşılması düşünce ve teorilerinden bütünüyle vazgeçilmesi; varlığı-mıza, tarihi hukuka, ırkı ve dini yapımıza saygı gösterilmesi; ve bunlara aykırı düşen girişimlere değer verilmemesi; ve bu şekilde, bütünüyle hak ve adalete dayanan bir karara varılması beklenmektedir.)

7. Milletimiz insani, asrî¹³⁰ gayeleri tebcil; ve fennî, sınaî, iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh, Devlet ve milletimizin, dahilî ve haricî istiklali; ve vatanımızın tamamisi mahfuz kalmak şartıyla, Altıncı Madde’de musarrah hudud dahilinde; millîyet esaslarına riayetkar ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin: Fennî, sınaî, iktisadî muavenetini, memnuniyetle karşılarız. Ve bu şeraiti adile ve insaniyyeyi muhtevi bir sulhun da, acilen takarruru, selameti beşer ve sükuni âlem namına, ahassî amali millîyemizdir.

(Milletimiz insancı, çağdaş gayeleri yüceltir, teknik, sanayi ve ekonomik durum ve ihtiyacımızın bilincindedir. Bundan dolayı, devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla, Altıncı maddede yazılı sınırlar içinde, millî ilkelere saygılı olan ve vatanımıza karşı saldırı ve yayılma amacı gütmeyen herhangi bir devletin teknik, sanayi, ekonomik yardımını memnuniyetle karşılarız. Bu adaletli ve insancı olmak şartıyla bir barışın da hemen yapılması, insanlığın rahatlığı ve dünyanın esenliği adına, en büyük ve millî arzumuzdur.)

8. Milletlerin kendi mukadderatını, bizzat tayin ettiği bu tarihi devirde, Hükümeti Merkeziyyemizin de, iradei milliyyeye tabi olması, zaruridir. Çünkü, iradei milliyyeye gayrimüstenid herhangi bir Heyeti Hükümet’in indi ve şahsi mukarreratı, mil-

¹³⁰ Görüşmeler sırasında maddenin aslı kabul edilmekle birlikte “asrî” kelimesine itiraz edilmiş, O günkü kullanış anlamına göre “züppelik”, “dinsizlik” sanılan kelimenin metinden çıkarılması istenmiştir. Ancak görüldüğü gibi özgün metinde yer almıştır.

letçe mutâ olmadıktan başka, haricen de muteber olmadığı ve olamayacağı, şimdiye kadar mesbuk efal ve netayic ile sabit olmuştur.

Binaenaleyh, milletin içinde bulunduğu hali zucret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet kalmadan, Hükümeti Merkeziyemiz'in, Meclisi Millî'yi heman ve bilafatei an toplaması; ve bu suretle, mukadderati millet ve memleket hakkında ittihaz eyliyeceği bilcümle mukarreratı, Meclisi Millî'nin murakabesine arzemesi, mecburidir.

(Milletlerin kendi geleceğini bizzat kendilerinin tayin ettiği bu tarihi dönemde İstanbul Hükümeti'nin de millî iradeye bağlı olması zaruridir (gerekli- mecburidir). Çünkü, millî iradeye dayanmayan herhangi bir hükümetin keyfi kararlarına milletçe baş eğilmediği gibi, böyle kararların dışta da geçerli olmadığı ve olamayacağı, şimdiye kadar geçen olaylarla ve sonuçlarla ortaya çıkmıştır.

Bundan dolayı milletin içinde bulunduğu sıkıntı ve tasadan kurtulmak yollarına doğrudan doğruya başvurmaya gerek kalmadığından, İstanbul Hükümeti'nin Millî Meclisi hemen ve hiç zaman yitirmeden toplaması ve böylece milletin, memleketin geleceği üzerinde alacağı bütün kararların Millî meclisin denetimine sunması zaruridir.)

9. Vatanımızın maruz kaldığı alam ve hadisat ile ve tamamen aynı maksadla vicdani millîden doğan cemiyetlerin¹³¹ ittihad ve ittifakından hasıl olan kütlei umumiyye, bu kerre, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvaniyle tevsim olunmuştur.

İşbu cemiyet, her türlü fırkacılık cereyanlarından, külliyyen aridir. Bil cümle İslam vatandaşlar, cemiyetin azayı tabîyesindendir.

(Vatanımızın karşı karşıya bulunduğu acı ve kederlerle dolu olaylar ile ve hepsi aynı amaçla millî vicdandan doğan cemiyetlerin (derneklerin) birleşmesinden olu-

¹³¹ Kastedilen cemiyetler (dernekler): Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Vilayat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Diyarbakır "Muhafaza-i Vatan Cemiyeti" dir.

şan genel topluluk bu defa, “Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adını almıştır.

Bu cemiyet, her türlü particilik akımlarından, bütünüyle arınmıştır. Bütün Müslüman yurttaşlarımız bu cemiyetin doğal üyelerindendir.)

10. Kongre tarafından müntahab bir “Heyet-i Temsiliye” kabul; ve köylerden bil itibar Vilayet merkezine kadar, mevcut Teşkilatı Milliye, tevhid ve teyid olunmuştur.

(Kongre tarafından bir Temsil Kurulu seçilmiş olup; köylerden il merkezlerine kadar, bütün millî teşkilatlanma güçlendirilmiş ve birleştirilmiştir.)

7 Ağustos 335 (1919), Pencşembe (Perşembe)

(İmza) Kongre Heyeti¹³²

Kongre kararları altındaki isim ve imzalar:

1. İbrahim Süreyya (Amasya)
2. Zeki (Gümüşhane)
3. Mustafa (Mesudiye)
4. Süleyman (Bitlis)
5. Hüseyin Rauf (Erzurum)
6. Hasan Remzi (Akçaabat)
7. M. Tevfik (Bayburd)
8. Mehmed Celaleddin (Hınıs)
9. Hüseyin Hüsnî (Alucra)
10. Câzim (Van)
11. Tevfik (Van)
12. Kâzım (Tortum)
13. Doktor Cemil (Karahisarışarkî)
14. Mehmed Fazlullah (Sivas)
15. M. Sırrî (Reşadiye)

¹³² Beyannamenin altında 45 imza bulunmakta olup, kongreye katıldıkları halde beyannamede imzaları bulunmayan 18 isim daha vardır. Bu 18 isim arasında Sivas vilayeti delegelerinden Hayrullah (Divriği) ve M.Şeref (Niksar) de bulunmaktadır.

16. İsmail Hakkî (Suşehri)
17. İsmail Hakkî (Diyadin)
18. Cemil (Siirt)
19. M. Said (Kiğı)
20. Cemal (İspir)
21. Mehmed Rıfat (Tokat)
22. Yusuf Ziya (Sivas)
23. Mehmed Hilmi (Siirt)
24. Receb (Zara)
25. Mehmed Necati (Rize)
26. Hakkî (Rize)
27. Maksud (Eleşkirt)
28. Said (Narman)
29. Ahmed Mümtaz (Tercan)
30. Sabri (Kiğı)
31. Süleyman Necati (Karakilise–Ağrı Merkez)
32. Mehmed Şevki (Kuruçay)
33. İzzet (Maçka)
34. Battal (Hasankale)
35. Cevad (Hasankale)
36. Yunus Sıdkî (Of)
37. Ahmed Fevzi (Erzincan)
38. Ahmed Ziya (Yusufeli)
39. Ahmed (Sürmene)
40. Abbas Ali (Pülümür)
41. Servet Siret (Trabzon)
42. Hüseyin Avni (Bayazıd)
43. Abdullah Hasib (Vakfıkebir)
44. Ali (Koyluhisar)
45. M. Kemal (Erzurum)¹³³

¹³³ Kırzioğlu, age, C. II, s. 253-255.

2.13. Erzurum Kongresi Kararlarının Sivas'ta Çoğaltılması

Erzurum Kongresi Başkanı M. Kemal Paşa'nın 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşaya, Erzurum Kongresi'nin çıkacak olan kararlarını içeren sonuç bildirisinin (Beyanname), Kolordu matbaalarında binlerce bastırılıp, İstanbul'da türlü dillere çevirtilerek, dağıtılması gereğini bildiren rica yollu talimatı 3. 8. 335 (1919) tarihli olarak gönderildi.¹³⁴

Aynı talimat Sivas'a da gelmiş olmalı ki Sivas MHC mensupları bildiriye çoğaltma telaşına düşmüşlerdi:

O günlerderiyi ziyarete gelen Rasim (Başara) Bey, Erzurum Kongresi Beyannamesinin Vilayet Matbaası'nda basılmasını yasakladığı gerekçesiyle kendisine si-tem eder. Vali Reşit Paşa ise ona şöyle cevap verir:

“Hükümet, Erzurum'da açılan kongrenin kanunsuz olduğunu iddia ve kongreye başkanlık eden Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının tutuklanmasında ısrar ederken, o kongre beyannamelerini devlete ait bir matbaada bastırmaklığım uygun olur mu?

Eğer, bana resmen haber vermeksizin matbaa müdürile uyuşup kağıtlarınızı bastırıydınız, bir şey demezdim. Nasıl ki, koskoca idadi mektebini (lise) kongre için düşünüyorsunuz, süslüyorsunuz. Ben haberim yokmuş gibi davranıyorum. Fakat o mektebi benden resmi bir kağıt ile isteseydiniz red cevabı verirdim. Hem canım efendim. Vilayet matbaalarile alış veriş şu sırada (Yani büyük harbin sonunda ve ateşkesin ilk yıllarında) pahalıya mal olur. Siz kendi maksatlarınıza ait evrakı müstensihle (kopyalama, teksirle) çoğaltırsanız karlı çıkarsınız.”¹³⁵

Sivas Kongresi öncesi Vilayet Basımevi saymanı olan Abdulkadir (Sözen- Sarısözen) bu konu ile ilgili anısını şöyle anlatır:

¹³⁴ Nutuk Vesikalar, ATAM Yay., Vesika:112, s.731.

¹³⁵ Yularkıran (neş.), age, s. 104.

“Sivas Kongresi toplanacağı sırada (3.) Kolordu kurmaylarından biri matbaaya gelip Erzurum Kongresi Beyannamesini getirip basılmasını istedi. Müdür Rauf Bey matbaada yoktu. Esasen matbaaya gelip gitmezdi. Kaldı ki hem korkak, hem de millî mücadele aleyhtarı idi.

Bu sebeple ben beyannameyi alıp Valiye gittim, basıp basamayacağımızı sordum. Azarlar şekilde cevap vererek kendisini karıştırmamak ve haberdar etmemiş olarak ne istersek yapabileceğimizi söyledi. Matbaaya geldim. Müdür hala ortalıklarda yoktu. Beyannameyi basmaya karar verdim. Kolordudan gelmiş olan subayla birlikte Ermeni olan makinistin başında durarak beyannameyi bastık.”¹³⁶

2.14. Mustafa Kemal’in Sivas Merkez Sancağı Delegelerinden Özel İstekleri ve Sivas Kongresi Delegelerinin Fazlullah Moral’in Deneyimlerinden Yararlanmaları

Erzurum Kongresi 7 Ağustos 1919’da 14 günlük bir çalışma sonrası tamamlanmış ve sonuç bildirisi yayımlanmıştır.

İlca’ya kadar bizi teşyi (uğurlamak, yolcu etmek) için gelen Gazi Paşa, “beş, on gün sonra garp vilayetleri mümessillerinden müteşekkil (Batı illerinden oluşan) Sivas’ta da bir kongre akdedileceğinden (toplanacağından), Sivas’ta bulunan düvel-i ecnebiye (yabancı devlet) konsolosluklarından mektum (saklı, gizli) tutulacağından, bu yapılacak hafî (gizli) kongreye gelecek mümessilleri (temsilcileri- delegeleri) hanelardan, otellerden alarak, onların izaz (ağırlama) ve ikramlarını temin ile Erzurum gibi kongre mahallinin tefriş (düzenleme) ve izhar edilmesini” (gösterişli hale getirilmesini) bize tavsiye ettiler, kendilerinden ayrıldık. Sivas’a geldikten sonra yavaş yavaş ve gizlice gelmekte olan mümessiller Şekeroğlu İsmail Efendi hanesinde muvakkaten yerleştirilmiş ve hakikaten mefruşat vesaire hususunda mumailayhim pek çok hizmeti sebk etmiştir.”¹³⁷

¹³⁶ M. Goloğlu, Sivas Kongresi, Ek:2, s.227, Ank., 1969.

¹³⁷ Aşkun, age, s.75, 76. (Fazlullah Moral’in Erzurum Kongresi Hatıralarından. 12.Sahife, TİTEA., kutu:12 , gömlek:3, belge 3, 1919)

Diğerleri gibi Sivas Vilayeti Delegeleri de memleketlerine döner. Ziya Bey (Başara) ve Fazlullah Bey (Moral) de Sivas'a gelirler. Mustafa Kemal Paşa, Temsil Kurulu ve beraberindeki arkadaşları 2 Eylül günü Sivas'ta olacaklardır. Bu aradaki sürede Sivas'a çeşitli vilayetlerden delegeler gelmeye başlamıştır.

O zaman Sultanî namına taşıyan mektebde içtima etmekde bulunan Ali Fuad Paşa'nın pederi Mustafa Fazıl Paşa ve Behiç Bey ve Millet gazetesi muharrirlerinden Hami Bey vesaire gibi zevat kongrede müzakereye esas olacak Cemaat-ı Müslime teşkilatı gazete çıkarmak ve daha bazı hatır ve hayale gelmeyen mevzular üzerinde imal-i fikr etdiklerini ve bunları madde madde kaydettiklerini görünce dedim ki: "Gayret Arkadaşlar! Bizim infaz ve icrasına karar verdiğimiz maddeler şunlardan ibaretdir. Şark vilayâtı mümessillerinin de iştirak etmesi zaruridir. Binaenaleyh bu arzettiğim maddeler üzerinde dolaşmış olacaksınız. Bu günlerde Gazi Kemal Paşa da gelecek" dedim. Hakikaten dediğim gibi oldu ve kendileri de "Hay Allah sizden razı olsun Hoca Efendi iyi ki söyledin be. Yoksa biz beyhude yorulacaktık" dediler. O sırada Sivas Sultanisi Mantık-Felsefe-Edebiyat muallimliğine muvakkat asıl olarak nakledilmiştim. Kongre salonuna da şu tabelayı yazdırmıştım:

Kongre merkezi olmuş idi bu Sultanî

Vatan'ı millet'i kurtarmak için Sultan'i

Boş zamanlarımızda (Gaye-i Milliye) ve onu müteakip yine Sivas'da çıkarmakda olduğumuz "İrade-i Milliye" gazetelerini çıkarmakla meşgul idik.¹³⁸ Ben, Kitapçı Kamil, Hikmet, Ruşen ve Fehmi Bey'ler Aza ve beni de Reis intihabeylemişlerdi. O zamana kadar Sivas'da olmayan dikiş-nakış-biçim yurdu bu cemiyet tarafından açıldığı gibi musıkî ve müsamere için de ayrı ayrı salonlar açılmış ve halka sık sık konferanslar vermek ve temsiller yapmak ve gece mekteplerinde esnaf şakird ve ustalarını okutmak suretiyle bir canlılık gösteriliyordu. Sivas Kongresi yapıldı. Mustafa Kemal Paşa'yı teşci ederken Paşa: Hocam inşallah yakında arkadaşlık ederiz buyurdular. Hemşehrilerini meb'us namzedi gösteriyorlardı.¹³⁹

¹³⁸ Gaye-i Milliye Gazetesi 2 Mart -29 Nisan 1921 tarihleri arasında 39 sayı yayımlanmıştır. (Yay. Haz.) Çiğdem Aslan- Mustafa Toker, Gaye-i Millîye, AÜ. TİTE Yay., No:41, Ankara, 2012)

¹³⁹ Fazlullah Moral'in Erzurum Kongresi Anıları, 12. Sahife, (TİTEA., kutu:12 , gömlek:3, belge 3, 1919) (Hatıratın bu paragrafında anlatılanlar, Sivas Kongresi dönemine ait olmayıp, 1920, 1921 ve daha sonraki yıllara aittir.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. FAZLULLAH MORAL'İN ERZURUM KONGRESİ ANILARI¹⁴⁰

(Tıpkı Basım ve Yeni Türk Harflerine Çevirisiyle)

¹⁴⁰ TİTEA, Kutu no: 112, Gömlek no: 3, Belge no: 3, Belge adedi: 9 (Dal, 16 sh) Tarih 1919); Derviş Kılınçkaya, Erzurum Kongresine İlişkin İki Hatırat, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum 1. Uluslar Arası Sempozyumu, ATAM, Ankara, 2003, s.235-252; Vehbi Cem Aşkun, Sivas Kongresi, Kamil matbaası, Sivas, 1945; Vehbi Cem Aşkun, Sivas Kongresi, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1963; Ahmet Necip Günaydın, Erzurum Kongresine Katılan Sivas Vilayeti Delegeleri, CÜ, AİAUM, Sivas, 2002, Yaşar Çil, Erzurum Kongresine Katılan Delegeler, TTK., Ankara, 2005.

KENDİ ELYAZILARI İLE
Fazlullah Moral'in
ERZURUM KONGRESİ
ANILARI

O günkü giyimi ile
ŞEBINKARAHİSAR İDADI MÜDÜRÜ
Fazlullah MORAL

صیقل سینه
حکیم

۱۳۳۶ هـ سوکرت ای که مرشدن علیه تجراییه ارسیلر انگیزه نقد سوری
 عسکرین کیم قوت استقامت مرشد کیریور و آلابد کیریور اوزانلی حکومت و حال
 به دستم ای دیورلر : بقیه کون موکه انگیزه صبطری ارسیلر علما حمایه اجیه ،
 و تجراییه صافیه استیاری اسلطان استراده ؛ اول مرشد تعارف دیورلر
 قونلرک ایلمه بشودر . درها موکه ده حکومت وضع بدایتلر . بر طرف ده انگیزه عسکر
 کینه و برلر و رانز عسکرلرک خطا خطه کشدین ارضی فدا نکرده کلمه موضوع کت دیورلر
 مصلحت بواورد . ایکنه عادت انا فوکلنده ایله افرجهتم اوزینه بواوردن ایلمه
 تعاضده قره هصار سرقی اعدای مدبرینه نفیض ابراقیده رقم مقام دلاجه محلی مویتم اولر
 قره هصار سرقی کینه اوزنه سوا کلمتم . یاره رفیقون و مطارده صلح جویانلرک کرا بیلر
 برای ، بقایه قیرالی ایلی وایانده قیرالی بریکر لرا اولاسی دیورلر افرعاندی کیرمه مبه بالکفره
 مرشد بیز قشقم . بواوردن ماجراک معنیدرک از شامد محشون برنوز اولر . قره هصار
 اعدای معمری سرحه محاسبه حضوره نده کوندر به حبه معاشه انتظار انیکری واده بر آیدری
 معینه آلام قیرنه خبر ایله کیمدن واز کیرکی اولم . دانا اوزای کیمت ایکنه خیره ده یوقی یا
 بکت و بر سبه که والی اسلطان کیمت اولر مویتم بیز لرا اوزاده نقد ایلمه قره هصار سرقی
 کیمت مجبور اولتم . ۱۳۳۵ هـ مایس ایکنه ای که اومره ده مقوف و کیم اولر
 قونلرک قلمقه رفیق بلرک انای کیمت بلا خطابا خواجده افرعاندی قونفره سینه بولون
 ادرزه بواوردن ده برای دانه کونلرک اقتضا اییور . بولا آغجه سزی کوندره بولم
 نه قار یاره احتیاج وارسه بیدر ریه بلا اطر واجبار ایلمی ؛ بوند اوزینه

1.Sahife

1334 senesi sonlarında esnayı harbde Maraş'dan Haleb'e tehcir edilen Ermeniler İngilizlerin Hind Süvari askerlerinin kuvvetine istinaden Maraş'a giriyorlar ve alabildiklerine o zamanki hükümete ve ricaline seb' ve şetm ediyorlardı. Birkaç gün sonra İngiliz zabıtları Ermenileri alenen himaye etmeye ve tehcir esnasında sattıkları malları İslamlardan istirdada, evvela Maraş Telgraf ve Postanesini kontrol etmeye başladılar ve daha sonra da hükümete va'ziyed ettiler ve eşraftan on iki kadar zatı mahkumen götürdüler. Bir taraftan da İngiliz askerlerinin gitmesi ve yerlerine Fransız askerleriyle Adana'da tahaşşüd eden Ermeni fedailerinin gelmesi mevzubahis oluyordu. Memleket bu badire içinde adeta anaför halinde iken ben de Maraş'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyasetinde bulunuyordum. Müracaatım üzerine Sivas'dan aldığım telgrafta Karahisar-ı Şarki İdadi Müdirliğine tayinim icra kılınarak makam-ı vilayetçe mahal-i memuriyetim olan Karahisar-ı Şarki'ye gitmek üzere Sivas'a gelmiştim. Parasızlıktan ve mekkare hayvanlarının kira bedellerinin bahalı, buğdayın kıratı iki ve arpanın kıratı madeni bir buçuk lira olması dolayısıyla efrad-ı ailemi getirememiş bizzarure Maraş'da bırakmışdım. Sivas da muhacirlerin, mültecilerin izdihamıyla mahşerden bir numune olmuştu. Karahisar İdadi Muallimleri Sivas Muhasebe-i hususiyesinden gönderilecek maaşa intizar etdiklerini ve on bir aydan beri maaş almadıklarını haber alınca gitmekten vaz geçmiş gibi oldum. Zaten oraya gitmek için harcırah da yoktu ya!

Bereket versin ki Vali İsmail Kemal Bey'in avans suretiyle verdiği 90 lira evrak-ı nakdiye ile Karahisar-ı Şarki'ye gitmeye mecbur olmuşdum. 1335 senesi Mayıs'ı içinde idi ki o sırada Mutasarrıf Vekili olan Koçhisar (Hafik) Kaymakamı Rif'at Bey de esnayı hacetde bana hitaben Hoca Efendi Erzurum Kongresinde bulunmak üzere buradan da bir-iki zatın gönderilmesi iktiza ediyor. Buna ancak sizi gönderebileceğim ne kadar paraya ihtiyaç varsa bildir diye bana ısrar ve icbar eylemişti. Bunun üzerine

2.Sahife

بنده به افاضه از عالمه رتبه ایستاده از غایان مرشدان کبریا که سره سیدی جلوه
 دیرم دیرم . اوقات ده حقیقی اجتناب و فروتنی الودقن صوره حرکت اید و لیه مجرد
 افاضه عالمه بول باره اولی و اوزده بری قره حصار سیردن برده صورت اعلاسه انبار
 ایکی اعلاسه لطف اید که بیری پسته اید مرشد کوندرم . و افاضه عالمه اوزار
 حرکتی کوفی بنم سیوا شده اوزی قارشولیه سلطان و استراحتی تأمیه ایتله اوزده
 دکی بیکه اید سببه حرکت اجتناب . قیام کون صوره حقیقه عالمه اوست ایتر
 اسطان و استراحتی عیون الاطمان تأمیه موهوم اولم . بوقعه ده معنی وضعیه سیوا شده
 معرفه قائم . سوبه که میسایمینه غایه صطفی کلا یاس . در ضرور قونده سنی عقاید
 اوزده سیوا شدن یو کئی ارضان دلا ولانده بولنا و تقصیر افضیه قابالی ظرف ایتر
 بولنا غدر لیکنی داوند منجلی سببه اهلان الودقن اوزده حقیقی جمع کیره طوبی و نوری
 و مضمونی حلقه الودقن صوره اشرف واعیان صلیدن که کینده بولنا و نوری
 اوزده انتخاب ابتکاری و اوزده مرکز ولایتن ایلی و قضا رندن بر کینده
 بالاختاب از ضرور قونده سنی کوندر و لیه خبر آلام بجا مقدر تکرره و حقیقه آدم
 کوندر که محاسبه زاده توفیق زلفان سنی حیزل بر ایسه حقیقه مذاکره ایتر حقیقه
 بنو بولونم طلب اولی و نوری . طلب اولی و نوری کیره بنده و عواید اجابت اید که مکرر
 بولوندم . نتیجه مذاکره ده ارضان قونده استراحت الودقن و اولی و نوری . اوزده موجود اولی و نوری
 ایسی بولونم ایضا مقدر اولی و نوری حاله کیم ما مومنین کیم خدای کیم اولی و نوری . ایسی ارضان و نوری
 کیم و عواید عارفانی بپذیرده اید اوزده اوقاف انترای حدود بولونم ایضا و نوری بولونم ایضا

2.Sahife

Ben de “Beyefendi efrad-ı ailemi düşman istilasına uğrayan Maraş’dan getirmediğçe size şimdi cevap veremem” demiştim. O zat da hakiki ihtiyaç ve zarureti anladıktan sonra müracaat ederek mücerred efrad-ı aileme yol parası olmak üzere biri Karahissar-ı Şarki’den biri de Suşehri iâşe anbarından iki iâşe lutfederek bedellerini posta ile Maraş’a gönderdi ve efrad-ı ailemin oradan hareketi günü ben de Sivas’da onları karşılamak ve iskan ve istirahatlerini temin etmek üzere vekil Bey’in emriyle Sivas’a hareket etmiştim. Birkaç gün sonra çocuklar salimen muvasalat etdiler. İskan ve istirahatlerini alakadar’ülemkan temine muvaffak oldum. Bu defa da da aynı akibete Sivas’da maruz kaldım. Şöyle ki Mayıs ayı içinde¹⁴¹ Gazi Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresini akdetmek üzere Sivas’dan geçerken o zaman vali vekaletinde bulunan Hacı (Kadı) Hasbi Efendi’ye kapalı bir zarf içinde bir kağıd verildiğini ve onun münderecatı Sivas ahalisine anlatılmak üzere halkı Cami-i Kebir’de topladıklarını ve mezmunu halka anlatıldıktan sonra eşraf ve ayan-ı memleketden 25 kişinin bu uğurda çalışmak üzere intihab ettiklerini ve onlar da merkez-i vilayetden iki ve kazalardan birer kişinin bilintihab Erzurum Kongresine gönderilmelerini haber aldım.¹⁴² Bana müteaddid tezkere ve hususi adamlar göndererek Muhasebecizade Tevfik Efendi hanesinde hayırlı bir iş hakkında müzakere edileceğini bu cemiyetde benim de bulunmam talep olunuyordu. Talep olunan gece ben de davetlerine icabet ederek mezkur içtimada bulundum. Netice-i müzakerede Erzurum Kongresine iştirak edilmesi zaruri olduğu anlaşıldı. Orada mevcut olan zatların hepsi bu vazifeyi ifaya muktedir oldukları halde kimi memuriyetini, kimi ticaretini, kimi efrad-ı ailesini, kimisi arazi ve emlakini, kimisi vücut marazasını bazıları da misafirin olduğunu intihayı hudud bulunmasını hasılı her biri türlü bahaneler

¹⁴¹ Mustafa Kemal Paşa 27 Haziran 1919 günü Sivas’taydı. 28 Haziran sabahı Erzurum’a hareket etti.

¹⁴² 27 Haziran gecesi, kolordu Karargâh binasında Sivas MHC yöneticilerini kabul eden Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi için iki murahhas seçerek göndermelerini istedi. (Aşkun, age, s.55; Günaydın, Millî Mücadelede Sivas 108 Gün, Sivas, 2019, s.51.)

ومانند در میان آید که از طرفه کشیدن امتناع اینها را. باینکه با آنکه شخص در آن از او حاکم
 حفظه هر دو معاف و ظاهره بولونا جفریه خوب و عدایده که کنیم ای که جود و جاد و طارده
 بولونیکر ای که کید و جلی؟ از طرفه ~~مستطک~~ نه قادر مدینه فالیه جفیه؟ کور و جلیه
 حذت و وظیفه نه کردن عدایده بولونا جفیه؟ ... (صبر) کجورک اولی ففنه غیره جلیه برایه
 ای که و جلیه غیره غریبیم برکت مجبور حرکت موقوفه عقل و فطرت و طاریه در میان آید که عدا
 آید به نه از او در جلیه بناء مرسته اییم و مال ففنه جفیه و طره و کت از طرفه بود مال ففنه
 یا جفیه سوز و دروم. اوقاف با جلیه ای صیایه اوقافش ده غنی و ضعیف و کت که نسبت با ففنه
 آید که بیدری. بومنه سوز و جلیه جلیه بود که فضا له به کالج عکس آید که جلیه جلیه
 زار و نه، صوشره، قد عصاره شرفین نه نه تفاوت با جفیه با شرف و تفاوت نه نه
 همان جلیه یعنی مالده آید بی که فضا له از طرفه ففنه نه محلی انتخاب اینکری
 و نه قادر یاره، انتخاب و آید بیدرم جلیه یوری. به باینکه سوز و جلیه ففنی
 جلیه جلیه ده محلی اولی ففنی بیدرم. بیون باینکه آید اینکری باز ففنی.
 جلیه اوقافش برابر سوز و جلیه آید بول و یاره و مصاف سوز و جلیه و انتخاب
 مضیفه آید و از طرفه قادر طوولون آید باینکه ~~مستطک~~ جلیه جلیه بولون
 مضاف آید که آید به سوز و جلیه جلیه در عدایده اینکری جلیه بیدرم کردن حاکم
 دیگر تفاوت نه جلیه با یاره در زیاده آید جلیه اولی ففنی ادراج
 بر داند انتخاب نه فافنه آید باینکه سوز و جلیه ففنی ففنی
 حرکت آید که در غریبه ففنی جلیه جلیه ففنی ففنی ففنی ففنی ففنی ففنی ففنی ففنی
 آید به زار و نه ففنی جلیه جلیه آید به ففنی ففنی ففنی ففنی ففنی ففنی ففنی ففنی

3.Sahife

ve manialar dermeyen ederek Erzurum'a gitmekten imtina etdiler. Yalnız bana gerek şahsım ve gerekse efrad-ı ailem hakkında her türlü muavenet ve müzaharetde bulunacaklarını kaviyyen vaad ederek gitmem için çok rica ve ısrarda bulundular. Ne için gidilecekti? Erzurum'da ne kadar müddet kalınacaktı? Gidilecek hizmet ve vazife nelerden ibaret bulunacaktı? ...Hepsi meçhul olduğundan gayrı muayyen bir iş için vecibe-i gayrı nimet, gayrı malum bir semt-i meçhule hareket muvafık-ı akl ve mantık olmadığını dermeyen ederek itiraz eyledimse de yine ısrar ve ricalarına binaen Maraş'da yaptığım fedakarlıklara zamimetten vatan ve millet uğurunda bu fedakarlığa da yapmağa söz verdim. Evkaf Başkatibi Ziya Bey arkadaşımız da aynı vaziyete düşerek nihayet bana refakat edeceğini bildirdi. Bu mesele Sivas'ca şüyu' bulunca kazalara da bittabi' aksettiğinden Hafik'ten, Zara'dan, Suşehri'nden, Karahisar-ı Şarki'den namıma telgraflar yağmağa başladı. Telgrafların hemen hemen hepsi aynı mealde idi. Beni kendi kazalarından Erzurum Kongresine mümessil intihab ettiklerini ve ne kadar paraya ihtiyac varsa bildirmemi rica ediyorlardı. Ben yalnız Sivas'a kurbiyeti hasebiyle Hafik'in de mümessili olduğumu bildirdim. Beş yüz lira tedarik etmelerini yazmışdım.

Hasılı arkadaşımınla beraber Sivas'ca tedarik edilen yol parası ve mesarif-i saire bedellerini ve intihab mazbatasını aldıktan Erzuruma kadar tutulan arabaya atladıktan sonra Sivas'dan müfareket etdik. Ben sade Hafik murahhaslığını deruhde ettiğimi mahalle bildirdikten sonra diğer telgrafnamelere cevaben paradan ziyade adama ihtiyacımız olduğundan oraca birer zatın intihabıyla bize refakat etmelerini bildirmiş ve Sivas'dan mütevekkilen alessabah hareket ederek doğruca Koçhisar denilen Hafik'e muvasalat etmiş bir mazbata da oradan alarak Zara'ya müteveccihen Hafik'den ayrılmışdım. Zaradan da Yüzbaşı mütekaidi

4.Sahife

91

4.Sahife

Recep Efendi mümessil olarak bize refakat etmişti. Hasılı güzergahta tesadüf ettiği-miz arkadaşlarla beraber Suşehri ve Refahiye tarikiyle Erzincan'a muvasalat eyledik. Yollarda emniyet ve asayişin fıkdanı hasebiyle arkadaşları teksir etmek ve mümkün mertebe en ziyade korkulan Dersim eşkıyalarından tahlis-i hayat eylemek maksadıyla oldukça bir cemi gafirle yola çıkmağı ve arkadaşların bazılarında bulunan silah ve tabanca kuvvetlerinden de ledelicab istifade etmek emeliyle Erzincandan hareket eyledik. Yevm-i hareketimizi ve Erzincan'a kadar bir arızaya uğramadığımızı da Erzurum'a telgrafla bildirdik.

1335 Mayıs nihayetinde ayrılarak Haziran ibtidasında¹⁴³ Erzurum'a iki üç saat mesafede buluna Ilıca'ya gelmiştik ki orada Anadolu Müfettiş-i Umumisi Yaver-i Ekrem Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazırı ve Hamidiye Kruvazörü kumandanı Rauf Bey otomobil ile bizi istikbal ile hoş geldiniz muhterem arkadaşlar dediler. Erzurum'a muvasalatımızda şehrin kapısında bize intizar etmekte olan bir polisle bir jandarma refakatleriyle Aramyan denilen ve Erzurum Müdafaa-i Milliye Heyeti tarafından ihzar ve tefriş olunan mektebe indik. Diğer şark vilayetlerinden de peyderpey arkadaşlar gelmeye başladı. Trabzon, Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakir, El'aziz vilayetlerinden gelen mümessiller adedi hemen hemen altmışa balığ olmuştı. Uzaklığından dolayı mümessil göndermeyen yerler de Erzurum'da bulunan hemşehrileri namına intihab mazbatası göndermek yahud namlarına telgraf keşide etmek suretiyle mümessiller bulundurmışlardı. Erzurum ve havalisi halkının lisanında daima sitayişle yad oluna bir zat var ise o da Kâzım Karabekir Paşa idi. Bu zat Ermenilerden tathir ederek Erzurum'u bir kıt'a-i mücaziyeye benzetmişti. Kendisine büyük küçük bir baba gibi hürmet ediyordu.

Ben düşünüyordum Erzurum'a geldikten sonra elimizde

¹⁴³ Haziran değil, Temmuz ayı içinde Erzurum'a varmış olmaları gerekir. Mustafa Kemal Paşa 3 Temmuz 1919 günü Erzurum'a geldi. Delegeleri Ilıca'da karşıladığına göre 3 Temmuz sonrası bir gün olmalı

5.Sahife

[illegible]

5.Sahife

hat ve hareketlerimizi gösterecek bir talimatname yahut bir nizamname yok! Ne konuşulacak? Neler müzakere edilecek? Daima fikrimi kurcalayan burasıydı. Hiç olmazsa bunları bilsek de ona göre biz de bir şeyler ihzar etsek diyordum. Bereket versin ki Erzurum Müdafaayı Milliye Heyeti Kongrede konuşulmak üzere beş on maddelik bir liste hazırlamışlar. Derhal bunlardan bir suret aldım ve kendi kendime mütaalaaya koyuldum. Heyetin alakatül hülasası eczayı vatan kuvveilşekime devletler tarafından işgal ediliyor biz silahtan tecrid edilmiş ve harben değil siyaseten hezimete uğramış bir millet bulunuyoruz. Yeniden dahili bir kuvve-i milliye teşkil ile teslihi ve mümkün mertebe vatan ve milletin müdafaa ve muhafazasından ibaret idi. Mektebin büyük ve geniş salonunda içtima etdik. Erzurum mümessillerinden Kadı Raif Hoca Efendi kürsüye çıkarak: “Efendiler! Kongreyi açıyorum” dedi. Bunu müteakip Trabzon mümessillerinden birisi de “biz ittihatçıların makam-ı riyasete geçmelerini istemiyoruz in aşağıya” hitabıyla karşılanarak Hoca Efendi kürsüden indi. O gün daha başka kimse çıkmadığı için dağıldık. Ertesi gün de diğer biri kürsüye gelerek: “Muhterem Beyler Kongre açıldı” dedi. Bunu da tanıyan biri “bizim itilafçılarla alakamız yoktur, sen de aşağıya buyur” dediler. O gün de öyle geçti. Ben kendi kendime düşündüm. Burada içtima eden zevatin her halde ya ittihadçı ya itilafçı olması muhakkaktır. Bitaraf bir kimsenin bulunmaması icab eder. Kıymetli günlerimizin bu suretle heder olmasına çok canım sıkılıyordu. Ben de Erzurum mümessili Hüseyin Avni Bey’le elyevm Yüksek Tedrisat Müdürü Cevad Bey’in arasında oturuyordum. Üçüncü gün oldu. Yine herkes yerli yerinde oturuyordu. Yalnız Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey, en geri sırada bulunuyorlardı. Kürsüye çıkan kimse olmadı. Bu hiç olmazsa bir gün kazanmak ve diğer boş geçen günler gibi o günü de kaybetmemek ümidi ile kürsüye çıkan kimse olmadı. Ben hiç olmazsa bir gün kazanmak ve diğer boş geçen günler gibi o günü de kaybetmemek ümidi ile kürsüye çıkmayı bir ve diğer arkadaşlarım gibi bir hakarete

6. Sahife

112

6.Sahife

maruz kalarak sonra kürsüden inmeyi iki ayıp telakki ederek oturduğum yerden ayağa kalkdım ve “Muhterem Beyler! Aziz Arkadaşlar!” hitabesiyle söze başlayarak dedim ki: “Vatanın ücra köşelerinden müntehayı hudud olan Erzurum’a kadar geldik. Ne için geldik milli ve vatani vazifemizi ifa için değil mi? O vazifeyi birbirimizin izzetinefsini kırmak, hissiyatını rencide etmek suretiyle mi ifa edeceğiz. Bu gün üçüncü gün oluyor ki az kalsın bunu da diğer günler gibi heder edecektik. Hepiniz o makama layık zevat bulunmamış olsaydınız memleketinizden murahhas, mümessil intihap olunarak buraya gönderilmezsiniz. Vatanımız ve necib milletimiz hain ve zalim düşmanların yırtıcı pençeleri altında ezilip dururken bizim hala riyaset davasıyla ittihatçılık veya itilafçılık gayeleri peşinde dolaşmamız ve bu suretle yekdiğirimizi rencide etmemiz hakikaten şayan-ı teessüf hallerdendir. Eğer, aramızda tesanüd husule gelmemiş, vatan ve millet düşüncesi yıksa buraya kadar beyhude zahmet çekmişiz. Efendiler, geçirdiğimiz felaketlerden ibret dersleri almıyorsak bize çok yazık! Vakıt sık mana dakikdir. Hepimiz de vatan aşkı millet sevgisi ile dertliyiz. İçimizde bu aşkı daha fazla taşıyan bu dert ile daha ziyade elemnak olan hükümet ve millet işlerinde daha çok çalışan simalar da mevcuddur. Vicdan-ı milliyeyi husule getirmek için kongrenin açılması zaruridir. Ben heyet-i aliyeniz içinden velev muvakkat olsun bir reis intihab edelim ve müzakerata devam edelim. İşte ben sizinle beraber tanımakta olduğumuz iki şahsiyat var ki biri Mustafa Kemal Paşa, diğeri Rauf Bey’dir Şu iki zevatdan birini ve ezcümle Mustafa Kemal Paşa’yı kendi namıma Reis intihab ediyorum. Siz de muvafık görürseniz Paşa makam-ı riyasete geçsin.” Geçsin demeye hacet bırakmadan hepsi birden “Hay hay biz de intihab ediyoruz” dediler. Ve Mustafa Kemal Paşa’ya buyurunuz Paşa hazretleri diyerek makam-ı riyasete geçtiler.

[illegible]

7.Sahife

İki de kâtib intihabına lüzum görülerek birisine Albayrak gazetesini çıkaran Necati Bey’le ismi hatırıma gelmeyen diğer bir zat daha intihab olundular... ve daha bazı yerlerden kongreye gelmiş bir iki telgraf okundu. Mealleri kongreye aza göndermek-den ibaret idi. Heyet-i umumiyece muvafık görülerek cevap yazılması karargir oldu. Makam-ı riyaset on dakika istirahat ve teneffüs edilmek üzere celseyi tatil etti. O sırada benim fikrimde ve zihnimde dolaşan Paşa’nın askeri üniformaları, kordon ve apoletleri idi. Çünkü Mahmud Şevket Paşa da İttihadçılar zamanında kendini göstermiş bir diktatör değil mi idi? İşte biz de aynı vaziyete düşmeyelim korkusuyla Paşa’nın bizim gibi sivil olmasını istiyordum. Bunu heyet-i umumiye muvacehesinde söylemiş olsam Paşa’nın izzet-i nefsinin cerihedar etmiş olacağım. Binaenaleyh, yalnız kendisine söylemeyi muvafık buluyordum.; bunda isabet edip etmeyeceğimi ve arkadaşlarımda da bu hususta benimle hemfekar olup olmayacağını mülâhaza ederek bazılarıyla istihraç ve istişare eyledim. Çok muvafık buldular. Derhal aynı teneffüste Rauf Bey’le beraber mektebin koridorunda gezerken Mustafa Kemal Paşa’nın yanına sokuldum: “Paşa hazretleri! Eğer makam-ı riyasetde riyasetin idamesini arzu buyursanız siz de bizim gibi sivil olmanız iktiza ediyor. Arkadaşlar da böyle münasib görüyorlar” dedim.¹⁴⁴ Bunun üzerine paşa “Vallahi bundan başka elbisem yoktur” dedi. Bu muhavereyi işitmiş olan Rauf Bey de muvafık görmüş olmalı ki, “Paşa Hazretleri! Erzurum valisi infisak etmiş müteaddid elbisesi vardır. Bir tezkere yazalım; bir takımını size göndersin” dedi. O da “Hay hay yazalım” dedi. Herhalde Vali bir takım elbise göndermiş olmalı ki ertesi gün paşa sivil olarak makam-ı riyasete geçti.¹⁴⁵ Şuracıkta münasebet gelmişken istitraat kabilinden olarak Gazi Paşa’nın kuvvetli zeka ve seri intikaline bakınız ki bu hadiseden beş buçuk sene sonra Erzurum’da vukubulan hareket-i arz müzeyyenine yardım etmek üzere refikası Latife Hanım’la, Cevad Paşa, Kılınc Ali Bey vesaire ile

¹⁴⁴ Fazlullah Moral, ilk oturum öncesinde, duyumlarına dayanarak Mustafa Kemal Paşa’yı eleştirilere maruz kalmaması için, kırmadan, uyarmak maksadı ile bu sözleri söylemiş olabilir.

¹⁴⁵ Gümüşhane delegesi Zeki Bey kongrenin ilk günü (23 Temmuz 1919) , “Paşa, evvela arkanızdaki elbisenizi ve göğsünüzdeki kordonunuzu çıkarın da sonra başkanlığa başlayın. Tahakkümünüzden korkuyoruz” demiştir. (Karabekir, age, C.I, s.118).

و اسامه او تو بیلارله کیرکه برده ایتمی. بده راسه خنی آهده یا عویجه زیار نریه کیتدم
 لوفیجه آله داروم مصاحبه کیده صوره اولور باقیم خواهم! سه و کلیمه آیت! بویا بولتری
 بیفادانساک سنی ^{خلفه} یاسنه قبول ایتمیز: ریه. دیمه یمنه؟ بده! یا س حقیق!
 او یانک سانی اوله احاب ایریور. ^{شیمی} شماره چلنک بیلد آز که جبه. ^{عجم} عجم یا س ده کورده
 ارقداسره ^{اوتورناله} اوتورناله قاضی ^{الو شتره} الو شتره
 تونور لوفیجه ماده که لایق بیلد تثبیت ایتمک ایچون ^{اچمن} اچمن تشکیل و ^{عجم} عجمه ایلمه جمعه کورده
 استا ایلمه. ایتمه او کورده قاضی جبر ^{شیمی} شیمی بولونیش جبر و برده نوز بیلد ارغوزه کله جکی
 سونبور. ^{نظم} نظمنا تو کیرمه ^{سنة} سنة هیئت عجمیه قرار ویرک. ^{هولایت} هولایت کیم حقه
 دشمه حدودیه که یاتمه اوله مملکت و ولایت بعوتی جغای و صنعتیری نظر العیاره
 آلدور. مملکتیری ماضیاجیه دیر ولایت اهلینه سعادت و مصدقیری طلب بیدرسته
 دیکر لایق ده عینی وضعیه بولونیش بولا املانه اولادینقی افرای و لایق ده یاریم یاریم
^{مجلسه} مجلسه دکل ایتمک ^{دولت} دولت جمعه آله بر کل تشکیل ایده که هیئت عجمیه ماضیه
 قرار لایق. ^{یاز} یاز قاضی بیلد و برده ایچون ^{ملا} ملا جیلد معنی حقیق ده ایریکه قانون
 بر ماده ^{تثبیت} تثبیت ایلمه. ^{ولایت} ولایت ماضیه ایچمه ایجاب ایتم بر لرم بر و اغاندا هیئت
 کور لایق ده قرار کورده. ^{جمع} جمع نقطه بیلدن بالاسقاره ارقداسخ حیا بکلم غایب یاشای
 زیارنه کیم بده استا بولک ^{مضمر} مضمر دینک استا عجمیه آله بولونیش و یاز
 عادتاً اسیر اولدینقی و ادر ادراده بولونیش اراده ساق اولادینقی بولا غایت و برده
 ادرزه کیم یمنی کیریک دعوت ایده که بو خدقنی ایضا جده ایچون انا طویم کورده دیکنی و ایکی
 ادری آچاره آمانه اعظم امانت بوسکه سنی ابشیمه کیم ^{دیکنی} دیکنی بانه یا قبال
 اکلاتیه و هر به نظاره ندن آلیقم بعضه شیعه و توافقه ادریه ^{بو} بو و عجمیه ادریه
 حیاتیه و ریفه در

8.Sahife

Sivas'dan otomobilleri ile geçerken belediyeye inmişlerdi. Ben de resmi hoşamedi yapmak için ziyaretlerine gitmişdim. Doğruca eline vardım. Musafaha ettikten sonra: "Otur bakayım Hocam! Sen değimliydin? Paşa bu apoletlerini ıkarmazsan seni riyasete kabul etmeyiz; diyen" demesin mi? Ben de "Paşa Hazretleri! O zamanın siyaseti öyle icap ediyordu. şimdi Paşamıza çelenkler bile az gelecek" demiştim. Paşa da gülerek Arkadaşlarına o zamanki vaziyeti anlatmışlardı.

Konuşulacak maddeleri layıkıyla tesbit etmek için encümenimiz teşkil ve saat-i mesai temin edilmiş ve Cuma günü istisna edilmişti. şşte o günlerde Kafkas cephesinde bulunduğu haber verilen Enver Paşa'nın Erzurum'a geleceği söyleniyordu. Katiyen Türkiye'ye girmemesine Heyet-i Umumiyece karar verildi. Her vilayet mümessili hassaten düşman hududuna en yakın olan memleket ve vilayet mebusları coğrafi vaziyetlerini nazar-ı itibara alarak memleketlerini müdafaa için diğer vilayet ahalisinden muavenet ve mzaheretlerini talep ettilerse de diğerlerinin de aynı vaziyetde bulunduklarından buna imkan olmadığını eczayı vataniyenin parça parça değil Osmanlı ve Türk camiası altında bir kl teşkil ederek heyet-i umumiyesinin müdafaası kararlaştırıldı. Yalnız karışıklığa meydan vermemek için muhaceretin men'i hakkında da ayrıca kanuni bir madde tesbit edildi. Vatani müdafaa için icab eden yerlere propaganda heyeti gönderilmesi de karargir oldu. Cuma tatilinden bilistifade arkadaşım Ziya Bey'le Gazi Paşa'yı ziyarete gittik; bize "İstanbul'un müttefik devletlerin işgal-i askerisi altında bulunduğunu ve padişahın adeta esir olduğunu ve onlar orada bulundukça iradesi nafiz olduğundan buna nihayet vermek üzere kendisini gizlice davet ederek bu hizmeti ifa etmek için Anadolu'ya gönderdiğini" ve iki ellerini açarak "Aman oğlum! Milletimin yüksek sesini işitmeliyim dediğini" yana yakıla anlattı. Ve harbiye nezaretinden aldığı bazı şifre ve telgrafları okuyarak bütün askeri kumandanların

[illegible]

9. Sahife

kendisiyle hemefkar ve müttefik yalnız kuvayı milliyenin birleştirilmesi lüzumundan vesairenden bahsetmişdi. Ertesi gün de meclisde makam-ı hilafetin muhafazası mev-zubahis olmuşdu. Ben bu hususda maruzatda bulunmak üzere söz alarak ayağa kalkdım: “Muhterem Arkadaşlar! Hepiniz bilirsiniz ki Makam-ı hilafetin biri islami diğeri insani olmak üzere iki vazifesi vardır. Halife-i müminin olduğu için bütün dünyada mevcut Müslümanlar üzerinde hakk-ı hilafet ve hakimiyeti vardır. Osmanlı padişahı bulunduğu için yalnız Osmanlı camiası altında mevcut bilumum anasırı müslime ve gayrimüslimeye hakk-ı hükümransı bulunmaktadır. Gerek dini ve gerek insani olsun binaenaleyh her iki suretle de ifayı vazife etmekde buylunduğundan heyetimizin hukuku mukaddese-i hilafetpenahiyi muhafaza ve müdafaası zaruridir” dedim. Bu da itiraz kabul edilmeyerek heyet-i umumiyece kabul edildi. Diğer hududlarda Müttefik devletlerin mümessilleri tarafından bütün silahlarımızın mekanizmaları nasıl toplanmış ve bizi silahdan tecrid etmişlerse Erzurum’da bir iki İngiliz zabiti bu vazifeyi ifa için gelmişler; ve silahların mekanizmalarını toplamışlar ve Rus hududuna kadar götürmek istemişlerse de Erzurum’dan Kongre riyaseti tarafından Kâzım Karabekir Paşa ile bilistişare verilen emir ve işarete binaen yol üzerinde bulunan yerli ahali tarafından silahlar zapt olunmuş ve İngiliz zabitleri de dövülmüş olduğunu haber aldık. Zabitler Erzurum’a avdet ederek keyfiyeti Kâzım Karabekir Paşa’ya bildirmişlerse de müşarileyh biz siyaseten vazifemizi ifa etdik ve size silahı verdik. Ahali tarafından yağma edilmişse biz buna ne diyelim sözleriyle mukabelede bulunduğunu da istihbar eyledik. Bir de matbuatın serbest olup olmaması Heyet-i Umumiye’de müzakere olunuyordu. O zaman Trabzon’da çıkan İstiklal gazetesi¹⁴⁶ başmuharriri Ömer Fevzi Bey söz alarak ateşin bir suretde matbuatın serbest olması lüzumunu müdafaa ediyordu. Hiç olmazsa misak-ı millinin husulüne kadar serbest bulunmasını

¹⁴⁶ Ömer Fevzi Bey’in çıkardığı gazetenin adı “Selamet” ti. (Kırzioğlu, age., C.III, S.217.)

[illegible]

10.Sahife

ileri sürüyordu. Yine ben makam-ı riyasetden söz alarak ateşin Efendiler! Görünen köy kılavuz istemez. Biz meşrutiyetin ilk senelerinde bu serbestiyetin ne acı felaketler doğurduğunu fiilen gördük. Vatan ve millet mefkûreleri geride kaldı. Bunun yerine şahıslar ve şahsiyetler kaim oldu. Efkâr-ı umumiye hadim olması lazime olan bu gazeteler esas vazifesini terk ile efkar-ı şahsiyeyi neşr ve tamime daha doğrusu şahıslara hücum ederek hakaret ve şer atmaya başladılar. Edeb ve nezaketi olmayan vatan ve milletin yaralarına merhem bulunmayan bu gazetelerin ya kapatılması yahud devam edecekse bizden zerre kadar ayrılmayarak Milli Misakın husulüne de bizimle hemefkar olarak neşr ve tamim etmelerini ve bu vesile gayemiz olan vicdan-ı milliyi tarsin ve tahkiyeye çalışmalarını isterim dedim. Bu fikrimi de muvafık bularak ayrı bir madde ile tesbit ettiler. Gazi Paşa'nın Heyet-i Umumiye'yi tenvir maksadıyla ara-sıra verdiği canlı ve ruhlu nutuklarda en lazımlı noktalara temas ettiğini bizzat görerek şimdilik hiçbir muhalifin bulunmaması dolayısıyla gayemize serian vasıl olacağımıza şüphe etmiyordum. Diğer Cuma'da yine arkadaşım Ziya Bey'le Kâzım Karabekir Paşa'yı ziyarete ve onun da fikrinden istifade etmeye gittik: Sigara ve kahve içtikten ve hal ve hatır sorulduktan sonra şevketmeab efendimizden yeni bir telgraf aldıklarını ve bunda bazı eşhas-ı meçhulenin kendilerine meb'us ve mümessil süsü vererek Erzurum'da bir kongre akdettiklerini ve buna netice verilmek üzere kendilerinin idamı ve cemiyetlerinin dağıtılması şiddetle irade buyrulduğunu işidince tüylerimiz ürperdi. Müşarüleyh hiç korkmayın, ben sizinle beraberim. Serbest müzakere ve mukarrerata devam ediniz, Allah muininiz olsun buyurdular. Biraz daha oturduktan sonra oradan ayrıldık. Biz bu telgrafın her halde İstanbul'daki müttefik hükümetler mümessillerinin Zat-ı Şahane'ye tazyik ve icbariyle yazdırdıklarını tahmin ediyorduk. Bilahare vaziyet bunun hilafına olduğu sabit oldu. Muhalif hükümetlerin İstanbul'da bulunması dolayısıyla bu işlerin husulü için şayet İstanbul hükümetiyle anlaşılamayacak olursak ne yapacağız sözleri mecliste deveran ediyordu. Gazi Paşa muvakkat bir hükümet teşkili için bir Heyet-i Temsiliye'ye lüzum görüldüğünü fakat kimlerden teşekkül edeceği mevzu bahis olunca yine bu mecliste bu kongrede mevcut

[illegible]

11.Sahife

azalardan mensup oldukları vilayet namına ikişer azanın intihabı karargir olmuştu. Kongre haricinde kalan zevatın intihabı da caizdir. Sivas ile muhabere mümkün olmadığından hemşehrilerimin reyini almağa zamanan âdem-i müsaadesinden bizzarure arkadaşım ile beraber Sivas namına iki zatdan kimleri intihab edeceğimizi düşünüyordum. Erzurum ve Trabzonlular her ikimizin de Heyet-i Temsiliye'ye girmemizi ısrar etdilerse de ikimiz de reddetmiştik. İşte bu sırada idi ki Gazi Paşa beni istemişti. Nezdine vardım. Sivas namına kimleri alacağız dedi. Ben de Rauf Bey'i alalım diğerini de bulalım dedim. Dedi ki: "Rauf Bey'i nasıl olsa intihab ederler. Birine sen gir diğerine de Bekir Sami'yi alırız" dedi. Ben de mukabeleten "Paşa Hazretleri ben buraya milli ve vatani vazifemi ifa için geldim. Sivas'a giderken de göğsümü gere gere gideceğim ve hemşehrilerime kendimi böyle göstereceğim" demişdim. Paşa bunun üzerine atıyı nasıl keşfettiğini anlayabiliriz ki, "Hocam! Seni gönderenlerin her biri ekseri bir deliğe girmiştir. Sen beni dinle birine seni intihab edelim diğerine de Bekir Sami'yi" deyince "Paşa Hazretleri! Ben size çok refakat edecek ricali hükümet bulurum" dedim. Ve emirlerine mesela birine Bekir Sami Bey'i diğerine de yani benim yerime de Rauf Bey'i Sivas namına aza intihab ederek, umumi celseye Siirdi mümessillerinden Mardin Meb'usu bir zatın gayet maharetle ve müessir sadasiyle Aşır-i Şerifini dinlemek ve Fatiha okumak suretiyle nihayet verdik. Hitamı meşkûk oldu. Bir ay devam eden bu kongreyi terk ile Erzurum'a veda ettik. Kongrede çok hizmeti görülen Erzurum Meb'usu Hüseyin Avni Bey Erzurum haricinde temsiller ve müsamerelemek suretiyle kongre azalarını pek memnun bırakmış ve kongre arasında Hasankal'a'daki zabitin bizi oraya davet ederek bir gece de Hasankal'a'da misafiretten kaldık. Dinamo ile balık avlamak vesaire gibi eğlencelerle pek mahzuz olduk. Ilıca'ya kadar bizi teşci etmeye gelen Gazi Paşa beş-on gün sonra Garb vilayati mümessillerinden müteşekkil Sivas'da da bir kongre akdedileceğinden Sivas'da bulunan düvel-i ecnebiye konsoloslarından mekdum tutulacağından bu yapılacak hafî kongreye gelecek mümessilleri bunlardan otellerden alarak onların i'zaz ve arzularını Erzurumlular gibi

[illegible]

12.Sahife

Kongre mahallinin tefriş ve ihraz edilmesini bize tavsiye ederek kendilerinden ayrıldık. Sivas'a geldikten sonra yavaş yavaş ve gizlice gelmekte olan mümessiller Şekeröğlu İsmail Efendi hanesinde muvakkaten yerleştirilmiş ve hakikaten mefruşat vesaire hususunda mumailayhin pek çok hizmeti sebk etmiştir. O zaman Sultanî namını taşıyan mektebde içtima etmekde bulunan Ali Fuad Paşa'nın pederi Mustafa Fazıl Paşa ve Behiç Bey ve Millet gazetesi muharrirlerinden Hami Bey vesaire gibi zevat kongrede müzakereye esas olacak Cemaat-ı Müslime teşkilatı gazete çıkarmak ve daha bazı hatır ve hayale gelmeyen mevzular üzerinde imal-i fikir etdiklerini ve bunları madde madde kaydettiklerini görünce dedim ki: "Gayret Arkadaşlar! Bizim infaz ve icrasına karar verdiğimiz maddeler şunlardan ibaretdir. Şark vilayâtı mümessillerinin de iştirak etmesi zaruridir. Binaenaleyh bu arzettiğim maddeler üzerinde doluşmuş olacaksınız. Bu günlerde Gazi Kemal Paşa da gelecek" dedim. Hakikaten dediğim gibi oldu ve kendileri de "Hay Allah sizden razı olsun Hoca Efendi iyi ki söyledin be. Yoksa biz beyhude yorulacaktık" dediler. O sırada Sivas Sultanisi Mantık-Felsefe-Edebiyat muallimliğine muvakkat asıl olarak nakledilmiştim. Kongre salonuna da şu tabelayı yazdırmıştım:

Kongre merkezi olmuş idi bu Sultanî

Vatan'ı millet'i kurtarmak için Sultan'i

Boş zamanlarımızda (Gaye-i Milliye) ve onu müteakip yine Sivas'da çıkarmakta olduğumuz "İrade-i Milliye" gazetelerini çıkarmakla meşgul idik. Ben, Kitapçı Kamil, Hikmet, Ruşen ve Fehmi Bey'ler Aza ve beni de Reis intihabeylemişlerdi. O zamana kadar Sivas'da olmayan dikiş-nakış-biçim yurdu bu cemiyet tarafından açıldığı gibi musıkî ve müsamere için de ayrı ayrı salonlar açılmış ve halka sık sık konferanslar vermek ve temsiller yapmak ve gece mekteplerinde esnaf şakird ve ustalarını okutmak suretiyle bir canlılık gösteriliyordu. Sivas Kongresi yapıldı. Mustafa Kemal Paşa'yı teşci ederken Paşa: Hocam inşallah yakında arkadaşlık ederiz buyurdular. Hemşehrilerini meb'us namzedi gösteriyorlardı.

[illegible]

13.Sahife

Bilumum kazalardan ekseriyetle intihab olunmuşdum. Yalnız Sivas'dan iki rey noksan aldığım için geri kaldım. Cumhuriyet ilân olundu. Bir Cumhuriyet tarihi yazayım dedim. Telgraf yazacaktım. Tahriratla bildirmeyi daha muvafık buldum. Kıt'ayı Tarihiye:

Hiç görmedi saadet millet hükümetinden
En fazla arz-ı tebrik tarih-i cumhuriyetden
Cumhuriyet güzeldir Kur'an olursa düstur
Gazi Kemal Paşa oldu Reisicumhur

O sırada Gaziyıntab Maarif Müdüriyetine terfian tayin olundum, harcırahımın gelmemesi ve sandık tediyatının menedilmesi dolayısıyla Sivas Darülhilafet Medresesi Müdüriyetine tayin olunmuşdum. Bala'daki kıt'ayı tarihiyeye cevaben Reisicumhur tarafından teşekkürü havi şu telgrafname vürud etmiştir.

“Sivas Darülhilafe Medresesi Müdürü Mehmed Fazlullah Efendi'ye
aceledir.

C. Teşekkür eder, milletimiz hakkında badi-i saadet olmasını Cenab-ı Hak'dan niyaz eylerim. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal”

İşte bu telgrafın başında da aceledir kelimesi var idi.

Erzurum Kongresinden beş buçuk sene sonra Sivas'a teşriflerinde Belediyede kendileriyle hoşamedî yapmak için gitmiştim. Refikası Latife Hanım da vardı. Doğrudan doğruya Paşa Hazretleriyle musafaha etmiş ve refikalarının elini sıkmayı unutmuşum. Adab-ı muaşerete muhalif düşen şu hareketim bazı hemşerilerim tarafından tahtiye edilerek bunun tashihini talep etmişlerdi. Ben de yukarıki kıt'ayı tarihiyeyi yaldızlı ve camlı bir çerçeve dahilinde güzelce yazdırarak koltuğuma almış ve Latife Hanım'a da takdim edilmek üzere kendi te'ellüfatımdan (Şihab'ül Kudret Fi Rahim'ül Fikret) risalesini alarak geceleyin lise'ye gitmiş idim. Görünürde bütün mektep müdürlerini alarak Gazi Paşa'nın ziyaretine gelen Maarif Müdirine Darülhilafet Medresesi Müdürü Kimdir? Diye Paşa Hazretleri sormuş. O da Fazlullah Efendi'dir cevabını verince Evet bizim Erzurum Kongre arkadaşımızdır.

111

14.Sahife

buyurmuşlar. Ben belediyede ayrıca görüşmüş olduğum için arkadaşlara ilhak ederek ikinci ziyaretimi tasaddi ve tacizden addetmişim. Yalnız gündüz yaptığım bir noksanı telafi için Lise’de bulundum ve yukarı kata çıkmak için merdivene ayak bastımsa da ihtiyar Vali Mümtaz Bey, Hocaefendi nereye? dedi. Ben de meseleyi anlattım. “Öyle ise beraber gidelim. Bugün gündüz de Maarif Müdirine sizi sormuşdu” dedi. Yukarı çıktık. Yerinde bulamadık. Meğer, refikasıyla beraber salonu geziyor ve kongreye ait refikasına izahat veriyormuş. Biz vali ile merdiven başına gelince Gazi Paşa da refikasıyla karşımıza çıktılar. Ben hemen koşdum. Evvelen Latife Hanım’la musafaha ettim. Teşekkür ederim dediler. Ve levhayı Gazi Paşa’ya takdim ettimse de Paşa: “Hocam yarın biz Erzurum’a gidiyoruz. Bu otomobil içinde belki kırılır. Bunu küçük bir levha halinde yazdırınız avdetimde alırım.” Sözünü bitirmeden de Vali Bey maksadı anlayarak “Paşa Hazretleri bendeniz iradeniz veçhile yazdırır ve avdetinizde bizzat Ankara’da takdim ederim” diyerek bir huluskarlık göstermişti. Paşa da “Teşekkür ederim” dedi. Ben de gündüz yaptığım bir kusuru bu suretle telafi etmiş oldum. Daha sonra Ankara’da Halk Fırkası Katib-i Umumisi İçili mebusu Safvet Bey imzasiyle bir mektub aldım. Meali (Aziz hatıranızı ilelebet yad ve nigar etmek üzere iki kıt’a fotoğrafım talep olunmuş ve beyan-ı hürmet edilmişdi. Ben de göndermişdim.)

Cumhuriyet Halk Fırkası Katib-i Umumisi Safvet Beyefendi’ye

Muhterem Efendim

12 Temmuz 928 tarihli aldığım kürsinamelerine ittisalen iki adet fotoğrafımı leffen ihtiramatı acizanem terdifen takdim kılınmıştır efendim. 21 Temmuz 927

Erzurum Kongresinde Sivas Mümessili
Mor Ali Baba Zade M. Fazlullah

یوفای قسده یاریم ایجا این بریای جای بواجف یاریم . یواسی و البکله بولان
 مع جیده بک با فضیلت و محبت کوسری . اگر کیم لرله حاکم بواجف اریا ایدوم . بولانم
 استاوله و البکله بکسینه بولان مفاقتده قلم طوع این برقطه تاریخی نه برار کونومنی عرفیم
 ماضی وارم آرد . اضمح خفته بولان وحید الیه ورا اینه ویرا بولک من بحس طوقه
 ایت آرایه الحیه حاقان اولارم انتخاب اولومندی . قطعه تاریخی بودر :

سواي بنت حاکم اموره حاقان عاقل دینی و ظریف
 بی و بد قطع تاریخ نامن عبد المجید در (مردع خلیف)

والیه بوظیفه عبد المجید ویرم ویرم بکینی بید بیدوم . آریوب صورام ده بولدا
 ابسته بوظیفه رضوی - عاری یک ده قطع ویری برایشه بایلم و هیچ
 بکملی انتخاب اولان یحلیف دینی بوظیفه ویرم بکینی بید بیدوم . آریوب صورام ده بولدا
 کوشه مشم . اینه بوعرفم جواب آلام .

ارفعم فونقه سده موجود دوانک اسبسی :

طبرون ثروت بک بکوت ساس
 آبان سزاده حیدر بک فخر قلم

ارفعم

مطهر کایک اردو فتنه مستقی میرا
 حیدر بک بکوت ساس
 خواجہ رائف بکوت ساس

بولخان سردار سزاده حیدر بک فخر قلم
 وقف کبیر عبد الحق بک بکوت ساس

تره بولی بوسف ضابطه فاجیه میر
 بک بکوت ساس

وان خازم بک بکوت ساس
 حال سیر بکوت ساس

نور لوم لاطیف زاده آری فخر قلم مستقی
 بک بکوت ساس

ایچم بک بکوت ساس

112
 3

Belge = 3 - (7)

15.Sahife

Yukarı kısımlarda yazılması icabeden bir parçayı buracığa yazıyorum Sivas valiliğinde bulunan Ali Haydar Bey bana fazla hürmet ve muhabbet gösteriyordu. Ekser geceler birleşir samimi muhabbetler yapardık. Bu zat-ı muhterem İstanbul valiliğinde bulunmuş, Sivas'dan müfareketinde kalbimituç eden bir kıt'ayı tarihiyenin beraber gönderilmesini arzetmiştim. Muvafık bularak aldı. Makam-ı Hillafet'de bulunan Vahideddin firar etmiş ve yerine Büyük Millet Meclisi tarafından ekseriyet-i ara ile Abdülmecid Hakan olarak intihab olunmuşdu. Kıt'ayı tarihiye budur:

Şu'rayı millet hakim umura
Hakan'ı aid dini vazife
Sen söyle Fazıl tarih-i tanım
Abdülmecid meşru' Halife

Valinin bu kıt'amı Abdülmecid'e verip vermediğini bilemiyorum. Arayıp sormadım da. Maahaza işte bu kıt'anın bir suretini Gazi Paşa'dan saklı ve gizli bir iş yapmamak ve hiç olmazsa milletçe intihab olunan yeni Halife'ye dini bir vazife verdirmek maksadına binaen Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya da göndermişti. Cevap alamadım.

Erzurum Kongresinde Mevcud Zevatin Esamisi
Erzurum: Mustafa Kemal Paşa: Ordu Müfettişi, Müstafi Mirliya
Hüseyin Rauf Bey: Bahriye Nazır-ı Esbakı
Hoca Raif: Mebus-u sabık
Trabzon: Servet Bey: Meb'us-u sabık
Abanoszade Hüseyin Bey
Polathane: Serdarzade Hasan Efendi: Ticaret ve ziraatle meşgul
Vakfikebir: Abdullah Efendi: Giresun Mekteb-i İdadi Müdürü
Tirebolu: Yusuf Ziya Efendi: Nahiye Müdürü
Giresun: Doktor Ali Naci Bey: Gazeteci
İbrahim Bey: Mühendis
Tercan: Ahmed Bey: Ticaretle Meşgul
Van: Cazim Bey: Meclis-i İdare-i Vilayet Azası
Malyemez Tevfik Bey: Tüccar
Tortum: Kâzım: Jandarma Alay Kumandanlığından Müstafi
Binbaşı Kâzım Bey

اردو همه افه دعا و کبلی ای سندر جواد به افرم مدقه مدقه جی
 سورمه عمر فزی غزته دعا و کبلی بطال به افرم جی تبه مقول
 احمد جی تبه مقول قره کلیا بجای به آید باره مره و کبلی
 اوف مرکز مدری یونس افه دبا دین استی به آید باره مدری
 برزه بجای افه باطوم جی تبه غزته مدری بایز به حسیه دعا و کبلی مال مقول
 حقی دعا و کبلی بنلی سمانه یکا بنفدن متقاع
 حاجه عرت به سوت سالی معد جی حافظ افه جی حافظ افه زامنی تانی
 کسوانه ذریه زامنی بجای تبه ذریه افه حافظ جی افه مدری سکر آمدن
 شران نفی همه افه الشکر مقول افه ادره براتی تبار
 کلکت نفی عثمان کبلی سعیده راعنه مقول
 ارغان تیغ جی احمد فزی افه نقبده بوشی قرمان جی به قرینه راعنه مقول
 قوریای نفی شوی غنی جی الوبک اشرفدن
 رفاهی گاه افه اسر جمال به دعا و کبلی
 یلومر عباس افه فرمیر لکن متقاع ککم نام بکری بوشی احمد افه باروی زامنی
 سول فضل افه قره صارتی اعدا مدری با یورد نوبه به غزته و کبلی
 صبا افه نافه باسه لاتی نامردان سعیده اشرفدن
 توفاد رفعت به صوهری حقیق زراعنه مقول
 مودیه مطقی افه سیم صوهر زراعنه مقول زاره رجا افه بوزا بنفدن متقاع
 قره صارتی رفعت جی افه افرم به طبیی آلوده صنی افه ناصیه مدری
 رشاد سول افه لایه عسکری اما سیر تراب به ارفیت مقول اسقی
 افرم مقول سینه سوهن منع مدری با باره
 مقول

16.Sahife

Ordu: Hasan Efendi Dava Vekili
Pasinler: Cevad Bey: Erzurum Müdafaa-yı i Milliye Cemiyeti
Battal Bey: Eşraftan, ticaretle Meşgul
Sürmene: Ömer Fevzi Bey: Gazeteci ve Dava Vekili
Ahmet Bey: Ticaretle meşgul
Of: Merkez Müderrisi Yunus Efendi
Karakilise: Necati Bey: Albayrak Muharriri ve Mekteb Müdürü
Diyadin: İsmail Bey: Albayrak Müdürü
Bayezid: Hüseyin Bey: Dava Vekili, Maliye Hukuk Müşaviri
Rize: Necati Efendi: Batum'da sadayı Millet Gazetesi Müdürü
Hakkı Efendi: Dava Vekili
Bitlis: Süleyman Bey: Binbaşılıktan Mütেকaid
Maçka: İzzet Bey: Mebus-u Sabık
Siird: Hacı Hafız Efendi Hacı Recep Efendizade: Müfti Naibi
Hafız Cemil Efendi Müderris-i Kiramdan
Gümüşhane: Kadirbeyzade Zeki Bey: Ticaret ve ziraatle meşgul
Şiran: Müfti Osman
Eleşkird: Maksud Efendi: Evrak Müdür-i Sabıkı, Tüccar
Kelkit: Müfti Osman
Kiğı: Said Bey: Ziraatle Meşgul
Kahraman Sabit Bey: Karyesinde Ziraatle Meşgul
Erzincan: Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi: Nakşibendi Postnişini
Kuruçay: Müftü Şevki
Hınıs: Celal Bey: Eşraftan
Refahiye: Kemal Efendi
İsbir: Cemal Bey: Dava Vekili
Pülümür: Abbas Efendi: Komiserlikten Mütেকaid
Keskim nam-ı diğer Yusufeli: Ahmet Efendi: eşraftan
Bayburd: Tevfik Bey: Hazine Vekili
Narman: Said Bey: Eşrafdan
Sivas: Fazlullah Efendi: Karahisar-ı Şarki İdadi Müdürü
Ziya Efendi: Nafia Baş Katibi
Tokat: Rıfat Bey
Suşehri: Hakkı Bey: Ziraatle meşgul
Mesudiye: Mustafa Efendi: Esbak Mebuslardan, ziraatle meşgul
Zara: Receb Efendi: Yüzbaşılıktan mütেকaid
Karahisar-ı Şarki: Doktor Cemil Efendi: Erzurum Belediye Tabibi
Alucra: Hüsnü Efendi: Nahiye Müdürü
Reşadiye: Sırrı Efendi: Katib-i Askeri
Amasya: Süreyya Bey: İzmit Mutasarrıf-ı Sabıkı
Erzurum Kongresinde Sivas Mümessili
Mor Ali Baba Zade Mehmet Fazlullah

SONUÇ VE ÖNERİLER

Altı Doğu Vilayeti, Trabzon Vilayeti ve bağımsız sancakların (müstakil liva) katılımı ile gerçekleştirilen Erzurum Kongresi'ne Sivas vilayeti 13 delege ile katılmıştır.

Kongre, ayrı ayrı kurulmuş olan cemiyetleri Ermeni ve Rum tehditlerine karşı birleştirmek, bölge halkının birliğini sağlamak ve ortak bir mücadele planı hazırlamak amacıyla toplanmıştır.

Tam bağımsızlık bilincini yerleştiren ve millî sınırlarımızı çizen Misak-ı Millî'nin ilk kaynağı Erzurum Kongresi kararlarıdır. Erzurum kongresi kararlarını millî bir kongreye uyumlu hale getirmek için Sivas Kongresi'nde birkaç değişiklik yapılmıştır.

1919 yaz ve sonbahar aylarında yaşanan tarihi olaylara, gelişmelere bakıldığında Erzurum Kongresi ve önemi daha anlaşılır hale gelmektedir. O aylarda meşru hükümetin İstanbul'da olduğu, işgal altında olmasına rağmen egemenliği resmen elinde tuttuğu dikkate alınırsa, Erzurum ve Sivas Kongresi girişimlerinin ne kadar olağanüstü şartlar altında yapıldığı görülecektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük güvencesi Türk Milleti ve onun kahraman ordusu olan silahlı kuvvetleriydi. Devlet ve milleti kurtaracak olan yeni liderin peşinden gitmek, Türk devlet geleneğinin gereği idi. Erzurum'a gelişindeki karşılama, istifasına rağmen giderken de tekrarlanmıştır. 27 Haziran 1919'da 9.Ordu Müfettişi olarak geldiği Sivas'taki karşılanmasından daha büyüğü 2 Eylül 1919'daki gelişinde kendisinden esirgenmemiş, daha görkemli bir karşılama yapılmıştır.

Doğu vilayetleri, Trabzon vilayeti ve bağımsız sancaklardan gelen delegelerin üstlendikleri tarihi sorumluluk her türlü takdirin üstündedir. Erzurum Kongresi'nde 13 delege ile temsil edilen Sivas vilayetinin merkez sancağını temsilen seçilerek Erzurum Kongresi'ne katılan Fazlullah Moral, Erzurum Kongresi delegeliğine seçilme şartları, yolculukları, hakkındaki yazışmalar, Erzurum'a ayak bastıkları andan itiba-

ren yaşadıkları, kongre ile ilgili şahitliklerine dair anıları ve Erzurum kongresi belge ve tutanakları yakın tarihimiz için önemli veriler ortaya koymuştur.

Sivas Vilayeti Merkez Sancağı delegelerinin canlı şahitliklerini, Erzurum Kongresi Tutanaklarıyla ve diğer belgelerle doğrulamaya, değerlendirmeye gayret ettik.

Çalışmamız, bir tarih kesitinin Fazlullah Moral'in hatıratı üzerinden daha anlaşılır bir hale getirilmesi çabası olmuştur. Kongre günlerinin daha net ortaya konulmasına, döneme ilişkin söz konusu hatırat ve belgelerin katkılarının ortaya konulmasına çalışılmıştır. Kişisel değerlendirmelerden ziyade karşılaştırmalı tarih anlayışı benimsenmiştir.

Millî Mücadele'nin hazırlık aşamasının önemli gelişmelerinden birisi olan Erzurum Kongresi tüm belge, bilgi ve tutanakları ile Fahrettin Kırzioğlu'nun büyük emekleri sonucunda, bütünüyle ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmamız kapsamında Fazlullah Moral'in Erzurum Kongresi Anıları eski yazı tıpkıbasımı ve yeni yazı çevirisiyle bir arada olmak üzere yayımlanmış, yorumlanmış, eleştirilere yer verilmiş, dönemin mevcut bilgi ve yaşanmışlıklarına yeni katkılar sağlanmıştır. Böylece tarihi olaylar yaşandığı dönemin değer yargıları, şartları içinde, canlı şahitlerin ifadeleri, bilgi karşılaştırmaları yapılarak yazılmıştır.

Çalışmamızda önem taşıyan kaynaklardan, arşiv belgelerinden, anılardan, tutanaklardan vb. yeterince yararlandığımızı düşünüyoruz.

Yapılan çalışma Millî Mücadele tarihinin kongreler dönemi ile ilgili eksikleri tamamlayacak özelliklere sahip olduğu gibi bu konuda çalışacak araştırmacılara da ışık tutacak bir nitelik taşımaktadır.

Millî Mücadele tarihine ve onun önemli aşamalarından biri olan Erzurum Kongresi'ne bir katkıda bulunabildiysek, konuyu bir adım ileri taşıyabildiysek kendimizi mutlu sayacağız.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA), Kutu: 112, Gömlek: 3, Belge: 3, Belge Adeti:9, 1919 (Eski Belge:186 / 51602, Eski Kutu: 80 (85)

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi (ATASE)
“Atatürk Özel Arşivi”

D.335/4-1, F.12
D.335/4-1, F.12 - 1
D.335/4-1, F.14 - 4
D.335/4-1, F.14 - 6
D.335/4-1, F.14 - 26
D.335/4-1. F.14 - 39

Araştırma Eserler

ARMAOĞLU, Fahir; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 12. Baskı, İstanbul 1990.
ASLAN Çiğdem - TOKER Mustafa. (haz.), Gaye-i Milliye, Ankara 2012.
AŞKUN, Vehbi Cem, Sivas Kongresi, , 1.bs., Sivas 1945.
AŞKUN, Vehbi Cem; Sivas Kongresi, 2.bs., İstanbul 1963.
AŞKUN, Vehbi Cem, Sivas Şairleri, Sivas 1948.
ATATÜRK, Kemal; Nutuk, (Çev: Zeynep Korkmaz), Ankara 1995.
ATATÜRK, Kemal; Nutuk, C.III, Vesikalar, İstanbul 1981.
ATAY, Falih Rıfkı; Çankaya, İstanbul 1969.
BAŞAR, Zeki; Erzurum Kongresi, Erzurum 1979.
BAYKAL, Bekir Sıtkı (Haz.); Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler, Ankara 1969.
BAYKARA, Tuncer; Tarih Araştırma ve Yazma Metodu, İzmir 1996.
CARR, Edward Hallet; Tarih Nedir, 3. Baskı, İstanbul 1991.
DURSUNOĞLU, Cevad; Millî Mücadelede Erzurum, İstanbul 2000.
GOLOĞLU, Mahmut; Erzurum Kongresi, Ankara 1968.
GÖKBİLGİN, Tayyip; Millî Mücadele Başlarken, C.1, Ankara 1959.
GÜNAYDIN, Ahmet Necip, Erzurum Kongresine Katılan Sivas Vilayeti Delegeleri, Sivas 2002.
GÜNAYDIN, Ahmet Necip; Millî Mücadelede Sivas - 108 Gün (2 Eylül- 18 Aralık 1919), Sivas 2010.

- GÜNAYDIN, Ahmet Necip; Millî Mücadelede Sivas- 108 Gün (2 Eylül- 18 Aralık 1919), Sivas 2019.
- HATIRALAR, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Hatıraları, Sivas 2001.
- İNAN, Afet; Kurtuluş Savaşı'nda Türk Kadını, Ankara, 1984.
- JAESCHKE, Gotthard; Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri, Ankara 1991.
- KANSU, Mazhar Müfit; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Ankara 1966.
- KARAMAN, Fikri; Salname-i Vilâyet-i Sivas (1308 / 1890), İstanbul 2001.
- KARABEKİR, Kâzım; Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?, C. 4, İstanbul 1995.
- KARABEKİR, Kâzım; İstiklal Harbimiz, C.I, İstanbul 1993.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin; Bütünöyle Erzurum Kongresi, Ankara 1993.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin; Gazinin Kuzeydoğu Gezileri, Erzurum 1974.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin; M. Kemal Paşa- Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler (1919-1920), Ankara 1991.
- KİLİ, Suna; Türk Devrim Tarihi, 4.bs., İstanbul 1995.
- ORBAY, Rauf; Siyasî Hatıralar, İstanbul 2009.
- ÖNDER, Mehmet; Atatürk'ün Yurt Gezileri, Ankara 1975.
- SELVİ, Haluk; İşgal ve Protesto, İstanbul 2007.
- SELVİ, Haluk; Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923), Ankara 2000.
- SAKALLI, Bayram; Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi, İstanbul 1997.
- SELEK, Sebahattin; Anadolu İhtilali, İstanbul 1973.
- ŞİMŞİR, Bilal; Malta Sürgünleri, Ankara 1985.
- TANSEL, Selahattin; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, İstanbul 1991.
- TANÖR, Bülent; Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918 – 1920), İstanbul 1992.
- UNAT, Faik Reşit; Hicrî Tarihleri Milâdi Tarihe Çevirme Kılavuzu, Ankara 1984.
- YEL, Selma; Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, Ankara 2002.
- YILDIZ, Alim; Sivaslı Şairler Antolojisi, İstanbul 2003.
- YILDIZ, Alim; Sivaslı Divan Şairleri, İstanbul 2017.
- YULARKIRAN, R. Cevdet (Neş); Reşit Paşa'nın Hatıraları, İstanbul 1939.
- YÜCEL, Ebubekir S.; Sâlnâme-i Vilâyeti Sivas (1325/ 1907), Sivas 2007.

Makaleler ve Sempozyum Bildirileri

- ASLANOĞLU İbrahim; “Mehmet Fazlullah Moral”, Sivas Meşhurları -I-, Sivas 2006, s. 330-341.
- ERDİNÇ, Doğan; “Sivas’ın Yetiştirdiği Kıymetler Üzerine”, Revak, Sivas 1996, s.13, 14.
- KAYA, Erol; “I.Dünya Savaşı’nda Erzurum Mültecileri”, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum 1. Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri, 23-25 Temmuz 2002, Ankara, s.79-92.
- KILINÇKAYA, Derviş; “Erzurum Kongresine İlişkin İki Hatırat”, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum 1. Uluslar Arası Sempozyumu, Ankara 2003, s.235-252.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin; “Erzurum Kongresi Beyannamesini İmzalayan 45 Mümesil”, Kültür ve Sanat, Ocak 1977, S.5, s.153-159.
- KONUKÇU, Enver; “W. Wilson, XII. Madde ve Doğudaki Akisleri”, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum 1. Uluslar Arası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002), Ankara, s.1- 8.
- KÜÇÜK, Cevdet; “Erzurum Kongresi”, İslam Ans., C.11, 1995, s.335-337.
- SELVİ, Haluk; “İzmir’in İşgali ile İlgili Sivas’tan Çekilen Protesto Telgrafları”, Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu, 2-3 Eylül 2004, Ankara, s.63 - 79.
- ŞENCAN, Cemil; “Sivas Kongresi’ne Giden Atatürk ve Kongre Ruhunun Yurda Sirayeti”, Erzurum Kongresi ve M.K. Atatürk, Erzurum 1970, s.43-50.
- TURAN, Şerafettin; “Kurtuluş Savaşı’nda Kongreler” Cumhuriyetin. 50. Yıldönümü Sempozyumu, Ankara 1975, s.147-157.
- YILDIZ, Alim; “Fazlullah Moral’in İki Mesnevîsi: Taziye-nâme ve Vefât-ı Nebi”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi S.8, 2005, s.25-42.

DİZİN

- Abanoszade Hüseyin Bey, 77, 122
Abdülkadir Gulâmî, 46
Abdülmuttalip (Öker), 30
Ahmet Tevfik Paşa, 17
Ali Fuad Paşa, 90, 116
Ali Galip, 31, 32
Ali Kemal, 27, 32
Ali Naci Duyduk, 53
Altı doğu Vilayeti, 16
Amasya, 21, 23, 26, 27, 31, 33, 34, 38,
47, 57, 61, 68, 79, 81, 86, 124
Bacanakzâde Hamdi Bey, 30
Barutçuzâde Ahmet, 20
Batum, 13, 15, 18, 19, 78, 124
Bayburd, 78, 86, 124
Bayezid, 78, 124
Bekçi Teşkilatı, 23
Bekir Sami Bey, 60, 61, 62, 63, 64,
114
Bitlis, 16, 22, 23, 29, 62, 73, 77, 78,
79, 81, 82, 86, 100, 124
Brest- Litovsk, 13
Calthorpe, 16, 17
Camii Kebir, 28, 35
Cemil ŞENCAN, 33
Cevat Bey, 50
Cihangiroğlu İbrahim Bey, 18
Çadircızade Ali, 34
Darendeli Osman Efendi, 30
Diyadin, 78, 87, 124
Diyarbakır, 22, 23, 29, 64, 81, 82, 85
Eleşkird, 78, 124
Elviye-i Selase, 15
Erzincan, I, II, III, 11, 12, 13, 14, 62,
63, 64, 78, 82, 87, 100, 124
Erzurum Kongresi, II, V, VI, VII, 10,
11, 12, 14, 18, 19, 22, 23, 24, 25,
29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39,
46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55,
56, 59, 60, 61, 65, 70, 76, 77, 79,
80, 81, 88, 89, 91, 96, 125, 126,
127, 128, 129
Eyyübîzâde İzzet Bey, 56
Faliş Rıfkı Atay, 44
Fazlullah Moral, II, III, IV, V, VI, VII,
9, 10, 11, 34, 35, 46, 47, 48, 49, 51,
52, 54, 57, 60, 65, 77, 79, 89, 90,
125, 126, 129, 118, 120, 129, 130
General Yudenic, 12
Gümüşhane, 23, 72, 78, 81, 86, 106,
124
Hacı Fevzi Efendi, 62, 63
Hacı Musa, 62, 63, 64
Hadisat, 19, 30
Hafız Mehmed Bey, 17
Halit Bey, 27, 30, 31
Harbiye Nazırı Şevket Paşa, 28
Harputlu Nedim, 29
Hasankal'a, 72, 114
Hayrullah SEYHAN, 33
Heyeti Temsiliye, 47, 61, 62, 63, 64
Hüseyin Avni Bey, 49, 102, 114
Hüseyin Hüsnü ÖZHAN, 34
İbrahim Hamdi, 52, 53
İbrahim Süreyya YİĞİT, 33
İbrahim Tali Bey, 31, 32
İrade-i Milliye, 90, 116
İsmail Hakkı ÇEÇEN, 33
Kadı Hasbi Efendi, 35
Kadı Raif Efendi, 49
Kadirbeyzade Zeki Bey, 78, 124
Karahisar-ı Şarki, 79, 94, 96, 98, 124
Karakilise, 78, 87, 124
Kâzım Karabekir Paşa, 14, 15, 21, 23,
24, 25, 43, 44, 62, 63, 100, 110, 112
Kelkit, 78, 124
Kiğı, 81, 87, 124
Kitapçı Kamil, 90, 116
Koyulhisar, 34, 79
Kuruçay, 78, 87, 124
Lala Paşa Camii, 14
M. Sırrî KAYMAZ, 34
Maçka, 73, 78, 87, 124
Mahmud Şevket Paşa, 106
Mamûratül Aziz, 22
Mehmet Mustafa ATAY, 34

- Mehmet Rıfat ARKUN, 34
Mehmet Şeref, 34
Mesudiye, 34, 62, 65, 68, 69, 70, 79, 86, 124
Mondros Ateşkesi, VI, 16, 17, 18, 26
Muhasebecizâde Tefvîk Efendi, 35
Mûr Alibaba, 10, 130
Mustafa Kemal Paşa, II, VI, VII, 11, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 43, 44, 45, 48, 50, 52, 53, 54, 56, 62, 63, 64, 67, 70, 76, 77, 88, 90, 96, 100, 102, 104, 106, 116, 122, 120
Müftü Abdürrauf Efendi, 30
Narman, 78, 87, 124
Osmanlı Bankası, 15
Ömer Fevzi Bey, 24, 71, 78, 110, 124
Rasim (Başara), 27, 30, 40, 41, 88
Rawlinson, 25
Recep DİNÇER, 33
Refet Bey, 64
Reşadiye, 34, 62, 79, 86, 124
Reşit Hikmet Bey, 17
Reşit Paşa, VI, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 36, 88, 128
Rize, 23, 78, 81, 87, 124
Serdarzade Hasan Efendi, 77, 122
Sığircızâde Hayri Bey, 30
Sivas, II, III, V, VI, VII, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 81, 82, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 94, 96, 98, 100, 108, 114, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 118, 120
Sivas Vilayeti, 26, 33, 34, 38, 39, 47, 54, 60, 61, 65, 67, 68, 79, 90, 91, 126, 127
Suşehri, 33, 34, 35, 57, 61, 79, 87, 96, 98, 100, 124
Süleyman Nazif, 19, 29
Sürmene, 24, 71, 78, 87, 124
Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, VIII, 19, 25, 29, 80, 85
Şarkî Karahisar, 34, 35
Şarkîkarahisar İdâdîsi, 46
Şebin Karahisar, 11
Şiran, 78, 124
Tercan Beledî Re'isi, 42
Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, 22, 85
Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, 20
Vali Reşit Paşa, 31
Van, 13, 16, 22, 23, 29, 61, 64, 73, 77, 79, 81, 82, 86, 100, 122
Vehbi Cem Aşkun, 11, 13, 28, 47, 48, 51, 91
Vilâyât-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, II, VI, 29, 40, 43
Vilâyât-ı Sitte, II, 16
Yakup Şevki Paşa, 18, 128
Yusuf Ziya, 33, 53, 57, 61, 77, 87, 122
Zara, 33, 34, 35, 57, 62, 79, 87, 98, 124

EKLER

EK-1

Fazlullah Moral'in Şiirlerinden Örnekler:

Gazel

Öyle bir cân için cânâna minnet eylemem
İsterim cânânımı bir cânâna minnet eylemem

İd-i vaslında senin kurbânınım al cânımı
Cânımı kurbân edip kurbâna minnet eylemem

Sen gibi bir dîlfikârım var iken ey mehlikâ
El uzatmam kimseye cihana minnet eylemem

Kesb ü kârımdan yerim her masrafım âit bana
Nerde kaldı garipler sultâna minnet eylemem

Hûri gılmân olsa da ben arzu etmem istemem
Ben Gulâmîzâdeyem gılmâna minnet eylemem

Mûr Ali Baba hafıdıym kemâlim var benim
Kadr ü kıymet bilmeyen insâna minnet eylemem

Hamdülillâh asl u neslim belli ben fâzılıım
Ben ki Fazlullâh isem nâdâna minnet eylemem¹⁴⁷

Gazel

Dil-i nâşâdımızı şâd edelim
Bize imdâd edene biz dahi imdâd edelim

Merhamet kıl bizim ahvâl-i perişanımıza
Sen de rahmetmez isen kimlere feryâd edelim

Âsitân-i der-i dildâre varıp yüz sürelim
Ettiği cevirlere kendine ta'dâd edelim

Firkat-i yâre tahammül edemezsen ey Fazlı
Dil-i virânemizi biz nası abâd edelim¹⁴⁸

¹⁴⁷ Alim Yıldız, Sivaslı Şairler Antolojisi, Sivaslılar Vakfı, İst., 2003,s.50.; Alim yıldız, Sivaslı Divan Şairleri, Sivas Belediyesi, Sivas 2017, s.88.

¹⁴⁸ Yıldız, age, s.50, 51.

Gazel

Muhabbet etme dünyâya denîdir meyli kes yâhu
Tefekkür eyle ukbâyı bu dünyâ bir mekes yâhu

Gönül beyt-i İlâhîdir alâikden müberrâ kıl
Sarây-ı pâdişâhîde bulunmaz hâr u has yâhu

Sakın aldatmasın nefsin seni sen nefsin aldat
Aman verme zaman verme bu nefse bir nefes yâhu

Sana lâıyk mıdır Hakk'ın kuluyken abde abd olmak
Senin yaptığını yapmış mı söyle hiç bîkes yâhu

Rızâ-yı Hakk'ı gözle her umûrunda adâlet et
Bırakma elden insâfı ne lâzım bir heves yâhu
Sakın Allah'ına her bir hususda derbeder gezme
Fakîr-i devlet ol da çekme gam Allah bes yâhu

Harâbe gönlü îmarâ çalış tatyib-i hâtır et
Safâ vermez mi dil murgına her altın kafes yâhu

Benim her bir sözüm dünyâ vü ukbâyı değer Fazlı
Ümîdim evvel Allah söyleyim âhir nefes yâhu¹⁴⁹

Gazel

Bu nasıl fırâk imiş dil pâre pâre düştü
Ne şekil visâl imiş dil pâre pâre düştü

Ne gözüm göreydi yâri ne cefâ çekeydi cânım
Beni yaktı âh o âfet işim âh u zâra düştü

Kimi sümbül oldu başta kimi bir ben oldu yüzde
Kimi kâkül-i nigâra kimi gülizâra düştü

Kimi gönlüm aldı gitti kimi göz beraberinde
Şu benim vücudumun her biri bir nigâra düştü

Sana çay-ı vuslatı içmeğe tatlı tatlı şerbet
Bana zehir fırkatinden acı bir sigara düştü

Ne yamandır Allah Allah bu belâ-yı derd-i hicrân
O zaman ki âteş-i aşk dil-i bî-karâra düştü

Gece gündüz ağlamaktan dedi Fazlı-yı günahkâr
İşimiz mürüvvet-i Hazret-i Girdgâre düştü¹⁵⁰

¹⁴⁹ Yıldız, age, s. 51.

¹⁵⁰ Yıldız, age, s.51, 52.

Gazel

Gözüm dilberde gönlüm bâde-i hamrâda kalmıştır
Hayâlim bû-yı gülde ârız-ı zibâda kalmıştır

Temâşâ eylerim âyât-ı Hakk'ı vech-i âlemde
Benim sûrette meylim âlem-i ma'nâda kalmıştır

Hayâtın zevkini sermest olan uşşâk-ı Hak'tan sor
Sofinin aklı fikri cennet-i a'lâda kalmıştır

Cihân harbi senin mihrâb-ı hüsnünden çıkar çıksa
Yüzün görmek için âşıkların kavgada kalmıştır

Hakâyık-ı dîn olan esrâr-ı Hakk'ı eylemez ifşâ
O sırrı kim ki ben bilirim derse da'vâda kalmıştır

Muhâlif gördüğün ahvâl muvafıktır hakikate
Zuhûr-ı sırr-ı hikmet Hızır ile Mûsâ'da kalmıştır

Kitâb-ı kâinâtı kendi nefsinden oku ey dil
Eğer ilhâm ararsan nüsha-ı kübrâda kalmıştır

Înâyet beklemem kuldân ümîd ü intizârım hep
O dergâh-ı muallâ pâye-i Mevlâda kalmıştır

Bu gün Mecdî'yi tanzir eylemem haddi şinâslıktır
O bulmuş Hakk'ı Fazlî âlem-i hulyâda kalmıştır¹⁵¹

Şiirleri:

(Mustafa Kemal Paşa Cumhurreisi olduğu zaman onu ilk kutlayanlardan biri Fazlullah Moral'di)

Hiç görmedi saadet millet hükümetinden
Cumhuriyet güzeldir, Kur'an olursa düstur
Et Fazlî arz-ı tebrik tarih-i cevher ile
Gazi Mustafa Kemal oldu Reisicumhur¹⁵²

¹⁵¹ Yıldız, age, s.52.

¹⁵² İbrahim Arslanoğlu, Sivas Meşhurları -I-, Sivas 1000 Temel Eser no:4, Sivas 2006, s.331.

(Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in Nutku'nun iradını müteakip söylediği dörtlük):

Söndü garbin ne kadar var ise şâhı mâhı
Türklerin şarkta Kemal ile doğunca şansı
Var mıdır yazdığı târihi yapan bir dâhi
İşte seyf, işte kalem, gösteriniz varsa eşi¹⁵³

1.

Türk Gücü

Kömüre yanaşma ey Türk karartır
Ettiğin iyilikler yüzler ağartır
Hakkını kaybeden sana aratır
Desinler Türk gücü herşey yaratır

Bahşiş atların hiç sorulmaz yaşı
Tırnağın var ise başını kaşı
Yurdu şenletecek bir bilgi taşı
Desinler Türk gücü her şeyi yaratır

Hamurunu kendi elinle yuğur
Tan yeri ağardı uğurdur uğur
Garbe muhtaç olma bir güneş doğur
Desinler Türk gücü her şey yaratır

Bahar mevsimidir güz faslı geçti
Çiçekler açılsın buz faslı geçti
Gayret zamanıdır söz faslı geçti
Desinler Türk gücü her şey yaratır

Yoksulluk kötüdür bay olmaya bak
Mecranı bulursun çay olmaya bak
Dünyayı ısıtan ay olmaya bak
Desinler Türk gücü her şeyi yaratır

Beysin efendisin hakimsin ey Türk
Yurduna benliğe hâdimsin ey Türk
Lâzımsın, lâzımsın, lâzımsın ey Türk
Desinler Türk gücü herşey yaratır¹⁵⁴

¹⁵³ Arslanoğlu, age, s.331.

¹⁵⁴ Arslanoğlu, age, s.332.

2

İlahi

Şimdi cihana geldim
Hallâk-ı cana geldim
Hâlim beyana geldim
Yâ Rab amana geldim

Sensin benim penahım
Bir gayrı yok Allah'ım
Affeyle padişahım
Yâ Rab amana geldim

Yandım bu nefs elinden
Kurtulmadım dilinden
Herşeyin efdalinden
Yâ Rab amana geldim

İsyana yok nihayet
Nisyan da çok begayet
Yandım nedir bu halet
Yâ Rab amana geldim

Esbab-ı pür hatayım
Ben derde mübtelâyım
Divanden belâyım
Yâ Rab amana geldim

Hiç kalmadı sebatım
Ka't oldu bu hayatım
Yok başka bir necatım
Yâ Rab amana geldim

Her işte bir belâ var
Her derde bir deva var
Her yanda bir Huda var
Yâ Rab amana geldim

Bak hal-i pür-melâle
Bak erdi ham kemale
Bak şimdi arz-ı hale
Yâ Rab amana geldim

Rahmet bu hale Rahman
Affet günahı Gufran
Gayetle çok bu isyan
Yâ Rab amana geldim

Mümkün mü Fazlı âsi
Bu isyanda halası
Derler âvam ü nâsı
Yâ Rab amana geldim¹⁵⁵

3
İç bâdeyi bul neş'eyi sen boş ne durursun
Çek bir kadeh âlâm-ı cihâhı unutursun

Biz baş koyalım pîr-i muganın eşğine
Sofî nereye ister ise bâşını vursun

Hakk'ı arayan câmide mi buldu a sofî
Meyhânede de ister isen Hakk'ı bulursun

Meydir maraz-ı aşka devâ der ise doktor
Fetvâya da hâcet komaz âşık içe dursun

Mektepte hoca, tekkede şeyh, câmide sofî
İrşad edecek bizleri bunlarsa buyursun

Varlığın kalır sende geçer hırs u heves hep
Bir bâdeye saf kendine pür ucb ü gurursun

Mest ol ki huzuru bulasın inceden ince
Âlem seni mecnun sanıp ey Fazlı taş ursun¹⁵⁶

4
Eğer görmek dilerse sen makam-ı Hızır u İlyâs'ı
Ziyâret et Cenâb-ı pîr Şemseddin-i Sivâsî

Bu dergâh-ı muallâ câhide kimse elem görmez
Dehâlet edenin mâ'mur olur dünyâsı ukbâsı

Tehî zannetme evlâd-ı kerâmet Hazret-i Şems'in
Tarîk-i Halvetî'nin birdir â'lâsıyla ednâsı

Mürîd ol sıdk ile tut dâmen-i Şeyh Ahmet'i bir dem
Seni irşâda kâfidir bırak vesvâsı hannâsı

¹⁵⁵ Arslanoğlu, age, s.333,334.

¹⁵⁶ Arslanoğlu, age, s.334.

Nidersin atlası sen hırka pûş oldukça ey Fazlı
Yüzün sür dergehine de meded yâ melce inbâsı¹⁵⁷

5

Bu tecelli ile yârim bana imdâd edemez
Beni yâd eylese de hâtırımı şâd edemez

Dil-i virânına bakmam dedi ol câdû-i çeşim
Gerçe Şirin eder ammâ bunu Ferhâd edemez

Yıkılan gönlümü şâd eyleyemez bir kimse
Yârimin yaktığını diğeri âbâd edemez

Göz göz etti dilimi ol kara gözlü güzelim
Kara göz göz eder ammâ hâlîme imdâd edemez

Sana yüz vermedi ol hâl-i siyah ey Fazlı
Böyle kâfirleri şeyhin bile irşâd edemez¹⁵⁸

6

-Türk Rehakârlarına Hitabe-

Hırsız gire de göz görerek kast ede cana
Boş durma yakışmaz sana ey sâhib-i hâne

Gitsin mi aziz yurd neden öksüz mü bu millet
Nâmus ü şeref kalmadı mı yok mu hamîyyet

Hâkanına ecdadına târîhine sahip
Türk milleti olsun mu mahkûm-ı ecânip

Hakk'ın daha âlî daha kuvvetli iken bak
Lâyık mı ki elmaslı mücevherli bu toprak

Çiğnemedi hakkın ayak altında demâdem
Densin mi bu hâl ile sana zâde-i âdem

Özyurdu niçin hasmınna izhâr-ı husumet
Meşrû ve muhiktir bunu hep bilmeli millet

Her sâ'yi olan hakkın yine dâvâcısı Hak'tır
Âli olan âvâzeyi kim susturacaktır

¹⁵⁷ Arslanoğlu, age, s.335.

¹⁵⁸ Arslanoğlu, age, s.335, 336.

Bir hakk-ı hayat yok mu bize ey medeniyet
İka'-yı mezâlim mi demek hakk u adâlet

Yurt uğruna ettim yine feryâdını ilâ
Yurtsuz yaşamaktansa berâber ölüş evlâ

Kuvvetle değil kalb iledir harb-i müheyyiç
Türk milletinin azmine hâil mi olur hiç

Hürmet size ey öz vatanın necl-i necibi
Hürmet size ey şanlı mübârek yed-i gaybi

Cidden görürüm sizleri şâyeste-i tebcil
Etmektesiniz siz koca bir milleti temsil

Tebcilde kusur etmiyorum hepsi fedâkâr
Hürmet size hürmet size ey dest-i rehâkâr

Ey Hey'et-i Temsîliye hürmet size hürmet
Takdirlere gark etse sezadır sizi millet

Millî vatanî azm ü cihâdında sebat et
Merdâne dilîrâne yürü düşmanı mat et

Dünyâ seni alkışlayacaktır a fedâkâr
Hürmet sana hürmet sana ey dest-i rehâkâr¹⁵⁹

7

Tahmis

Nevbahârın eseri sünbül ü reyhan getirir
Gonca güller açılır bülbüle ilhan getirir
Bûy-i dilber yetişir âşıkına can getirir
Anberin râyihâsı turrê-i cânan getirir
Lutfeder bâd-i sabâ derdime derman getirir

Uçma yüksekten efendim demedim miydi sana
Beni başta n çıkarıp âleme etme rüsvâ
Aklını başına al aksine iş yapma bana
Ben direm Nûkhet-i zülfün getir ey bâd-i saba
O gider bâşıma sevdâ-yı perişan getirir

¹⁵⁹ Arslanoğlu, age, s.336, 337.

Gamlıyım mustaribim dafi-i ekdarı getir
Âşık müjde veren bir haber-i yâri getir
Bir verak-pâre ile sen bana gamharı getir
Ben direm kast ile git nâme-i dildârı getir
O gider sür'at ile katlime ferman getirir

Gecenin gündüzü var illet için sıhhat var
Kederin saffeti var fırkat için vuslat var
Fazlı'ya Hakk'a tevekkül edene Nusret var
Sabır kıl Âliyâ zillet için izzet var
Gökyüzü ebri kaçan bağlasa bâran getirir¹⁶⁰

8

-El İtidal fi Muhabbetü'l Âl'dan: İfade-i Meram-

Ârifâne edeyim arz-ı meram
Olunuz siz de ifâdâtıma ram

Yaşasın Hazret-i Sultan Reşad
Devr-i adlinde bütün millet şad

Mülkü ihya ediyor fermanı
Oldu hakkıyla cihan sultanı

Dini tecdide eder hasr-ı zaman
Çünkü İslâma odur kehf-i iman

Hükm ü fermanı umuma meşmul
Kılıcı hâin-i dine meslul

Var iken böyle mukaddes sultan
Rükni İslâma kim eyler bühtan

Mütecâsirleri imhâ eyler
Öyle bid'Atleri ifnâ eyler

Âsar-i İslâma muhalif gideni
Öldürür dîne tecâvüz edeni

Ulemâ kimselere cebr edemez
Böyle dinsizliğe hiç sabr edemez

¹⁶⁰ Arslanoğlu, age, s.337, 338.

Nehy-i münkirde durur mu ulemâ
Var iken men'ine kudret zirâ

Bir hadisinde dedi Peygamber
Her kim etmez ise nehy-i münker

Gönderir türlü belâ Hazret-i Hak
Ammeye zâhir olur gayret-i Hak

Ulemânın kılıcı va'z ü lisan
Umerânın sözüdür seyf-i sinen

Kim ederse alenen bir isyan
Bir cezâ eyler ana şâh-ı cihan

İlticâ etti beşer sinesine
Sâye-i sûtut-ı şâhânesine

Pâdişâhım yaşasın hâşre kadar
Gelmedi sen gibi şefkatli peder

Ben zamanında tekellüm ettim
Tarz-ı eslâfa takaddüm ettim

Sebahatinde tevakkû edelim
Biz bu meslekte terakkî edelim

Ne yalan söyleyelim ey mirim
Sıdk ile etti vasiyyet pirim

Fazl-ı Mevlâ ile olduk mâ'ruf
Bize hâlât-ı hakayık mekşuf

Benim Allah iledir her nefesim
Gayre yok zerre kadar bir hevesim¹⁶¹

¹⁶¹ Arslanoğlu, age, s.338-340.

9

-Şehbû'l Kudret fi Recmü'l Fikret'ten-

Geliyor cism ü cana hep lerze
Yememiş kimse böyle bir herze

İnle ey kubbe-i semâ inle
Böyle bir kâfirane söz dinle

Bu ne cür'et ne cahilâne cesur
Bu fezahat neden nedir bu kusur

Hangi şeyden Huda'ya sen kızdın
Yoksa bir küp dibinde mi sızdın

Kametın varmamış yedi karışa
Bir de çıktın Huda ile yarışa

Ateşin gayzını demem yandır
Hame-i huni kes beni kandır

Söyle yaz çiz oku dolaş dinlet
Âlem-i hakkı kelâm ile dinlet

At savur boğ üfür devir çiğne
Hakk'a taş atma sokma bir iğne

Hakk'ı mahlûkuna kıyas etme
Mahremi olmadan temas etme

Halkı tenvir eder mi Hakk'a hücum
Âfitâbı boğar mı mah-ı nücüm

Hakk'ı isbat eder bütün zerre
Hele bak kâinata bir kerre

Bahr içinde durur da mahiler
Yine deryayı cüstücu eyler¹⁶²

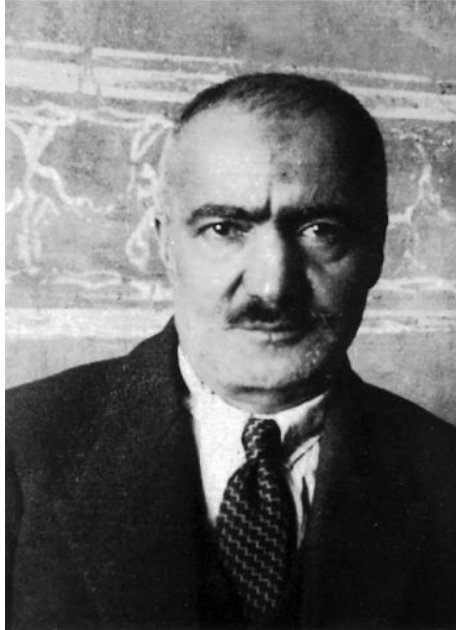
¹⁶² Arslanoğlu, age, s.340, 341.

EK-2

Fotoğraflar

Fazlullah Moral Erzurum Kongresi Günlerinde

Fazlullah MORAL
(Cumhuriyet Döneminde)

**Fazlullah Moral'in Dedesi, Kadiri Şeyhi Mûr Alibaba
Türbesinin Açılış Merasimi**

**Fazlullah Moral'in Aile Fertlerinin Kabirlerinin Yer Aldığı
Mûr Alibaba Türbesinin Bugünkü Görünüşü**